

FILIP DE PILLECYN

STUDIES V

(2009)

FILIP DE PILLECYN STUDIES

Jaarboek van het Filip De Pillecyncomité

Redactie Emmanuel Waegemans
 Jurgen De Pillecyn
 Etienne Van Neygen

Redactieraad Prof. dr. Dirk De Geest
 Prof. dr. Frans-Jos Verdoodt

Redactieadres **FILIP DE PILLECYN STUDIES**
 Hoofdredacteur
 Prof. dr. E. Waegemans
 Ballaerstraat 106
 2018 Antwerpen
 Tel & fax (03) 237 80 10
 emmanuel.waegemans@telenet.be
 www.filipdepillecyn.be

ISBN : 9789080985056

D : 2009/10.624/1

Druk : EPO vzw
 www.drukkerij-epo.be

Verantwoordelijke uitgever :

Filip De Pillecyncomité, Marktpllein 1, 9220 Hamme

Een nummer van *Filip De Pillecyn Studies* kost 20 € (incl. port, buitenland 25 €) en kan besteld worden door storting op rekening 850 – 8108291 – 59 van het Filip De Pillecyncomité, Marktpllein 1, B – 9220 Hamme.

Inhoud

STUDIES

– Motto	4
– Ten geleide	7
– Gaston Durnez. Denkend aan Filip De Pillecyn	9
– Hugo De Looze. Overstroming en ramptoerisme in <i>Mensen achter de dijk</i>	17
– Kris Humbeeck. Manhaftigheid, arbeid en gemeenschap in de romans <i>Houtekiet</i> en <i>De soldaat Johan</i>	27
– Elke Brems. Een geval van culturele castratie ? Paul de Man vertaalt <i>De soldaat Johan</i> .	49
– Christine Hermann. Literatuur als wapen of : is de vertaling een ander verhaal ? Over de vertaling van <i>De soldaat Johan</i> in nazi-Duitsland	67
– Romain Vandlandschoot. Diptiek Walschap – De Pillecyn 1929 – 1931	95
– Marcel De Smedt. Filip De Pillecyn over Stijn Streuvels	111
– Bart Janssens. Een vermeend geval van plagiaat : Filip De Pillecyn en Arthur De Bruyne	127

ONGEPUBLICEERD

– Etienne Van Neygen. “Neen, Vlaanderen is geen gelovig land meer. Het is failliet”. Een ongepubliceerd artikel over kerk en repressie	135
– Filip De Pillecyn. Voor de rubriek “Ongeloof en Geloofsafval” in “De Vlaamse Linie”	146

EXTRA MUROS

– Dirk De Geest. Filip De Pillecyns frontpoëzie	155
– Herman Van Goethem. “Filip De Pillecyn Studies” : een terugblik	163
– Staf De Wilde. Van een overkant	168

KRONIEK 2008	173
--------------	-----

BIBLIOGRAFIE

– Roger Tavernier. Eindverhandelingen over Filip De Pillecyn aan Belgische universiteiten en hogescholen	177
---	-----

PERSONALIA	183
------------	-----

En dan Filip word ik aangegrepen ook door
een mannelijke, ja eigenlijk soldateske
bitterheid in uw werk die kenmerkend is voor
goede, zachte, weke, dichterlijke mensen.

Gerard WALSCHAP
in het vriendenboek
Filip de Pillecyn 70 jaar (1961)

STUDIES

Portret van Filip De Pillecyn door Aimé Van Belleghem (© FDP Comité)

Ten geleide

Niet zonder trots stellen we het vijfde jaarboek van de *Filip De Pillecyn Studies* aan u voor. Toen we in 2005 – na het geslaagde Filip De Pillecynjaar in Hamme in 2004 – van wal staken met nummer I van de Studies, wisten we niet of het wel tot nummer II zou komen. In 2004 bestond zo goed als geen belangstelling voor deze schrijver. De laatste vijf jaar is gebleken dat niet alleen vooraanstaande wetenschappers bereid zijn zich intensief met het leven en het werk van de schrijver en politieke figuur Filip De Pillecyn bezig te houden, maar dat ook niet-academici waardevolle bijdragen leveren. Het enige criterium daarbij was en blijft kwaliteit. Dit alles zal wel bijgedragen hebben aan de lof die in de pers is uitgebracht. De redactie heeft ook veel oog voor het esthetische en brengt in elk nummer vaak onuitgegeven en onbekende illustraties.

Bovendien is in 2004 gebleken dat wat de studie van De Pillecyn betreft, nog zo goed als alles te doen valt. Er waren veel hiaten in de kennis over zijn literaire, journalistieke en politieke loopbaan. De voorbije Studies hebben steentjes bijgebracht die een deel van het mozaïek opvullen, de figuur van de schrijver en homo politicus krijgt stilaan duidelijker contouren, en er is nu ook duidelijk aangetoond dat De Pillecyn een figuur is die, hoewel geworteld in een specifiek lokaal milieu, dat lokale ver overstijgt. We hopen dat ook in de komende jaren velen zich geroepen zullen voelen de studie van deze literaire en politieke figuur voort te zetten. Hoopvol is dat een gerenommeerd uitgever en het Vlaams Fonds voor de Letteren de ambitie van onze vaste medewerker en redactielid Etienne Van Neygen om een uitvoerige biografie van Filip De Pillecyn te schrijven gehonoreerd hebben.

Tijdens zijn toespraak ter gelegenheid van de presentatie van Studies IV (november 2008) wees Prof. Herman Van Goethem (UA) erop dat 'het jaarboek keer op keer opvalt door het heel gedegen cultuurhistorische perspectief van waaruit het leven en werk van De Pillecyn wordt geanalyseerd. De jaarboeken zijn ontstaan vanuit de kruisbestuiving tussen literatuurwetenschap en geschiedenis'. Die dubbele benadering willen we ook in de toekomst aanhouden, aangewezen als ze ons lijkt voor het begrijpen van de complexe persoonlijkheid van De Pillecyn.

Iedereen die een bijdrage wil leveren aan de invulling van dit bonte mozaïek in een serene sfeer van onbevooroordeelde studie is van harte welkom in de volgende nummers van onze Studies.

De redactie

Denkend aan Filip De Pillecyn

GASTON DURNEZ

Toen ik Filip De Pillecyn de eerste keer in levende lijve zag, droeg hij de kepie van een scheepskapitein en stond hij aan het roer van een grote boot vol mensen. Het was een zonnige zomerse dag in 't begin van de jaren vijftig van de vorige eeuw. De boot vaarde lachend in 't midden van de Schelde die blonk alsof zij nog altijd echt water bevatte. De passagiers keken op naar de kapitein alsof hij ook helemaal ècht was, en zij zongen liedjes en deden uitgelaten alsof zij pas vrijgelaten waren. Dat was dan ook voor velen het geval. De Flandria leek een drijvend Vlaanderen dat voor een dag onafhankelijk was verklaard.

En ik was een jong journalistje en vaarde mee om verslag uit te brengen. Het ging om een flamingantisch Cultureel Evenement en daar had onze krant toen veel belangstelling voor. De Boekengilde De Clauwaert, opgericht om het werk van Filip De Pillecyn uit te geven, had haar leden uitgenodigd voor een zondagse tocht ter ere van de kapitein, en zij waren feestelijk opgekomen. Literatuur promoten en een schrijver eren, was toen nog een beetje Vlaanderen promoten en eren.

Ik kende niemand op de boot, behalve de namen van enkele schrijvers wier portretten ik had gezien in een album dat *Vlaamsche Bloei* heette. Ik zat aan een grote ronde tafel bij mensen die elkaar uitbundig begroetten en op de schouders klopten. Zij spraken een soort van geheimtaal, hadden het over 'het pensioonaat' dat zij hadden 'gedaan' in een Klein Kasteeltje, noemden namen van heiligen als Sint-Gillis, plaatsnamen als Lokeren, en vroegen elkaar : 'hebt gij veel gekregen ?' en 'is uw substituut een beetje mens geweest ?' (Met een beetje mens was men in die tijd al tevreden). Zij goochelden met grote jaartallen, en iemand zei : 'Als ieder jaar pensioonaat dat hier bijeen zit, plotseling mocht veranderen in een kilogram, dan zonk de boot onmiddellijk !' Mijn tafelgenoten lachten hartelijk. Toen richtte een grijze man zich tot mij : 'En gij, jongeling, hoeveel jaar hebt gij gekregen ?' Ik kleurde een beetje. 'Ikke ? Heu...niks !' De mensen aan de tafel bekeken mij verbaasd. 'Niks ?' vroeg de grijze man ongelovig. 'Niks ? Wat hebt gij dan wel uitgestoken ?'

De Scheldevaarten van Boekengilde De Clauwaert lokten vijf of zes jaar na mekaar veel volk. Zij behoorden tot een fleurige naoorlogse literaire folklore en zijn nu al lang weggedreven uit de herinnering. Vele opvarenden zijn voor-

goed naar de overzijde vertrokken of vergaan in de literaire golfbewegingen. De boekengilde zelf heeft, na een lange omvaart, aangemeerd in een andere haven. Literatuur is geen flamingantische daad meer.

Soms word ik aan die tijd herinnerd als ik in mijn boekenkast of bij een antikwaar een exemplaar terugvind van een dun geel boekje met een omslag waarop twee schrijvers staan ruzie te maken onder een lange titel die luidt : *Twistgesprek tussen Demer en Schelde zijnde een academische verhandeling over meisjes, bier, heiligen, sexuele, culturele en agronomische aangelegenheden.*

De eerste twistende schrijver was passagier Ernest Claes die, met zijn witte baard en zijn blozende wangen, olijk als De Witte, op de commandobrug van het schip was geklauterd om daar in de microfoon de lof te zingen van de Demer bij Zichem die voor hem niets anders was dan de rivier die ooit het Aards Paradijs heeft besproeid. De tweede ruziemaker was de kapitein van de Clauwaertboot zelf, Filip De Pillecyn, die grinnikend de sluizen van zijn wel-sprekendheid had geopend zodat de Schelde, bulderend van contentement, heel Zichem en zijn paradijs had overstroomd en weggespoeld.

Als u ooit ergens dit boekje ontdekt, neem het dan mee. Het is een grappig souvenir aan twee grote namen uit de Tijd van Toen, een documentje waarin de vrolijke, studentikoze kant van De Pillecyn even heropleefde. Als ik nu aan hem terugdenk, duikt er meteen een heel ander beeld voor mij op.

Toen eind 1959 zijn *Verzameld Werk* verscheen, ging ik hem voor de krant bezoeken. Hij ontving mij in zijn schemerige woonkamer, in een walm van sigarenrook. Hij droeg een kamerjas en zat in een diepe zetel, met een grote bel cognac binnen handbereik. Zonder iets te vragen schonk hij ook voor mij in. Omdat meer bevoegde recensenten aandacht zouden besteden aan zijn literair werk, en omdat ik in die tijd al aan een Vlaamse persgeschiedenis liep te denken, liet ik hem vertellen over de tijd dat hij voor *De Standaard* en voor het satirische weekblad *Pallieter* werkte (niet te verwarren met een nu bestaand, bijna gelijknamig weekblad). Mijn gastheer deed gewillig wat ik hem vroeg, en blijkbaar niet zonder plezier. Ik meende enig heimwee in zijn stem te horen als hij het had over zijn spotlustige jaren als kempiaan. Natuurlijk kwamen ook andere aspecten van zijn schrijversleven en zijn politieke ervaringen ter sprake. Dat ging moeilijker. Het viel hem zwaar en hij zag er spoedig vermoeid uit. Ik had verwacht iets van de geestige kapitein van de Scheldetochten terug te vinden, maar ik werd getroffen door zijn melancholie en zijn droefheid. Voor mij zat een gekwetste man, die zijn gouden pen had

neergelegd en zijn dagen doorbracht in zijn zetel, ver van de wereld, dicht bij een boekenrek vol detectiveromans en een drankje uit Normandië.

‘De Prins van het Vlaamse Proza’ zei dat hij niet meer schreef. Hij glimlachte als hij de eretitel hoorde die hem kort voor de oorlog was gegeven door zijn concurrent in de nieuwe literatuur van toen, Gerard Walschap. Die eretitel was een cliché geworden dat te pas en te onpas werd gebruikt. Journalisten hebben zulke stapstenen nodig om vooruit te geraken in hun artikels. Een ander cliché noemde hem ‘de Vlaamse Van Schendel’. Men bedoelde dan wat Anton van Wilderode (nog altijd een der beste gidsen in de Pillecynse wereld) zijn opvallendste kwaliteiten noemde : distinctie en melodieusheid. Die kwaliteiten waren het resultaat van een goed overdachte manier van schrijven. ‘Als ik de pen op papier zet, vertelde De Pillecyn, weet ik precies wat ik wil neerpennen. Mijn zinnen zijn al gevormd voor ze uit mijn pen komen.’ Hij benadrukte dat hij met grote concentratie schreef. En hij liet mij het handschrift van een roman zien : een zeer regelmatig geschrift, kleine letters, dicht bijeen, niet altijd klaar en duidelijk voor een ongeïoefend lezersoog. Zelden was er een woord geschrapt.

De namiddag in Gent, in de zondagse geur van sigaren en onder de inspiratie van een cognacbel, is niet door een tweede zitting gevolgd. Wel heb ik Filip De Pillecyn nog eens ontmoet toen ik in de Arteveldestad mocht spreken op een huldeplechtigheid waar ik hem ‘een Prins van het Journalistieke Proza’ noemde. Hij luisterde monkelend. Niet zo lang nadien is hij gestorven.

Toch heb ik hem daarna nog vaak ontmoet, op een andere manier, toen ik begon aan het jarenlange brei- en haakwerk voor de geschiedenis van *De Standaard*. Het handschrift van de roman dat ik zo had bewonderd, mocht ik niet behouden, maar een genereuze weldoener schonk mij een map met kleine briefjes en vergeelde velletjes waarin ik De Pillecyn bij zijn dagelijkse krantenwerk bezig zag. Het was een map met de kattenbelletjes en soms de grote klok uit zijn correspondentie met Frans van Cauwelaert, de eigenlijke hoofdredacteur. Ik heb toen de Hemel gedankt voor het feit dat de communicatiemiddelen in die tijd nog niet veel verder stonden dan de tamtam en de rooksignalen. Er werd op de redactie nog geen schrijfmachine gebruikt en pas na geruime tijd installeerde men een telefoontoestel. Discussies en conflicten over de dagelijkse gang van zaken werden nog schriftelijk gevoerd op kleine snippertjes papier. Ik beeld mij in dat zij nog ruiken naar de sigaar of de pijp van de redacteur. Voor de speurder zijn zulke snippers uit een onwaarschijnlijk ver ambachtelijk verleden als kleine relikwieën in een geur van bijna heiligheid.

De pers had al vroeg beslag gelegd op Filip De Pillecyn. Hij was een jonge universitair toen hij in 1914 werd aangeworven voor de nieuw opgerichte krant. Hij was er de eerste redacteur van en hij had daar zin in. Hij verwachtte er veel van. Het moest het begin worden van een echte Vlaamse pers, een standaard waar heel de Vlaamse emancipatiebeweging zich op kon richten. Maar hij kon niet meteen aan de slag. De oorlog deed de publicatie uitstellen en het eerste nummer van *De Standaard* verscheen pas op 4 december 1918. Negentig jaar geleden dus. De Pillecyn was er toen niet bij. In 't begin van de oorlog werkte hij in Nederland als vertaler voor de Belgische regering, en spoedig trok hij als vrijwilliger naar de IJzer. Daar kwam hij vlug in het geweer tegen de miskennis van de Vlaamse soldaten in 'het leger der armen', zoals men het Belgisch leger toen kon noemen. De Pillecyn ontmoette zijn vrienden Hendrik Borginon en Adiel de Beuckelaere met wie hij ging samenwerken in de leiding van de clandestiene Frontbeweging. Pas in de zomer van 1919 zou hij zijn taak op de krant kunnen aanvangen. Ondertussen was hij vervangen door Marcel Cordemans, de man die in september 1919 het AVV-VVK-kruisje naast de krantentitel liet zetten, waarmee hij een der zinbeelden van de Vlaamsgezinden aan het IJzerfront tot een symbool van alle medestrijders maakte en het een algemene uitstraling gaf. (Tussen haakjes : verleden jaar is bij het Davidsfonds een boek over geschiedenis en betekenis van dit AVV-VVK verschenen, maar in de nieuwe *Standaard* van tegenwoordig met zijn afgeslankte titel kreeg het geen aandacht en geen bespreking. Er was geen plaats, er moest nog een foto van een blote zangeres in de krant. En wij weten het : zonder bloot is er geen pers meer leefbaar in het moderne pornograafschap Vlaanderen).

Bijna drie jaar lang werkte Filip voor het blad, als redactiesecretaris die zelf ook de schrijverspen moest hanteren, die parlementair verslaggever moest spelen, kronieken schrijven en duizend klusjes opknappen in een piepkleine redactie van vijf of zes mensen, allen van 's morgens vroeg tot 's avonds laat in het getouw. In bewogen taal schreef hij vooral over de Vlaamse rechtseisen. De frontsoldaat die aanvankelijk geen sympathie had voor de 'activisten' uit het bezette gebied, begon beter te begrijpen waar het om ging en zocht toenaadering. Ik onthield een typische zin die hij op 1 november 1920 schreef in een hoofdartikel : 'Wie zoveel heeft geofferd [als de IJzersoldaten], ontsluit zijn hart voor mededogen met hen die hebben gefaald'. Zo gaf hij mee de toon aan voor wat spoedig een breed gevoelen in Vlaanderen zou worden.

Zijn 'cursiefjes' riepen de schrille tegenstelling op tussen de loze woordvoerders en de kleine man die moest zwijgen en vechten. In de dunne krant van

toen, die geen geld had voor grote reportages en correspondenties, behoorden zijn 'Pennekrabbels' tot de meest gelezen stukken. Het sarcasme, het ridiculiseren van valse waarden en woorden, ook soms de toneeltjes uit het dagelijkse leven, lokten de lezers. De 'krabbels' waren geschreven met de beste pen van de krant, een pen die niet doorboog onder het Franse gewicht dat zo loodzwaar op de Vlaamse journalistiek van weleer heeft gedrukt.

Het duurde tot de groeiende verwijdering tussen de Fronters en de Vlaamsgezinden uit de katholieke partij hem dwong tot een keuze. Hij koos als vanzelfsprekend voor zijn vrienden van de IJzer. Het deed zijn journalistieke hart wel pijn. 'Met oprechte, diepe spijt, zo schreef hij aan Frans van Cauwelaert, verlaat ik dit huis waar ik gehoopt had heel mijn leven te kunnen slijten'.

Het vertrek betekende een grote ontgoocheling, maar niet dat hij zijn satirische journalistenpen brak. Hij werkte een jaar lang als hoofdredacteur van een kleine christen-democratische krant en bleef scherpe karikaturen schrijven in het weekblad *Pallietier* waarin hij samenwerkte met auteurs uit verschillende richtingen. Ook toen hij tenslotte doctoreerde, leraar werd en zijn literaire werk begon te verschijnen, bleef hij actuele kronieken schrijven, bijvoorbeeld voor de roemruchte *Sportwereld* van Karel van Wijnendaele, zoals hij veel later zou doen voor onder meer *De Vlaamse Linie*.

Ik heb deze kronieken pas leren kennen, toen zij al lang tot de vergeelde geschiedenis behoorden en ik op zoek ging naar de vaders van 'de Schuine Letteren'. Een andere vorm van zijn journalistieke werk kende ik al veel vroeger, voor ik met zijn romans kennis maakte. Als leeslustige jongeling was ik geboeid door 'ware verhalen' en 'levensbeschrijvingen'. In de openbare bibliotheek, waaraan ik een stuk van mijn leven te danken heb, stootte ik op de boeken over Hugo Verriest en Stijn Streuvels, op de avonturen van Pieter Fardé en nog een paar andere titels die De Pillecyn heeft geschreven in de tussenoorlogse jaren, de meeste nog voor hij de Literatuur met grote L binnenstapte. Telkens ging het om stoere kerels, bewonderenswaardige iconen. Misschien het meest werd ik, arbeidersjongen, aangetrokken door de figuur van Pastor Denys de priester die in Frankrijk ging 'tjolen' bij de 'Franschmans' en de 'trimards', bij de 'bietenmannen', 'de pikkers' van de graanoogst en de mannen die als helse duivels leefden en 'wrochten' in 'de ast'. Jaren later zou ik de voetsporen van de vinnige West-Vlaming volgen toen ik op reportage trok bij de opvolgers van die Vlaamse arbeidsslaven. Toen kreeg ik de dikke schrijfboeken in handen waarin de Pastor zijn ervaringen had opgetekend, een uniek en levendig sociaal document, een tijdsbeeld van de eerste orde,

waarop De Pillecyn zich heeft gebaseerd. De mensen op de Franse bietenvel-
den gingen de mensen achter de dijk vooraf.

Deze boeken kregen niet altijd de waardering die zij verdienden. Zij stonden op de boekenplank apart van het zogenaamde 'scheppend proza'. Dat heb ik altijd een gekke naam gevonden. 'Scheppend proza'... Alsof documentaires, essays en journalistieke geschriften niet 'scheppend' zouden kunnen zijn ! Hebben hun auteurs dan geen taalkracht, geen creativiteit nodig ? Er is geen goede non-fictie zonder verbeelding ! In elk geval zijn de non-fictiepublicaties van De Pillecyn een onvervreemdbaar deel van zijn persoonlijkheid. De andere De Pillecyn is een tweelingbroer van de literator. Daarom was ik blij dat in de voorbije decennia verscheidene bloemlezingen uit zijn kronieken zijn verschenen, zij het op bescheiden schaal. Ik herinner mij hoe bij een van die gelegenheden de romancier en criticus Piet van Aken een inleiding hield waarin hij de lof zong van de grote stilist. Piet van Aken, de socialist en verzetsman, die men moeilijk een politieke geestesgenoot van hem kon noemen, heeft meer dan eens zijn bewondering voor hem betuigd. De auteur van *Klinkaart* zei er telkens bij hoe dankbaar hij was dat hij zelf door zulke schrijver de literatuur was binnengebracht. (Dankbare leerlingen, dat bestaat).

In de jaren zestig, toen de vijftigste verjaardag van de Eerste Wereldoorlog werd herdacht, heb ik vaak aan De Pillecyn gedacht toen ik een legertje oud-strijders ging interviewen in een poging om een 'gesproken geschiedenis' te schrijven van de oorlog zoals mijn grootouders en ouders hem in Vlaanderen hadden beleefd. Ik heb toen lang geluisterd naar Borginon, De Beuckelaere en andere 'IJzerjongens', zoals men ze destijds noemde. Wat zij vertelden, groeide in de krant, in twee boeken en op het tv-scherf tot het eerste samenhangende verhaal over de Frontbeweging. Adiel de Beuckelaere, die men studentikoos 'de ruwaard van Vlaanderen' noemde, stond aan het hoofd van die beweging en De Pillecyn was zijn plaatsvervanger. Maar ik werd in dit opzicht het meest geboeid door Borginon, de spitse jurist. Hij was het voornaamste politieke brein onder de voortvarende jongelui en later heeft hij een sterke rol gespeeld in de flamingantische strijd. Zijn kritische geest, zijn ironie, zijn realisme en zijn (in Oxford opgedane) Engelse sympathie, brachten hem in de tussenoorlogse jaren vaak in oppositie tot zijn radicale medestrijders. Toch bleef hij bij hen. Bij hem zoals bij de anderen trof mij zeer sterk, wat ik zou noemen, 'de oud-strijder in hun persoonlijkheid'. Ik begreep totnogtoe niet goed waarom intelligente, scherpzinnige mensen als zij in de jaren dertig en veertig zo ver waren meegegaan op een heilloze weg. Borginon liet het mij

verstaan : zij hadden samen aan het IJzerfront gestaan, zij hadden samen onder het vuur gelegen, zij maakten ruzie, maar zij bleven vuurvaste vrienden.

Wie de grote biografie van deze mensen wil schrijven, moet niet alleen een documentenhistoricus zijn. Hij zal de geest van de IJzer moeten kunnen oproepen, de sfeer van wat de Grote Oorlog in Vlaanderen werkelijk geweest is. Hij zal moeten weten wat de woorden 'soldaat' en 'oud-strijder' betekenen.

Wat De Pillecyn betreft : Anton van Wilderode heeft erop gewezen dat acht van de mannenfiguren in zijn vijftien romans en verhalen soldaten zijn, uit verschillende perioden van de geschiedenis ; mannen in conflict met hun omgeving en de maatschappij, zinnebeelden van onmachtig verzet die hun toevlucht zoeken in 'de bittere en schone onmogelijkheden' die zij eens hebben gedroomd.

Zijn laatste boek over een soldaat wordt niet als zijn beste beschouwd, maar De Pillecyn heeft er iets pakkends over gezegd, een woord dat mij dierbaar is. Hij vreesde dat de eindindruk zijn lezers-lotgenoten 'neerslachtig' zou maken. Om hen in die moeilijke tijd toch 'een straaltje hoop' te geven, veranderde hij de strekking van zijn boek en koos een positieve titel : *Aanvaard het leven*. Een goede daad, zei hij, is beter dan een goed boek. Ik denk daar wel eens aan bij mijn lectuur, of als ik zelf iets probeer te schrijven.

< Toespraak op de openingszitting van het Filip De Pillecyn Jaar,
Hamme 15 maart 2009.

Overstroming en ramptoerisme in *Mensen achter de dijk*

HUGO DE LOOZE

De in Hamme op 25 maart 1891 geboren ‘Prins der Vlaamse letteren’ Filip De Pillecyn beschreef de overstroming van 12 maart 1906 in zijn in 1949 verschenen vrij realistische roman *Mensen achter de dijk* over de toestand in Hamme omstreeks het jaar 1900. Filip De Pillecyn schreef zowel over de overstroming als over het toen al bestaande ramptoerisme :

Toen had het giertij gewoed : de springvloed had een stuk uit de dijk geslagen tegen Drij Goten en weiden en akkers stonden blank. Altijd werd die dijk hersteld en de mannen die eraan gewerkt hadden zegden telkens dat geen zee bekwaam was om hem kapot te krijgen. Jaren gingen erover heen en de dijk was aaneengegroeid, de notelaars bonden hem samen met hun pezige wortels en de ijsschollen stieten er tegen aan. Maar plots, in de maand van de hemelse tormenten, maart, stortte de springvloed zich op een zwakke plek en de stroom viel door de bres op het land aan. Tot dicht bij het dorp was de vloed doorgebroken. Het lage land kwam niet bloot bij de ebbe en bij wassend water stonden de koppen van de knotwilgen nauwelijks boven ; waar het water zich tijdelijk terugtrok liet het, op de vuil beslikte muren van de huisjes, het hoog-tepeil van zijn stand zien en over alles lag een reuk van broeierige modder. Het was wel geen plezierreisje dat de maatschappij van de stoomboot inrichtte op de zondag na de dijkbreuk, maar er was ook geen verdriet te zien bij de mensen die, van aan boord, de ramp gingen bekijken. En de stemming op de stoomboot was bijna deze van een kermis. (...) Na de storm was het weder lauw geworden, vochtig lauw zodat men de lente speuren kon. De passagiers zaten op stoeltjes of liepen rond in zover de ruimte van het dek zulks toelaat. Ook de notaris zat er met zijn dochter Hélène in gezelschap van fabrikanten, de deurwaarder, de koster en burgers die zich op hun zondags hadden gezet om te kunnen vertellen hoe het er daar uitzag aan de dijk.¹

Over het rampentoerisme : ‘Zij [Hélène] praatte opgeruimd en keek met belangstelling naar de rivier die in donkere troebelheid in de vloed kwam opzetten en naar de oevers waar de dijken onder de zwarte notelaars oprezen uit het gestrengel van het riet. In de Schelde veegde de vloed vóór ons uit en steeg over de zakken en het vlechtwerk van de bres het land in dat aan zijn geweld was overgeleverd. Door de wijde opening zagen wij een ogenblik de troosteloze vlakke en de huisjes midden de ongebroken effenheid van het water en

de knotwilgen die hun takken als mager struikgewas boven de spiegel verhieven. Er was stilte op de boot, iets als angst voor het onweersaanbare van het watergeweld tot de luidruchtigheid opnieuw losbrak toen de stoomboot vóór Drij Goten bleef liggen. Als een begankenis of een kermis was het daar, met kramen en vrolijkheid en gevrij'.²

Bovenstaande citaten zijn niet de enige verwijzing van Filip De Pillecyn naar de machteloosheid van de mens ten overstaan van overstromingen. In het in 1927 verschenen *De Rit* omschreef hij het gevoel van machteloosheid van Belgische soldaten die op een zoldering boven de paarden overnachtten ten overstaan van de Duitse inval van 1914 als volgt : 'Wij lagen daar met het gevoel van onoverwinbare machteloosheid, zoals iemand die te midden van een overstroming op een schelf zit en de vloed ziet stijgen'.³

Filip De Pillecyn schreef de roman *Blauwbaard* in 1931. Hij plaatste het verhaal rond de vrouwenverleider en -moordenaar Blauwbaard onder meer aan het kasteel bij de Oude Schelde in Bornem op het einde van de vijftiende eeuw. De Pillecyn schreef onder meer : 'Er was toen een legende over dit slot aan de Schelde in de mond van het volk. Zij die er hun zate hadden, stierven er door het water. Eens had een burchtheer de dijken beroofd van hun taaie notelaars en de vloed was gekomen, onhoudbaar. Hij sloeg de aarde weg in de diepte van de dijk en stortte naar beneden waar het vee loeide en de mensen om hulp riepen in de nacht. De morgen rees over de akkers die blank stonden en deelachtig waren geworden aan ebbe en vloed. De burchtheer had op en af gezwalpt tot een watergulp hem had meegerukt door de bres, de Schelde in. Sedertdien had de stroom zijn tol geëist'.⁴

Filip De Pillecyn besloot de roman als volgt : 'Zij was lang kalm geweest, de Schelde. Stijgend en dalend met brave regelmaat, de sloepen dragend af en aan, soms steigerend in herfst en lente onder de stoot van de winden. Toen kwam op een nacht de zwarte dolheid van het water. De klok van Bornhem klepte alarm ; de kloosterklok klepte in de nacht, en door het rollend aanbeuken van de golfslag hoorde men de angstige klokken van ver over de dijk. Lichten werden zichtbaar ; elk huisje stond aangemerkt in de nacht. En boven wind en water klepte de klok. Blauwbaard was wakker geschoten. Hij had het venster opengerukt en voelde onder zich het stijgend geweld van de stroom ; het sloeg zonder maat van op en neer gaan met slag na slag, golf stuwend op golf. En toen hij een lantaarn door het venster stak, zag hij in het rosse, ronde schijnsel de ontzettende kracht die aanstormt vanuit de diepte. Hij liep naar de andere zijde van het slot en zag, verspreid en schamel in de ongemetenheid

van de nacht, de lichtjes van de angstige huizen. En daar, heel laag tegen de duisternis van de grond, de gele vlek van het huisje waar de knaap woonde. Toen werd de kracht in hem nog eens wakker die hem zo dikwijls gedreven had waar de mensen het gevaar scheppen. Hij stormde naar beneden. Klots, klots, hoorde hij het drijvende geluid van het water, op het binnenplein. Knie-diep waadde hij naar buiten en toen hij zijn roeibootje bereikte, dat landwaarts aan zijn touw trok, stond hij tot aan zijn borst in het water. Het was een hope-loos roeien in de nacht. Hagen schuurden onder hem weg en de vloed duwde hem in de takken die onzichtbaar bewogen in de chaos. Soms loeide dof een koe maar al het mindere gerucht dat gejaagde mensen maken was onhoorbaar in het zwellend gerucht van het water. Blauwbaard kon niet zien of hij dichterbij kwam. Het was hem of hij verloren roeide. Het licht maakte lange strepen over het wemelen van het water, een verre steeds wijkende lichtwegel waarin bomen stonden, aangevochten door de vloed. De klok van Bornhem klepte zeer luid. Met de ogen strak gespannen naar de lichtplek roeide Blauwbaard voort. Zijn armen waren nat van het waterstof dat opspatte onder zijn riemen en grote zweetdruppels stonden op zijn gezicht. Dan werd meteen het licht gedoofd. En Blauwbaard liet zijn armen rusten op zijn knieën ; de riemen sloegen tegen zijn borst en gleden dan in het water. Aarzelend volgde het bootje het tij ; het duurde lang eer dit keerde. En dan wendde het zich traag naar de grote bres in de dijk, vlak naast de reusachtige schaduw van het slot. En het werd omhoog getild door de stroom die het in zich opnam.⁵

In het *Twistgesprek tussen Schelde en Demer* met Ernest Claes bestempelde Filip De Pillecyn een overstroming als 'één van de machtigste eigenschappen van de Schelde waar zelfs de Koning, de regering en het leger bij te pas komen'.⁶

Tenslotte meende Filip De Pillecyn allicht dat overstromingen vooral in het voorjaar te vrezen vielen. Hij schreef : 'Tot weer de giertijen van het voorjaar de krachten van den stroom ontbinden en de storm der oertijden ontwaakt'.⁷ De overstromingen van 1906 en 1953 hadden inderdaad in het voorjaar plaats, maar andere belangrijke overstromingen zoals in 1928, 1930 en 1936 hadden in de loop van de maand november plaats. Nadat De Pillecyn zijn tekst schreef, volgde nog een belangrijke overstroming op 3 januari 1976 ; dus in volle winterperiode. Anderzijds bestempelde hij in 'Blauwbaard' de Schelde als 'soms steigerend in herfst en lente onder de stoot van de winden'.⁸

In zijn boek *De mensen en het land achter de dijk* vroeg Marcel Janssens zich af of Filip De Pillecyn wel de overstroming van 12 maart 1906 beschreef in

Overstroming in Hamme in 1906 (Collectie Hugo De Looze)
Ramptoeristen verkennen het overstroomde land op karren en in boten.

zijn roman *over Hamme*. Janssens ging in zijn boek na in hoeverre De Pillecyn reële situaties beschreef. Hij schreef : 'De verteller vermeldt ook een overstroming toen 'de springvloed een stuk uit de dijk geslagen had tegen Drij Goten' en weiden en akkers blank stonden. Hij spreekt evenwel niet van een overstroming in het woongebied. Die zijn er inderdaad geweest. Het 'geweldige' water van de Schelde was niet altijd zo oneindig-idyllisch als de verteller van *Mensen achter de dijk* in zijn zo lyrisch geheven registers suggereert. 'Springtij' was een moment dat met angst werd afgewacht in een tijd toen de dijken nog lang niet zo verstevigd waren (zelfs met de heuse fietsbanen erbovenop) als nu. Omdat de verteller maar zeer terloops aan een overstroming in de weiden en akkers refereert (die hem overigens tot wat natuurlyriek verlokt), heeft het weinig zin die 'overstroming' historisch te localiseren in Hammes geschiedenis. 1906, of nog 1928, 1932, 1937... ?⁹ – naargelang van de tijdsband tot waar de 'herinnering' van het schrijvend bewustzijn strekt. Nog eens, veel belang heeft dat niet, maar dergelijke met een zekere waarschijnlijkheid bruikbare gegevens uit de historische traditie zal ik in mijn beknopte doorlichting van De Pillecyns literaire historie van Hamme toch verder (voorzichtig) verwerken.¹⁰

Ik meen Marcel Janssens, die overigens meer dan terecht naar de in de roman verwerkte historische gebeurtenissen speurde, te kunnen tegenspreken. Filip De Pillecyn beschreef wel degelijk de overstroming van 12 maart 1906 maar vooral de nieuwsgierigheid van vaak schijnheilige, hypocriete en niet rechtstreeks getroffen personen, meer in het bijzonder de rijke bovenlaag van Hamme : 'de notaris met zijn dochter Hélène in gezelschap van fabrikanten, de deurwaarder, de koster en burgers die zich op hun zondags hadden gezet'.¹¹ Vooreerst is er het algemene kader waarin De Pillecyn zelf zijn roman situeerde. 'Ik ben echter dadelijk een nieuw boek beginnen te schrijven en dat vlot zo goed, dat ik het hoop einde september, dus op drie maand, kant en klaar te hebben. Het heet 'Mensen achter de dijk' en verhaalt het leven van mensen uit de Bunt (de hoek tussen Durme en Schelde) van de jaren ongeveer 1830 tot ongeveer 1880. Ik beleef er veel plezier aan : het is ook een interessante tijd : hongersnood, ziekte, economische crisis, schoolstrijd, opkomst van het socialisme. Dat alles opgeluisterd door pastoors, notarissen, zeeldraaiers, fabrikanten, een meisje van plezier, serieuze meiskes en half serieuze meiskes', schreef Filip De Pillecyn in juni 1948 vanuit zijn cel aan zijn vriend Bert Peleman.¹² Misschien situeerde De Pillecyn het beschreven tijdsbestek bewust (maar tevergeefs) iets vroeger dan een aantal onderdelen uit zijn boek om kritiek vanwege de Hamse heersende klasse te voorkomen. De schoolstrijd, de economische crisis en zeker de opkomst van het socialisme situeren zich

historisch niet omstreeks 1880, maar zo'n tien tot dertig jaar later. Ook de overstroming had veel later dan 1880 plaats. Marcel Janssens stelde zelf vast dat 'van meet af aan echter en geleidelijk aan meer en meer schuift de verteller stukken van een andere, recenter historische tijd over die eerste tijdslaag', onder meer 'chronologisch, doordat de vertelde tijd dichterbij komt bij het moment van het opschrijven'.¹³

Bovendien bevat de tekst van De Pillecyn in *Mensen achter de dijk* heel wat aanduidingen die naar de overstroming van 12 maart 1906 verwijzen. De Pillecyn situeerde de overstroming in 'de maand van de hemelse tormenten, maart', terwijl de andere belangrijke overstromingen in Hamme van 1928, 1930 en 1936 in het najaar plaats hadden. Vóór 12 maart 1906 was het van februari 1825 geleden dat een grootse overstroming het laaggelegen land in Hamme, Moerzeke en Grembergen zo uitgebreid en gedurende meerdere maanden in zijn greep hield. Toen bestonden er overigens ook nog geen stoomboten. De Pillecyn verwees ook naar kort voordien uitgevoerde dijkwerken, terwijl de Schelde aan Driegoten slechts enkele jaren voor de overstroming was rechtgetrokken. Bovendien schreef De Pillecyn dat de vloed 'tot dicht bij het dorp was doorgebroken', wat in 1906 het geval was.

Filip De Pillecyn vermeldde tot tweemaal toe dat de overstroming ook mensen ('huisjes') had getroffen. Hij schreef over eb en vloed in een groot laaggelegen gedeelte van Hamme na de overstroming: 'Waar het water zich tijdelijk terugtrok liet het, op de vuil beslijkte muren van de huisjes, het hoogtepeil van zijn stand zien.' Gezien van op de voorbij de bres varende stoomboot schreef hij: 'In de Schelde veegde de vloed vóór ons uit en steeg over de zakken en het vlechtwerk van de bres het land in dat aan zijn geweld was overgeleverd. Door de wijde opening zagen wij een ogenblik de troosteloze vlakke en de huisjes midden de ongebroken effenheid van het water en de knotwilgen die hun takken als mager struikgewas boven de spiegel verhieven.' De 'zakken en het vlechtwerk' verwijzen naar de wijze waarop de bressen nabij Driegoten in 1906 werden gedicht. In tegenstelling tot bijvoorbeeld de dijkbreuken in Kallo en Melsele, werden de dijkbreuken in Hamme en Moerzeke niet dichtgemaakt door er met stenen en zand geladen oude schepen in te laten zinken en aan te vullen met zand en zandzakken. Men vreesde immers dat de schepen door de sterke stroming zouden kantelen. Daarom vlocht men met allerlei takken honderden vierkante meters grote matten. Die liet men in de bressen zinken door er grote brokstenen op te gooien. Verder gebruikte men zandzakken en zand om de nieuwe dijken te vervullen. De overstroming van 12 maart 1906 veroorzaakte meerdere dijkbreuken en stroomgaten waar-

door vloed en eb voelbaar werden op 2.880 ha laaggelegen gronden in de toen zelfstandige gemeenten Hamme, Moerzeke en Grembergen. Het duurde twee maanden vooraleer er vanuit de Schelde bij vloed geen water meer op het land stroomde. Daarna duurde het nog twee maanden, dus tot 12 juli 1906, om het overstroomde land droog te maken. De stroomgaten werden in stroomafwaartse richting dichtgemaakt omdat de stroming stroomafwaarts sterker was en de herstellingswerken moeilijker maakten.

Bekend is de relatie van Filip De Pillecyn met de stoomboot op de lijn Hamme-Antwerpen. Zijn vader Henricus (Henri) was bediende op die stoomboot. Filip De Pillecyn kan de stoombootreis naar de bressen aan Driegoten (en verder ?) niet rechtstreeks van zijn vader gehoord en vervolgens geromantiseerd hebben. Zijn vader Henricus overleed immers op 18 november 1898 op 53-jarige leeftijd. Tijdens mijn onderzoek totnogtoe vond ik niets terug van een stoombootreis van de Kaai van Hamme naar de bressen stroomopwaarts Driegoten. Toch kunnen we de realiteit van zo'n 'uitstap' of 'uitstappen' helemaal niet uitsluiten. Dergelijke reizen lagen zelfs voor de hand gezien het massale ramptoerisme na de overstroming van 12 maart 1906. En, waarom zou een commercieel ingesteld bedrijf zoals een stoombootmaatschappij dergelijk initiatief niet nemen ? Alvast de Naamlooze Vaartmaatschappij Schelde & Rupel uit Temse ondernam met zijn Wilfordboten water- of Scheldetochten naar Hamme, Moerzeke en Kastel. Bestuurder Ernest Wilford kondigde in het weekblad *Gazette van Temsche* van zondag 18 maart 1906 zo'n tocht aan 'ten voordele der geteisterde inwoners van de overstroomde streken van het Land van Waas'. 'Wie dus ooggetuige dier vreeselijke ramp zijn wil, doe dien tocht mede', riep Wilford op. Het verslag van Scheldereis volgde een week later in *dit blad*. Ingescheept werd in Hemiksem, Rupelmonde, Steendorp, Bornem (De Notelaar) en Temse. Verder schreef het weekblad : 'De reis heeft veel bijval gehad en er werden 300 kaarten verkocht, als volgt : 124 kaarten 1^e klas aan fr. 1-25 – fr. 155,00 ; 172 kaarten 2^e klas aan fr. 0-75 – fr. 129,00 – Samen fr. 284,00. Deze som (twee honderd vier en tachtig franken), zijnde de bruto opbrengst dier reis, zonder eenigen aftrok voor onkosten, heeft het Bestuur der Wilfordbooten den heer C. D'Hollander, burgemeester te Moerzeke, opgestuurd ten voordele der geteisterde inwoners van de overstroomde streken van het Land van Waas. Deze edelmoedige daad strekt het Bestuur der Wilfordbooten grootelijks tot eer. – Men meldt ons dat Zondagen 1 en 8 April nog eene reis naar Moerzeke-Castel, door hoogerge-noemde maatschappij zal ingericht worden. – Bericht aan de liefhebbers !'

Hoger aangehaald citaat uit *De Rit* (1927) bewijst dat De Pillecyn zich bewust was van de machteloosheid van de mens ten opzichte van overstromingen.

Overstroming in Hamme in 1906 (Collectie Hugo De Looze)

Dit verhaal werd geschreven voor de overstromingen van 1928, 1930 en 1936. Was het besef van die machteloosheid een les die De Pillecyn uit de overstroming van 1906 had getrokken ?

Men kan zich verder afvragen waarom De Pillecyn niet de menselijke gevolgen van de overstroming in zijn roman beschreef. Misschien achtte hij dat niet nodig ? Mijns inziens is *Mensen achter de dijk* een roman die vooral handelt over intermenselijke relaties in een klassenmaatschappij. Bovendien zou het idyllische Schelde- en Durmeland dat De Pillecyn zo vaak bejubelde door het uitgebreid beschrijven van de gevolgen van de overstroming een heel andere indruk hebben nagelaten.

Anton Van Wilderode situeerde de roman *Mensen achter de dijk* historisch 'in de tijd van schoolstrijd en sociale onlusten : tweede helft 19de eeuw'.¹⁴ Verder schreef hij over het boek : 'Beginnen wij met duidelijk te stellen dat ook hier allerminst sprake kan zijn van een historische roman, wel van een roman met historische achtergrond. Dit onderscheid is belangrijk want het impliceert een grotere vrijheid voor de auteur', en 'Een aantal verhalen van De Pillecyn spelen zich af in het verleden, vaak zelfs in een ver verleden. Toch kan men in geen enkel geval van een werkelijke historische roman spreken, want de schrijver schetst slechts een algemeen tijds kader waarin de lotgevallen van zijn (gefantaseerde) helden plaats grijpen. De gegevens waarmee hij dat tijdsbeeld meer suggereert dan beschrijft zijn nauwkeurig ; toch is hun functie geen andere dan het oproepen van een atmosfeer. De namen van bekende figuren, gebeurtenissen, eigenaardige praktijken of functies laten een identificatie toe die volstaat om de psychologie en de handelwijze van de hoofdfiguur te aanvaarden. Als hij een enkele keer kwistiger is met geschiedkundige realia overtuigt hij, literair gezien, minder dan met het verstrekken der hoogstnodige gegevens'.¹⁵

Bij die laatste zin verwees Van Wilderode niet naar *Mensen achter de dijk*, maar wel naar zijn romans *Jan Tervaert* en *Blauwbaard*. Het besluit van Van Wilderode dat De Pillecyn minder overtuigt naarmate hij meer historische realia gebruikt, lijkt toch enigszins haaks te staan op zijn algemene beoordeling van *Mensen achter de dijk* als 'een bijzonder boek' en 'beurtelings telurisch en ontheven, sensueel en weemoedig, mijmerend en nadrukkelijk, meewarig en bitter bevat dit uitvoerigste werk van De Pillecyn een aantal bladzijden die zijn naam zovele jaren na zijn debuut, nieuwe glans geven'.¹⁶

'De eretitel 'Prins van het Vlaamse Proza' dankt Filip De Pillecyn juist in ruime mate aan de poëtische inslag, de lyrisch-suggestieve stijl van zijn romans

en novellen. De mijmering, de verrukking om de natuur, de gemoedsbewegingen en de verbeelding halen het van het eigenlijke verhaal, van de vertelling. De historische achtergrond wordt vaag gesuggereerd, niet nauwkeurig beschreven. Een fundamentele melancholie, een onvrede met het leven en de wereld, in feite een romantische ‘Weltschmerz’ dus, krijgen een gedragen, diep doorvoelde verwoording in een poëtische stijl : precies gekozen woorden, melodieuze zinnen en uitgepuurde soberheid’, aldus Eric Verstraete in het huldeboek *100 Jaar Filip De Pillecyn*.¹⁷

In datzelfde boek was het voor Fernand Van de Velde een uitgemaakte zaak dat De Pillecyn met hoger aangehaalde passage uit *Mensen achter de dijk* naar de overstroming van 12 maart 1906 verwees. Van de Velde schreef : ‘Het tweede jaar op het college (1905-1906) was vol sociale beroering. Er was de bitterheid om de ongemeen felle winterstaking in de fabriek van Philemon Vermein (*sic*) in de Hoogstraat (...). En bij het begin van de lente was er de overstroming : ‘Toen had de giertij gewoed...’, en ‘de nieuw aangekomen begaafde klasgenoot Edward Poppe, wiens thuis, een bakkerij in Temse, door de maartse overstroming ook was ondergelopen.’¹⁸

NOTEN

- 1 Filip De Pillecyn. ‘Mensen achter de dijk’ // *Scheppend Proza 2*. Leuven 1978, p. 139-140 (hoofdstuk 7).
- 2 *Ibidem*, p. 141.
- 3 Filip De Pillecyn. ‘De Rit’ // *Scheppend Proza 1*. Leuven 1978, p. 94.
- 4 Filip De Pillecyn. ‘Blauwbaard’ // *Ibidem*, p. 125-126.
- 5 *Ibidem*, p. 204-205.
- 6 Ernest Claes en Filip De Pillecyn. ‘*Twistgesprek tussen Schelde en Demer, zijnde een academische verhandeling over meisjes, bier, heiligen, sexuele, culturele en agronomische aangelegenheden*. Leuven 1985, p. 24.
- 7 Filip De Pillecyn. ‘Landschap en mens’ // Bert Peleman e.a. *Eeuwige Schelde*. Leuven 1953, p. 33.
- 8 Filip De Pillecyn. ‘Blauwbaard’ // *Scheppend Proza 1*. Leuven 1978, p. 204.
- 9 Eigenlijk 1928, 1930 en 1936.
- 10 Marcel Janssens. *De mensen en het land achter de dijk*. Leuven 1992, p. 16-17.
- 11 Filip De Pillecyn. ‘Mensen achter de dijk’ // *Scheppend Proza 2*. Leuven 1978, p. 139-140.
- 12 Citaat uit : Bert Peleman. ‘De Mevis zwom voorbij, Filip De Pillecyn tussen Schelde en Durme’ // *100 Jaar Filip De Pillecyn*. Gent, Rodenbachfonds, 1992, p. 176-177.
- 13 Marcel Janssens. *Op. cit.*, p. 23-24.
- 14 Anton Van Wilderode. *Filip De Pillecyn*. Oudenaarde 1973, p. 60.
- 15 *Ibidem*, p. 32 en 59.
- 16 *Ibidem*, p. 33.
- 17 Erik Verstraete. ‘Filip De Pillecyn, dichter in proza’ // *100 Jaar Filip De Pillecyn*, p. 77.
- 18 Fernand Van de Velde. ‘De Beslissende Jaren’ // *Ibidem*, p. 32 en 33.

Manhaftigheid, arbeid en gemeenschap in de romans *Houtekiet* en *De soldaat Johan*¹

KRIS HUMBEECK

Wie bij het bebouwen der aarde de aarde lief krijgt
zodat hij haar verlangt te bezitten houdt zijn hart hoger
dan al de boeren waarvan de verlangens nooit verder
zijn gegaan dan hun dienstbaarheid.
Filip De Pillecyn. *De soldaat Johan*

Wie de naam 'Houtekiet' uitspreekt, heeft het al snel over vitalisme. En als dat woord valt, dan dient zich meteen een aantal mogelijke invloeden en evidente vergelijkingspunten aan : de filosofen Nietzsche, Schopenhauer en Bergson bijvoorbeeld, de Noorse schrijver Knut Hamsun, de Nederlandse dichter Marsman. Hun teksten betrekken in een lectuur van *Houtekiet* werkt ontegenzeggelijk verhelderend. Daarbij mogen we echter niet uit het oog verliezen dat Walschaps wellicht bekendste roman in eerste instantie heeft gefunctioneerd in een Vlaamse literaire context, meer bepaald in een periode die we de 'avant-guerre' kunnen noemen of voor mijn part, met een meer gebruikelijke constructie achteraf, het interbellum. In ieder geval betreft het een periode waarin de impact van de Vlaamse Beweging op de literatuur in Vlaanderen niet moet worden onderschat.

Die invloed van de Vlaamse Beweging op de productie, distributie en consumptie van literatuur markeert een structureel verschil tussen enerzijds de Vlaamse en anderzijds de Nederlandse (voor alle duidelijkheid : bedoeld is de Noord-Nederlandse) letterkunde. Een Nederlandse schrijver als pakweg Hendrik Marsman opereerde tijdens de jaren dertig, decennia na 'de revolutie van Tachtig', in een literaire ruimte waarbinnen 'schoonheid' in belangrijke mate een waarde op zich was geworden. Die opvatting gold althans met betrekking tot de literatuur met een grote L, die als zodanig werd onderscheiden van de vermaaksliteratuur en al die andere producten van de snel opkomende populaire massacultuur. Voor de toenmalige Nederlandse culturele elite, die ook de literaire smaak bepaalde en eerder wellicht via tijdschriften dan via de goeddeels verzuilde dagbladkritiek haar invloed liet gelden, moest esthetisch genot niet langer vooral dienstbaar zijn aan godsdienstige of politieke over-

tuigingen, aan de officiële moraal of aan andere zogenaamd niet-esthetische belangen. Dat alles correspondeerde mooi met een almaar autonomer worden van het literaire veld, zoals onder meer is af te lezen aan de manier waarop vanaf de jaren twintig uitgeverijen in Nederland hun fondsen gingen opbouwen en boeken in de markt gingen zetten, aan de manier waarop literaire kritiek steeds meer specialistenwerk werd, aan de manier ook waarop vertalers, boekverkopers en pedagogen zich gingen specialiseren in 'de schone letteren'. We hebben het kortom over de professionalisering van het literaire bedrijf, zowel in termen van management als in strikt letterkundige zin.

Walschap, De Pillecyn en de verzelfstandiging van het literaire veld in Vlaanderen

Ook in Vlaanderen begon de professionalisering van het literaire bedrijf zich in de jaren dertig steeds duidelijker af te tekenen. Het is echter maar de vraag of in die periode de autonomistische literatuuropvatting in Vlaanderen zoveel dominanter werd. De avant-garde rond het tijdschrift *Van Nu en Straks* had decennia eerder al gebroken met de idee dat het, om als literator erkend te worden, eigenlijk wel volstond enige woorden over de wondermooie Vlaamse natuur en het grootse Vlaamse verleden een beetje sierlijk aan elkaar te rijgen. Sindsdien was ook de Vlaamse schrijver doordrongen van het feit dat de ware literatuur een spel was met eigen regels en wetten, een kwestie onder meer van stijl en vakmanschap. Met Maurice Gilliams, de auteur van de in respectievelijk 1933 en 1936 gepubliceerde boeken *Oefentocht in het luchtledige* en *Elias of het gevecht met de nachtegale*n, ging in de Vlaamse literatuur zelfs een betrekkelijk nieuw schrijverstype meedingen naar officiële literaire waardering, namelijk de schepper van een ogenschijnlijk in zichzelf besloten, zuiver-poëtische wereld in woorden. Maar tegelijkertijd bleef een heel andere traditie doorwerken op de literaire productie, niet in de laatste plaats op de Vlaamse romankunst. Neem nu Walschap : gepokt en gemazeld in de katholieke zuil, was deze schrijver zich er al heel snel terdege van bewust dat het in de literatuur niet langer volstond om de kerkelijke moraal te verpakken in stichtelijke verhaaltjes die los stonden van het werkelijke leven, het leven zoals bijvoorbeeld de Franse naturalistische roman het had geregistreerd.

Walschap had de les van *Van Nu en Straks* begrepen : literaire kwaliteit, daar ging het om ! En die kwaliteit, ook daarvan raakte Walschap spoedig doordrongen, werd uiteindelijk gemeten in een vergelijking met de buitenlandse literatuur. Literair waardevol was wat ook buiten Vlaanderen van betekenis

Een op 16 februari 1944 door Gerard Walschap getekend portret van Filip De Pillecyn. Maar het lijkt wel of Walschap zichzelf geprojecteerd heeft op De Pillecyn. (AMVC-Letterenhuis, Antwerpen)

was, in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag bijvoorbeeld, maar ook in Parijs, Berlijn en Londen, ja eigenlijk in heel Europa en waar ook ter wereld ; men schreef in de literatuur uiteindelijk voor elke geletterde mens. Anders dan zoveel katholieke Vlaamse auteurs ging Walschap die uitdaging aan en brak uit zijn zuil. Onder meer het gegeven dat sinds de publicatie van *Adelaide* (in 1929) het merendeel van zijn romans in Nederland werd uitgegeven en die romans boven de Moerdijk bovendien de nodige waardering genoten, gaf Walschaps werk ook in Vlaanderen het stempel van 'literaire kwaliteit.' Concreet : zelfs de meest benepen katholieke integrist kon in de jaren dertig bezwaarlijk ontkennen dat de renegaat Walschap een literaire vakman was.

Het feit echter dat hij zich conformeerde aan de eisen van literair vakmanschap en dat zijn romans werden gepubliceerd door het Rotterdamse uitgevershuis Nijgh & Van Ditmar, impliceert geenszins dat Walschap in de jaren dertig brak met een Vlaamse literaire traditie die de zuilen doorsneed en waarin de pragmatische functie van oudsher zwaar doorwoog. Concreet : evenals destijds had gegolden voor de zogenaamde estheten rond *Van Nu en Straks*, diende literatuur voor Walschap behalve vakkundig gemaakt, ook en vooral volksoepvoedend en -verheffend te zijn. Als een geestelijke gids wilde deze schrijver zijn volk leiden. Er zat in Walschap zelfs iets van een literaire activist. Om Karl Marx' bekende Elfde These over Feuerbach te parafraseren : voor Walschap diende literatuur de bestaande wereld niet alleen poëtisch te representeren, hij wilde die wereld, te beginnen met Vlaanderen, via zijn romans eveneens helpen transformeren. Tegen die achtergrond moet, denk ik, ook het in 1939 gepubliceerde *Houtekiet* worden gelezen.

Door de grote nadruk die in zijn werk op zowel de pragmatische als de autonomistische functie ligt, is Walschap poëticaal onder meer verwant met dat andere grote schrijftalent dat in 1939 zijn roem vestigde in Vlaanderen, namelijk Filip De Pillecyn. Van De Pillecyn publiceerde het Nederlandse uitgevershuis Van Kampen in hetzelfde jaar dat *Houtekiet* verscheen de roman *De soldaat Johan*. De toenmalige kritiek was niet blind voor het stilistische vernuft van de auteur, die door Gerard Walschap 'de Prins van de Nederlandse letteren' zou worden genoemd. Onder meer als prominente figuur van de Frontbeweging en als redenaar op de IJzerbedevaarten eiste De Pillecyn - met meer klem nog dan Walschap - een plaats op in de Vlaamse Beweging, waarvan de impact op zijn literatuuropvattingen trouwens moeilijk te loochenen valt. Evenals *Houtekiet* is *De soldaat Johan* een proeve van literair activisme. Voordat ik een aanzet tot een grondige vergelijking van beide teksten geef, probeer ik eerst in grote lijnen te reconstrueren hoe de roman *Houtekiet* zou

kunnen hebben gefunctioneerd in de context van de vooroorlogse Vlaamse literatuur en cultuur.

Transformaties van de wildeman Houtekiet (1) – landbouwer, vader, stichter van Deps

Zoals gezegd, wordt die literatuur nog altijd sterk beïnvloed door de Vlaamse Beweging en ‘de taal’ die deze spreekt. In dat discours van de Vlaamse Beweging speelt, eerder dan ‘vitalisme’, het concept ‘revitalisering’ een prominente rol. Revitalisering maakt daarbij deel uit van een netwerk van begrippen waartoe voorts ‘regeneratie’, ‘herwording’, ‘herleving’, ‘hernieuwing’ en dies meer behoren. Anders dan bijvoorbeeld bij Conscience is er in *Houtekiet* echter niet meteen iets uit een ver Vlaams nationaal verleden wat via de literatuur nieuw leven ingeblazen dient te worden. Wel is er volgens deze roman iets wat als het ware ligt te wachten om door de huidige mens te worden opgedolven, teneinde tegen de achtergrond van een bleek en uitgeblust bestaan een levenskrachtige nieuwe gemeenschap uit de grond te stampen. In *Houtekiet* wordt die nieuwe gemeenschap zelfs letterlijk uit de grond gestampt. Het regeneratieve materiaal bevindt zich zo’n vier of vijf spadensteken diep onder de grond, op een plek die van oudsher bekend staat als Deps en die vóór de komst van Jan Houtekiet, ik citeer uit de aanhef van Walschaps roman, ‘een plek eelt [is] op de malse bloeiende aarde’ (p. 603).² Onder de woestenij die Deps heet, zit vruchtbare leem. Hij wordt bovengespit en vervolgens gecultiveerd door Houtekiet, die in de eerste zin van het eerste hoofdstuk van het naar hem genoemde boek kernachtig ‘onze stamvader’ wordt genoemd - *onze stamvader*.

Zoals bekend, wordt de roman *Houtekiet* bijna helemaal in de wij-vorm verteld, namens een gemeenschap waarvan de verteller deel uitmaakt en waarmee hij zich ten volle identificeert, dus op aloude epische wijze. In die epische vertelling figureert Jan Houtekiet als de halfgoddelijke held die het thans zelfstandige dorp Deps geboren heeft doen worden uit het niets, dit wil zeggen uit de wildernis, de ongecultiveerde aarde. Het heroïsche van zijn optreden is gelegen in de bovenmenselijke arbeid die hij heeft verricht. Houtekiet wordt door de verteller vereerd als de legendarische Eerste Spitter, de eerste landbouwer die iets eetbaars uit de bodem van Deps heeft doen groeien ; in die zin is Houtekiet de grondlegger van de Depse civilisatie. Ik schrijf met opzet civilisatie, want het jonge Deps groeit uit tot een heuse gemeente die haar plaats opeist te midden van, zo lezen we eveneens in de proloog, ‘andere dorpen met

*Filip De Pillecyn in het jaar dat zijn roman De soldaat Johan (1939) verscheen
(AMVC-Letterenhuis, Antwerpen)*

oude geschiedenis' (p. 602). Straks zullen we zien dat de Eerste Spitter uiteindelijk erg kritisch komt te staan tegenover de Depse civilisatie die hij zelf uit de grond heeft gestampt. Hij is dan ook geen monolithische figuur, maar ondergaat minstens twee belangrijke transformaties. En toch is *Houtekiet*, het is haast een cliché, geen traditionele psychologische roman.

De ontstaansgeschiedenis van het dorp Deps staat in de literatuurgeschiedenis te boek als een schoolvoorbeeld van Walschaps dynamische, ook wel eens vitalistisch genoemde vertelstijl. Hij wordt gekenmerkt door een snelle opvolging van chronologisch gepresenteerde handelingen die de personages typeren. Bij het innerlijke leven van die personages wordt in de regel niet stilgestaan. Minstens zo interessant als de regel zijn de inbreuken erop. Zo wordt in *Houtekiet* de chronologie soms wel doorbroken, een enkele keer houdt de verteller informatie gewoon even achter voor de lezer. In het derde hoofdstuk kunnen we bijvoorbeeld lezen dat een onze held kennelijk vijandig gezinde boswachter opeens 'een tweede maal voor Houtekiet [staat]' (p. 612). Nu pas komen we te weten dat deze boswachter, die nog als huurling in Marokko heeft gevochten en daar de nodige wreedheden heeft meegemaakt, Houtekiet die eerste keer betrapte met twee hazen in zijn hand. Als vertegenwoordiger van de lokale kasteelheer, een grootgrondbezitter die onder meer ook Deps in pacht heeft, wilde de boswachter de veile stroper eens flink schrik aanjagen, maar hij werd zelf door Houtekiet vernederd. En ook nu ondergaat hij weer hetzelfde lot. De hierop volgende poging van de boswachter om zich te wreken - zijn derde ontmoeting met Houtekiet dus, die in het verhaal snel op de tweede volgt - loopt faliekant voor hem af: Houtekiet splijt de schedel van de boswachter met zijn eigen geweer, graaft een kuil en dumpst er de dode in als iets hinderlijks op zijn weg waarmee hij nu tenminste niet meer geconfronteerd zal worden.

Onder meer door de snelle, zakelijke manier waarop de drie ontmoetingen van de boswachter met Houtekiet worden verhaald, krijgt deze laatste iets van een natuurkracht die niet te stuiten valt, zeker niet door een mannetje met een geweertje, al heeft dat mannetje gevechtservaring en representeert het bovendien de gevestigde orde. De enige echte man hier heet Houtekiet en hem, zoveel is wel duidelijk, roept men niet zomaar ter verantwoording omdat hij de heersende wetten heeft overtreden. Houtekiet lijkt op een geheel vanzelfsprekende manier buiten de bestaande orde te staan en vooralsnog is niemand in staat deze 'wilde' te onderwerpen aan iets wat uitstijgt boven zijn instinct en individuele levenswil. Zijn gedrag kan dan ook niet worden gemeten volgens de geldende morele maatstaven. Zelfs als moordenaar is

Houtekiet goed noch kwaad - zoals een alles verwoestende orkaan goed noch kwaad is, maar eenvoudigweg *is*. Of zoals de epische verteller het verwoordt : 'Jan Houtekiet [...] was sterk. Dus nam hij wat hij wilde en overwon in de strijd. De otter pakt vis en waterhoen, Houtekiet de otter, de vis en het waterhoen. Het fret pakt het konijn, Houtekiet fret en konijn. De boswachter grijpt naar Liza en hem, Houtekiet grijpt boswachter en Liza' (p. 614-615).

Inderdaad, eveneens *jenseits von Gut und Böse* is volgens deze ontstaansgeschiedenis van het dorp Deps de seksuele appetijt van zijn *founding father*. Houtekiet neemt elke vrouw die hij maar wil, te beginnen met de gezonde boerenmeid Lien. Zo integraal wordt Lien door deze legendarische krachtmens bevredigd in de dan nog volkomen wildernis van Deps dat ze, terwijl ze een dag later op de boerderij een koe melkt, als volgt terugdenkt aan het stormachtige gebeuren : 'de naam Houtekiet blijft groeien, zwellen. In verrukking ligt [Liens] hoofd aan de flank van de dwarse koe, die zij nu liefheeft. Met trage, trillende hand doet ze een straal melk op haar blote scheen spuiten en kreunt zacht' (p. 607). Schokkender nog dan de verwijzing naar een seksuele handeling op zich, moet voor het toenmalige leespubliek de vorm zijn geweest waarin het seksuele hier wordt gepresenteerd. Het lijkt wel alsof we in deze passage worden uitgenodigd om twee parallel gemonteerde beelden voor ons geestes-oog te toveren. Eerste shot : een fikse melkstraal die met grote kracht uit de speen van een koe spuit, tweede shot : dat beeld vult u zelf wel even in, lezer.

Met dergelijke bewust schokkende en vervreemdende kunstgrepen wordt in Walschaps roman uiteindelijk het imago geconstrueerd van Houtekiet als een wonder wezen, geen mens uit talloos veel miljoenen, maar een van levenskracht zinderende, ogenschijnlijk uit een andere wereld overgekomen vruchtbaarheidsgod. Misschien moeten we ons daarbij niet blindstaren op het seksuele element : weergaloze kracht, daar gaat het hier om. De ontstaansgeschiedenis van het dorp Deps krijgt in eerste instantie vorm als een primitivistische variant op het Grote Regeneratieverhaal uit de Vlaamse Beweging. Want in de wildernis van Deps vinden Houtekiet en Lien niet alleen seksuele bevrediging. Zonder dat zo te plannen, en eigenlijk zelfs zonder het echt te willen, sticht de potente held er ook een gemeenschap. Hij wordt de stamvader van een volk.

In feite ondergaat Houtekiet in deze fase een eerste transformatie. Figureert hij aanvankelijk als een volstrekt ongebonden, ongesocialiseerde oerkracht, dan besluit hij nu zijn leven voor langere tijd met Lien te delen op de plek die Deps heet. De nomade wordt sedentair. Daartoe wordt hij bewogen door de primaire drang om een gezin te stichten. Hij wil 'zijn' kind geboren zien

worden, daarom staat hij de toekomstige moeder fysiek bij. Zijn vaderinstinct ontwaakt, hij neemt zijn sociale verantwoordelijkheid op en sticht een gezin. Maar al wordt hij een cultuurmens, hij doet geen toegevingen aan de beschaving zoals ze is en hij weigert resoluut zich te onderwerpen aan de wetten die het leven in de omringende wereld regelen. De bestaande seksuele moraal kan hem bijvoorbeeld gestolen worden. Hij blijft wel bij 'zijn' Lien, maar hij zweert zijn instinctieve promiscuïteit niet af. In zijn hele optreden stelt hij zich autonoom op. Hij is de Man op Deps, de grond waarop hij zijn eerste kind verwekte. Hij, en vooral nog alleen hij stelt er de wet.

Daardoor moet het wel tot een conflict komen met de gevestigde orde, want Deps is (zoals eerder vermeld) eigendom van een oude graaf en als dit *waste land* na verloop van tijd in cultuur wordt gebracht en steeds meer dorpelingen erheen trekken om in Houtekiets voetsporen te treden, dan raakt met name de zoon van de oude graaf erg geïnteresseerd in de pacht. Er wordt een rentmeester op afgestuurd, maar Houtekiet, wat had men anders kunnen verwachten, zet zich schrap tegen deze dwang van buitenaf. Hij laat zich geen regels opleggen en is vast van plan zich tot het uiterste te verweren. Zijn geest van verzet heeft intussen de gemeenschap die op Deps tot bloei is gekomen bevrucht. Zo komt dat krachtige, arbeidzame, maar vrij levende volk van Deps - nog geen dorp, maar ook niet langer wildernis - lijnrecht tegenover de gevestigde orde te staan. De meest vooraanstaande vertegenwoordigers van die orde, de graaf en zijn kerkelijke slippendragers, worden voorgesteld als hele of halve parasieten. Ze doen namelijk rechten gelden op een grond, en op de bewoners ervan, zonder die grond eigenhandig tot vrucht te brengen of op welke manier dan ook concreet bij te dragen tot de productie van goederen en welvaart. En juist 'arbeid,' het daadwerkelijk in cultuur brengen van de wilde natuur legitimeert volgens Houtekiet (geen instinctmens meer, maar duidelijk iemand met ideeën) eigendom. Geen eigendom zonder arbeid. 'Voor Houtekiet was Deps een waardeloze grond, door hemzelf en zijn volk waardevol gemaakt en daarom ook bezit van hemzelf en zijn volk' (p. 717). De bestaande bezittende klasse wordt in *Houtekiet* voorgesteld als een dievenbende, de gevestigde orde als een vorm van georganiseerde diefstal. Even lijkt het tot een gewelddadige confrontatie te zullen komen tussen deze perfide orde en het volk van Deps dat als van oudsher werkt, maar zich niet langer wil onderwerpen aan grootgrondbezit en kapitaal.

Laat ik even resumeren. Het gaat in *Houtekiet* niet om belangeloze schoonheid of universele waarheden over de mens ; als literaire activist wil Walschap de mens, en in eerste instantie het Vlaamse volk revitaliseren en de Vlaamse natie

Filip, ik heb u in een artikel eens anders ge-
maakt dan ge waart, maar ge ziet nu dat ge
~~rechter~~ zonder mij toch ook anders wordt, ik wil
zeggen rilt worden, want reukting is tegenvoor-
dig niet anders meer.

Ik herhaal vanstaag nog eens wat ik jaren ge-
leden al gezegd heb en nuododien al meer dan
eens herhaald. Men zoekt over de goudmunt der
vlaamse letterkunde en schrijvers gelijk de zoon
van schrijvers meken te dat kan, maar voor mij
schijnt geen enkel Vlaaming zo schoon als gij.
Johan Vaisne is een magisch realist en gij zijt
een magisch stylist. Wij, de andere vlaamse
schrijvers, groeperen de woorden in een zin of
meer schoon verband en gij alleen kunt die
woorden laden met een gewoelwaarde die zij
niet zichzelf niet hebben.

En dan Filip word ik aangegrepen ook door
een mannelijke, ja eigenlijk soldateske bit-
terheid, ^{in uw werk,} die kenmerkt is voor goede, zachte,
weke, dichterlijke mensen.

Gillie nog veel jaren.

Gerard Walschap
WALSCHAP GERARD,
ANTWERPEN.

Handschrift van Gerard Walschaps bijdrage in het vriendenboek «Filip de
Pillecyn 70 jaar» (1961): 'En dan Filip word ik aangegrepen ook door een
mannelijke, ja eigenlijk soldateske bitterheid in uw werk die kenmerkend
is voor goede, zachte, weke, dichterlijke mensen'. (AMVC-Letterenhuis,
Antwerpen)

helpen vorm geven. Daarom vertelt hij ons de ontstaansgeschiedenis van het dorp Daps. De epische held van die geschiedenis heet Houtekiet, hij weet door zijn noeste arbeid als eerste de bodem van Daps tot vrucht te brengen. Maar er is nog wel meer dat hij tot vrucht brengt. Nogal wat vrouwen die zich in Daps komen vestigen, dragen zijn kinderen. En zijn voorbeeld noodt tot navolging. In het laatste hoofdstuk van de roman wordt zelfs over Daps gesproken als over 'een enkele bloedschennende familie' (p. 799). Het incestverbod lijkt hier niet in tel ; eigenlijk zijn er op Daps lange tijd geen verwantschapsstructuren, zodat de door Houtekiet gestichte gemeenschap misschien eerder utopisch dan primitief genoemd moet worden. Op Daps heeft ooit de vrije, kennelijk aan geen regels gebonden seksualiteit geheerst, wat behalve vitalistisch vooral erg romantisch is. In de stichter van Daps zit iets van de heidense goede wilde - een wat potigere en ook seksueel actievere variant van Rousseaus *bon sauvage*, om Walschaps held maar even kort door de bocht te typeren. Tegelijkertijd zit er in deze atypische Vlaamse regenerator ook iets van wat - wederom : in de romantische mythologie - een Übermensch wordt genoemd. Houtekiet is opgeladen met revolutionaire kracht, en hij kan op een vanzelfsprekende manier het leiderschap opeisen als het erop aankomt de bestaande orde te bestrijden. Die orde is aan sclerose prijsgegeven : het is een orde waarin feodale heren met de hulp van de kerk parasiteren op de werkkracht van de massa. De parasieten spreken niet eens de taal van het arbeidzame volk, ze spreken Frans.

Dat alles verkondigde Walschap dus in 1939, zes jaar nadat Adolf Hitler de macht had veroverd in Duitsland en er een nieuwe orde installeerde waarin, naast de zich voor de gemeenschap offerende soldaat, de arbeidende, met de grond en bij uitbreiding met de ruwe materie worstelende mens centraal stond.³ Althans in het officiële discours. Daarin werd de moderne industriestaat Duitsland na jaren van economische en maatschappelijke 'ontwrichting' voorgesteld als een 'gezonde volkse orde' die berustte op de organische verbondenheid van alle aan een gemeenschappelijke toekomst arbeidende krachten en die vrij zou zijn van parasitaire elementen van welke soort dan ook. Die 'zuivere orde' representeerde zichzelf als het resultaat van een heuse omwenteling, een tegelijk nationale en socialistische revolutie die, als het voorbeeld van nazi-Duitsland en zijn grote leider zou worden gevolgd, het oude, door de verspilling van volkskracht en de pestilente invloed van volksvreemde elementen onnoemelijk verzwakte Europa zou kunnen revitaliseren. Men moest al bijna blind zijn om het pseudo-heidense, pervers romantische karakter van het gepromote collectieve regeneratieritueel niet te zien. De vraag moet worden gesteld welke boodschap er in 1939, in de hier grofmazig geschetste discursieve context, uitging van de roman *Houtekiet*.

Een voortvarende lezer zou al snel besluiten dat Walschap zich met de roman *Houtekiet* in troebel water waagde. Maar die lezer zou zich flink vergissen, dunkt me. In wat volgt, wil ik tonen dat Walschap juist kritisch afstand nam van het nationaal-socialistische discours dat, naast de leer van Moskou en de directieven vanuit Rome, onmiskenbaar een belangrijke invloed heeft gehad op de vooroorlogse Vlaamse cultuur en literatuur. Het laatste wordt volgens mij mooi aangetoond door *De soldaat Johan*, het eveneens in 1939 gepubliceerde en op vele punten erg op *Houtekiet* lijkende boek van Filip De Pillecyn, dat op andere punten echter, in tegenstelling dus tot *Houtekiet*, verontrustend nauw aansluit bij het nationaal-socialistische discours, met name als het gaat over de relatie tussen arbeid en eigendom.

Moeder Natuur, God de Vader en hun enig geboren zoon, de arbeidzame boer

Evenals Walschap in *Houtekiet* schuift de vormbewuste verteller De Pillecyn in *De soldaat Johan* een held met epische allures naar voren, de soldaat Johan dus, die in zijn jeugd samen met zijn vader het land heeft bewerkt. Als jonge volwassene heeft Johan echter dienst genomen in het leger van Karel de Stoute, hertog van Bourgondië, aan wiens zijde hij in 1477 te Nancy strijdt tegen een coalitie van Zwitsers, de hertog van Lotharingen en de door de Franse koning gesteunde stad Straatsburg.⁴ Zoals bekend sneuvelde Karel in die strijd. De soldaat Johan, zo begint het naar hem genoemde boek, overleeft de slag en hij treedt, op weg naar huis, in contact met de Natuur. Voordien voelde hij zich - een boerenzoon nochtans - niet aan het land gebonden, maar 'nu ontdekte de soldaat Johan de aarde' (p. 10).⁵ Hij begint op zijn terugtocht zelfs 'een huishouden', zo drukt hij het zelf uit, niet door een vrouw tot de zijne te maken, maar door een zwerfhond te adopteren. Uiteindelijk vestigt hij zich met zijn trouwe vierpoter in de vallei van de Durme, omdat hij daartoe 'geroepen' wordt. Hij neemt er een stuk van de arme grond in bezit dat niemand ooit voordien zelfs maar gepoogd heeft tot vrucht te brengen. Dan pas gaat zijn gedachte uit naar een vrouw, een levensgezellin die hem kan bijstaan in de dagelijkse worsteling met de aarde. Want arbeid - gezamenlijke, harde arbeid, dat staat bij De Pillecyn voorop. 'Arbeid' is niet toevallig ook het woord waarop *De soldaat Johan* uitloopt.

En zo licht bij alle overeenkomsten tussen deze twee boeken reeds een eerste verschil op tussen *Houtekiet* en *De soldaat Johan*. Anders dan Johan wordt Jan Houtekiet niet door de aarde 'geroepen.' Dat hij zich in Dops thuis gaat

voelen, is gewoon toeval : daar heeft hij nu eenmaal een kind verwekt, het had net zo goed elders kunnen zijn. Hij vestigt er zich slechts omdat hij de moeder van zijn kinderen trouw wil zijn, althans naar de geest. Hoe promiscue zijn gedrag ook is, hij wil bij Lien blijven om samen met haar de kinderen op te voeden. De soldaat Johan daarentegen voelt zich op de door hem voor het eerst in de geschiedenis vruchtbaar gemaakte bodem ten volle één met Moeder Natuur. Zijn vrouw, die hij anders dan Houtekiet wel volkomen trouw is, is voor Johan slechts secundair ten opzichte van zijn unieke relatie met Moeder Natuur en met de grond die hij bewerkt. Grete praat, hij kan er kinderen bij verwekken en vooral, zij bewerkt samen met hem het land - daarin onderscheidt ze zich in gunstige zin van de hond, die voorts opvallend veel erkenning geniet in dit boek. Als het trouwe dier wordt gedood, zegt de soldaat Johan : ‘Vrouw [...], onthoud waar hij ligt. Het was de eerste vóór u, die mij trouw en goed was. Hij werd gedood als een soldaat, ja, als een soldaat. En waar ik hem begraven heb krijgen ze mij niet weg’ (p. 68).

Met dat citaat raken we aan de kern van de zaak : uiteindelijk gaat het in *De soldaat Johan* behalve over de arbeid als ultieme zingeving aan het leven, over het soldaat-zijn. En soldaat-zijn, dat is een kwestie van absolute offervaardigheid voor het heil van de gemeenschap, van onvoorwaardelijke trouw aan een volk dat dezelfde taal spreekt en met de inzet van al zijn kracht een stukje van de door God geschapen aarde in bezit heeft kunnen nemen. Die aarde is van God. Maar God schenkt haar aan de mens die haar eigenhandig tot vrucht brengt. Zo wordt de mens, als boer, opgenomen in een heilig verbond van God de Vader en Moeder Aarde. Van de profeet Niklaas leert de soldaat Johan ‘hoe de ploeg de aarde vruchtbaar maakt door de liefde van den landbouwenden man zooals de schoot van de vrouw. De aarde die aan niemand behoorde dan aan God en door Hem aan den mensch gegeven werd opdat hij er vruchten zou winnen voor de sterkte van zijn lichaam. Heer over de aarde was de boer’ (p. 103). Maar de boer laat zich al te vaak knechten. Daar treedt de soldaat naar voren. En geen betere soldaat dan de boer, die een heilige strijd voert voor de aarde die hij door harde arbeid heeft veroverd, ‘in geslachtenlange verbondenheid met den grond’ (p. 64).

Als zelfverklaarde ‘vrije boer’ voelt de soldaat Johan zich slechts gebonden door de gemeenschap, en de klasse, die samen met hem de aarde tot vrucht brengt. Hij weigert zich daarom nog langer te onderwerpen aan de gevestigde macht en de bezittende klasse, aan diegenen dus die niet zelf de worsteling met de aarde aangaan en op basis van privileges teren op de eerlijke arbeid van anderen. In die houding voelt hij zich gesteund door God, die in zijn op-

vatting de wereld geschapen heeft voor wie haar door fysieke arbeid in bezit neemt. Net zo min als Houtekiet is de soldaat Johan dan ook zinnens zich zomaar 'zijn' grond te laten afpakken. 'Hij had grond vruchtbaar gemaakt die zonder hem misschien nog eeuwen zou gelegen hebben zooals hij uit de schepping van de wereld was te voorschijn gekomen' (p. 46). Zo komt het tot een conflict tussen arbeid en grootgrondbezit, tussen de boer die vrij wil zijn en de officiële orde, in de eerste plaats de abdij die de door Johan met zoveel zorg en liefde bewerkte grond ooit van de Hertog ten geschenke kreeg en waaraan hij derhalve volgens de wet tienden moet betalen. De belasting wordt geïnd door een even vette als laffe rentmeester namens kloosterlingen die als ze niet even vadsig ogen, volstrekt vervreemd zijn van de wereld. Het laatste geldt met name voor de abt, die iets heeft horen waaien van een 'nieuwe geest', van massaal ongenoegen en sluimerende opstandigheid, maar die zich snel van de roerige buitenwereld afwendt om te bidden tot een abstracte God.

Net als bij Walschap wordt de kerk bij De Pillecyn afgeschilderd als een instituut dat tegen Gods wil de vrijheid van het volk onderdrukt, in dit geval door als pachtheer op te treden. De abt lijkt niet helemaal te beseffen dat hij de boeren onderdrukt, maar zijn rentmeester schept er zichtbaar behagen in hen de duvel aan te doen. Het is overigens op zijn bevel dat de hond van de soldaat Johan wordt gedood en zijn schamele hut met de grond gelijk wordt gemaakt, uitgerekend op het moment dat hij vergeefs bij de hoge heren op zoek gaat naar een meer rechtvaardige behandeling en de vruchten van zijn harde arbeid opeist. Het vermoeden dat de tijd rijp is voor verandering volstaat vervolgens voor Johan om gewapenderhand in opstand te komen tegen de gevestigde orde. Hij delft het onderspit, maar geeft de strijd niet op. En zelfs als bij hem na tal van ontgoochelingen het besef groeit dat hij de eindstrijd zelf niet meer zal aanschouwen, geeft hij het geloof in de gewelddadige revolutie niet op. Ik citeer de bekende slotzin van De Pillecyns roman, waarin de soldaat Johan zijn zoontje toespreekt : 'Gij wordt een boer, kleine man, en ook, bij God, een soldaat, die vrije boeren maakt overal waar de mensen zeggen : "Mijn heer en God" in de taal die wij spreken. En hij lei zijn wapenrok af en toog aan den arbeid' (p. 240).

Vooralsnog spreken de meeste vertegenwoordigers van God op aarde echter een andere taal dan het zwoegende en uitgebuite volk, en van de heren hoeft je niet anders te verwachten. Ongehinderd door gevoel voor nuance schildert De Pillecyn ook in *De soldaat Johan*, zoals hij voordien al deed in *Blauwbaard* (1931) en later nog zal doen in *Mensen achter de dijk* (1949) en *Aanvaard het*

leven (1956), de geprivilegieerde standen af als stuitend volksvreemd en parasitair. In de woorden van de eeuwige soldaat en landbouwer Johan : ‘De boer en de aarde zijn als de vrouw en de man die uit elkaar het leven verwekken, [...] en de heer is als de luis op ons lichaam want hij werkt niet maar voedt zich met den boer’ (p. 214). Ook in die haat voor de heren, en de schier onge-reserveerde liefde voor het eigen volk dat de worsteling met de aarde aangaat, verschilt De Pillecyns boek van *Houtekiet*. Bij Walschap wordt uiteindelijk vooral de dompermentaliteit van het volk aangeklaagd, het atavisme en de deemoedige onderworpenheid aan *the powers that be*. In Deps wordt een vitaler ras gekweekt van sociaal en mentaal vrijere mensen. Dat ras haalt dankzij Houtekiet een beslissende overwinning op de oude orde - dat kan niet genoeg benadrukt worden - zonder fysiek geweld te gebruiken. ‘Onze stamvader’, zo lezen we in Walschaps roman, koopt Deps van de graaf tegen de prijs van onvruchtbare heidegrond, waarmee de zaak is afgedaan. Deps heeft zonder oorlogen te hoeven voeren zijn eigen lot in handen genomen. Hoe Houtekiet daarin is geslaagd, blijft weliswaar wat vaag. Volgens de legende imponeerde zijn fysieke kracht de vijanden des volks voldoende om ze tot een, vanuit het standpunt van het volk, faire deal te bewegen. Maar er wordt wel degelijk een overeenkomst afgesloten, in feite zelfs een nieuw sociaal contract.

Door deze vreedzame ontknoping van de klassenstrijd komt de roman *Houtekiet* bijna lijnrecht te staan tegenover *De soldaat Johan*, waarin juist de onontkoombaarheid van een gewelddadige revolutie voortdurend wordt beklemtoond. Pas als alle door de heren onderdrukte boeren de soldaat in zich ontdekken en als één man opstaan tegen hun onderdrukkers, dan pas zullen ze volgens de soldaat Johan vrije boeren worden ! De Pillecyns held mogen we wat dat betreft beschouwen als een rolmodel. Vechten voor een of andere heer kan hij naar eigen zeggen niet meer, ‘want ik ben boer geworden. Maar vechten zou ik nog kunnen, vechten met boeren die soldaat geworden zijn en met de mannen van Gent [...], als de boeren en die van Gent vechten voor hun eigen, voor hun aarde, voor hun mensen, zoo sta God mij bij, ik doe mee’ (p. 198).

De boer Johan is geen legendarische stamvader van een in aanleg levenskrachtige gemeenschap, zoals Houtekiet. Hij is in eerste instantie een mythische strijder die zij aan zij met zijn volksgenoten worstelt mét de aarde en - als de tijd daarvoor rijp zal zijn - tégen de vijanden van zijn volk. Walschaps held is in wezen soldaat noch boer. Jan Houtekiet is een bohemer, een mens dus met een wat onduidelijke oorsprong die op zich nergens thuis is en een zwervende natuur heeft.

Transformaties van de wildeman Houtekiet (2) - mens onder de mensen, los van God

Maar als het zo is dat Filip De Pillecyn het Vlaamse volk in 1939 voorbereidt op de strijd vóór eigen rechten en tégen heersers die God slechts aanroepen ten bate van eigen profijt en in een voor het volk vreemde taal, welk effect heeft Walschap dan beoogd met zijn toch ook flink provocerende roman ? Houdt hij zijn publiek het dorp Deps voor als een blauwdruk voor een ideaal gemeenschapsleven ? En volstaat de deal die de bohemer Houtekiet, de legendarische Eerste Spitter, met de volksvreemde heren van het kasteel heeft afgesloten om de toekomst vol vertrouwen tegemoet te zien ?

Om een antwoord op die vraag te formuleren, wil ik iets essentieels uit *Houtekiet* naar voren halen wat ik totnogtoe bewust onbesproken heb gelaten, namelijk het feit dat Jan Houtekiet weliswaar de ‘stamvader’ is van alle Depsers, maar niet de enige die de Nieuwe Gemeenschap vorm heeft gegeven. Er is nog een tweede *founding father* van het zelfstandige dorp Deps, zo leren we al in de cursief gezette proloog tot de roman. ‘Uit de wildernis, met letterlijk niets, is het [dorp Deps] in weinige jaren opgebouwd door twee eigenaardige, zeldzame, harde mensen, voor ons legendarisch geworden : Jan Houtekiet en Nard Baert’ (p. 602).

Nard Baert is de tweede ‘sterke man’ in de roman *Houtekiet*. In tegenstelling tot de stamvader van alle Depsers produceert hij niets, hij verhandelt slechts en hij ordent de gemeenschap. Maar dat doet hij dan ook weergaloos ; zijn mercantiele genie komt Deps ontegenzeggelijk ten goede en hij is het ook die erop aandringt Deps te kopen tegen de prijs van heidegrond, waardoor een destructieve oorlog kan worden afgewend. De economie floreert, Baert creëert welvaart voor zijn volk en weet Deps als een echte gemeente op de kaart te zetten. Maar zijn vernuft schiet wel te kort om zijn eigen huwelijksleven tot bloei te brengen. Baert is getrouwd met Iphigenie d’Hurlumont, die van Franse afkomst is en niet meteen voortspruit uit het volk. Aan de zijde van de harde zakenman Baert ontpopt Iphigenie zich als de ideale boekhoudster, maar ze vindt geen bevrediging in hun verbintenis. Haar eerste kind is de vrucht van Houtekiet en al die tijd is ze verliefd gebleven op deze ‘oermens’, zelfs al heeft die haar eigen vader vermoord. Iphigenie koestert zelfs de stukjes vingernagel die ze van Houtekiet vindt en ze kust de kop waaruit hij heeft gedronken ; idolatrie is een woord dat niet te zwaar uitvalt om haar verhouding tot de stamvader te kenschetsen. Ze houdt haar diepste gevoelens echter voor de promiscue levende held verborgen, tot ze verneemt dat ze ongeneeslijk ziek is.

In het zicht van de dood confronteert Iphigenie haar enige ware liefde Houtekiet met een scherpe kritiek van hem en die andere 'sterke' man van Deps, haar wettige echtgenoot Nard Baert. Om met Houtekiet te beginnen : door niet te kiezen voor een passie in zijn leven, heeft deze supermens volgens Iphigenie zijn krachten verspild en zijn creativiteit onvoldoende benut. Hij is ook niet in staat gebleken zichzelf en zijn volk definitief boven hun staat van eeuwenlange onderworpenheid en onmondigheid te 'verheffen', toen dat nog kon. Nu is het momentum voorbij, zoals eigenlijk al te lezen staat in de proloog van Walschaps boek. Deps lijkt een beetje te zijn ingeslapen. Hooguit 'leeft het jongere Deps, in schijn aan de omgeving thans gelijk, [...] harder, trotser, woester' dan de omringende dorpen met 'een oude geschiedenis' (p. 602). Voorts gaat men er zoals elders naar de kerk, uit angst voor de dood. Nu ze zelf geconfronteerd wordt met het mysterie van de dood, betreurt Iphigenie niet moediger te zijn geweest. Zou ze alles kunnen overdoen, ze zou samen met Houtekiet weggaan uit Deps. Bij voorkeur naar Fréjus, naar Frankrijk dus - het land van Jean-Jacques Rousseau, de Verlichting, de Franse Revolutie, maar ook het land dat volgens een bepaalde strekking in de Vlaamse Beweging de ervijand van Vlaanderen is en alles incarneert wat naar Latijnse decadentie neigt. Daar had volgens Iphigenie d'Hurlumont de door haar verafgode bohemer Houtekiet, van wie verteld wordt dat hij 'schrijven noch lezen kon' (p. 747), als mens ten volle tot ontwikkeling kunnen komen. In het Vlaamse Deps was dat niet mogelijk gebleken, mede wellicht door toedoen van haar wettige echtgenoot Nard Baert. Want die is wel slim in zaken, maar helemaal niet zo intelligent als het erop aankomt te leven. Vlijmscherp portretteert Iphigenie haar zo succesvolle en gerespecteerde echtgenoot als een eendimensionale mens die au fond passie mist, die helemaal niets uit zichzelf kan scheppen en ronduit geborneerd is : 'Nard is een brave man. [...] Maar hij heeft geen hart. Ik wil niet zeggen dat hij harteloos is, integendeel. Maar hij weet niet wat liefde is. [...] Hij is een wroeter, maar dat is ook alles. Hij kan eigenlijk niets dan kopen en verkopen. Zijn handen staan verkeerd en is hij met al zijn geld eigenlijk niet dezelfde bekrompen boer gebleven ?' (p. 787-788)

In het licht van de contemporaine politieke situatie en meer bepaald de Vlaamse Kwestie, heeft deze ongenadige kritiek in 1939 een extra scherp randje. Tussen de regels door wordt Nard Baert in *Houtekiet* namelijk opgevoerd als een moderne Vlaamse Beweger die, in de voetsporen van onder anderen Lodewijk de Raet, Leo Meert en Lieven Gevaert, ijvert voor volkswelvaart, voor economische zelfstandigheid en voor meer zelfbestuur. Van Nard Baert 'is de gedachte [...] van een zelfstandig Deps, een bloeiende gemeenschap die aan elkaar houdt, vrij van ouderwetse bazen en tirranie [sic], trots,

nieuw, ondernemend, rijk' (p. 715). Baert slaagt in zijn opzet, zo kan men wel beweren. Deps - lees : het zelfbewuste Vlaanderen - plukt de vruchten van het economisch en politiek nationalisme, maar het verliest gaandeweg wel veel van zijn alternatieve, frisse karakter. Restauratie haalt het langzaam op regeneratie, het revitaliseringsproces stukt. Zo krijgt ook Deps, mede op Nard Baerts aanbeveling, zijn kerk. Het is geen kerk als een andere weliswaar, maar toch een officieel gebouw waar de angst voor de dood, en daarmee ook de angst voor het volle leven, tegelijk wordt bezworen én geïnstitutionaliseerd. Daarnaast regeert in Deps een materialisme dat maar weinig ruimte laat voor intellectuele en artistieke verrijking. Men is Depser geworden en men is daar terecht trots op, zij het misschien een beetje te zelfgenoegzaam trots, want het verlangen om nu ook nog 'Europeeër te worden' lijkt erbij te zijn ingeschoten. In ieder geval had de volkskracht die met de komst van Houtekiet werd ontketend meer kunnen renderen in termen van geestelijke veredeling en zelfontplooiing. Of zoals Iphigenie de intussen honkvaste Houtekiet in het gezicht smijt : 'Gij zijt evenmin als ik geworden wat ge in u hadt. Ge hebt ook de liefde gemist. En daarom hebt ge u nooit aan één vrouw kunnen houden' (p. 788).

Hoe reageert Houtekiet nu op de kritiek aan zijn adres ? Dat hij niet in Fréjus is gaan wonen, lijkt hij niet te betreuren. Maar wel dringt het pijnlijk tot de geestelijk weinig ontwikkelde stamvader aller Depsers door dat hij in zijn leven de ware, unieke liefde niet heeft gekend. Al heeft hij ook bij Iphigenie vier kinderen verwekt, de kans op een sublieme verbintenis met haar heeft hij domweg laten lopen. Zijn eigen aard en imago getrouw, houdt Houtekiet zich echter sterk, tot hij beseft dat hij ondanks al zijn levenskracht zijn grote liefde niet in leven kan houden. Op dat moment breekt deze harde man, in tegenstelling tot de soldaat Johan, wiens manhaftigheid eigenlijk geen inzinkingen kent. Terwijl Iphigenie langzaam wegglijdt in de dood, heeft Houtekiet 'het gevoel dat hij slechts een beslijkte zwetende stier geweest is, toegelaten tot een engel des hemels' (p. 796). En als zijn enige ware liefde voorgoed de ogen heeft gesloten, bekruipt hem 'een ondraaglijk heimwee' en vreemde 'weke gedachten' :

Jan Houtekiet dacht na over de woorden van Iphigenie. [...] Zij had hem gezegd dat hij geen zwerver, geen vagebond, geen wilde was. Hij voelde zich in zichzelf opgetild en veredeld, hij zag met grote verbazing in dat zij gelijk had, dat zijn grijpen en neerleggen van de vrouwen toch minder geweest was dan hij eigenlijk gezocht had, maar hij had niet geweten wat hij zocht. Hij begon zich nu voor te stellen hoe het zou geweest zijn indien hij en Iphigenie altijd sa-

men geweest waren. Een ondraaglijk heimwee besloep hem, een steek die hem traag dwars door het lijf ging [...]. Vroeger zou hij zoiets allemaal flauwigheid genoemd hebben [...], maar hij begreep nu dat al die zachte weke gedachten behoorden bij die liefde van Iphigenie, bij dat betere dat volgens haar in hem was zonder dat hij het wist. (p. 800-801)

Tenslotte gaat Houtekiet zelfs een diepe verbondenheid met zijn afgestorven geliefde voelen, hetgeen hij, en dit wil ik graag benadrukken, niet als een zwakte ervaart, maar als een inspirerende kracht. Om die verbondenheid over de dood heen nog intenser te beleven, gaat de ooit zo wilde, aan het instinctmatige leven overgegeven krachtmens voortaan ook ter kerke.

Wederom valt het verschil op met de soldaat Johan, al gelooft die nu net wel in een bovenmenselijke schepper, deze namelijk die zich openbaart in de eigenhandig door de mens gecultiveerde natuur, in het wonder van de zich steeds hernieuwende, voedende natuur. Deze vooral die de door hem bezielde natuur schenkt aan wie haar jaar na jaar tot vrucht brengt, de boer. In tegenstelling tot de soldaat Johan heeft Houtekiet niet genoeg aan de unieke relatie met de grond die hij tot vrucht brengt, al ervoer hij de eerste keer dat hij het brood kon eten van graan dat hij zelf had doen groeien onmiskenbaar als een sacraal moment. Hij beseft echter dat er meer is, daarom gaat hij ook ter kerke. Na zijn eerder besproken socialisering is dat de tweede transformatie die deze voormalige natuurmens ondergaat : hij stelt zich nu binnen de traditie op, in tegenstelling tot de soldaat Johan treedt hij in de symbolische orde. Wat helemaal niet betekent dat hij zich laat inlijven. Nee, de pastoor en zijn God vindt hij maar niks en in plaats van zich bij de kudde gelovigen te voegen, zondert hij zich af. Hoog in de toren, daar kan hij zijn geloof beleven. Daar treedt hij in contact met Iphigenie, van mens tot mens, los van alle fysieke beperkingen, maar zonder dat er een goddelijke schepper en verlosser aan te pas komt.

Op naar de nieuwe, door arbeid geschraagde orde !

In *Houtekiet*, zoals ik de roman heb gelezen, wordt het Vlaamse leespubliek niet zoals bij Filip De Pillecyn mentaal voorbereid op een fysieke strijd tegen degenen die over het Vlaamse volk heersen, die dat volk wezenlijk vreemd zijn en zonder er echt voor te 'arbeiden', zijn land in bezit hebben genomen en bijna slapend rijk worden. Vier keer komt de soldaat Johan met geweld in opstand om namens zijn volk 'de rechtvaardigheid van den grond' (p. 108) op te eisen. Evenzoveel keren mislukt de revolutie jammerlijk. Maar toch zal eens

de tijd rijp zijn, dan zullen 'de boeren door de kracht van hun zwaard de heeren verjagen die niet ploegden of zaaiden maar oogstten' (p. 103). De komst van de Nieuwe Tijden kondigt zich trouwens onmiskenbaar aan, als we de verteller van De Pillecyns roman mogen geloven : vooral in de Duitse gewesten roert er *entwat*. Daar ging een tijd geleden een monnik rond die 'zegde dat de aarde behoort aan den arbeid volgens de wet door God aan Adam gegeven' (p. 213), aldus een gevluchte Duitse boer. De door deze monnik gepredikte opstand van de boeren werd de eerste keer wel de kop ingedrukt, maar 'iedereen weet dat een nieuwe orde in de wereld zal geboren worden' (p. 213). Aldus sprak Filip De Pillecyn, in 1939, tot het 'Dietse' leespubliek.

Houtekiet is toch een ander boek : minder opruiend, vredelievender, spiritueeler ook. Ik lees het als Gerard Walschaps oproep aan het publiek om de door de titelheld geïncarneerde volkskracht te benutten ten einde ook in Vlaanderen de verlichting te doen zegevieren. Achteraf bezien was dat een wel heel erg idealistisch programma, in het licht van de barbaarse oorlog die er zat aan te komen. Maar juist een zeker gebrek aan realisme typeert de Vlaamse Beweging evenals de voor de Tweede Wereldoorlog nog in belangrijke mate door haar gestuurde Vlaamse literatuur. Bij Filip De Pillecyn krijgt dat idealisme een heel bijzondere twist. Als we zijn stilistische vernuft en retorische kwaliteiten in rekening brengen, heeft de schrijver van *De soldaat Johan* de eretitel Prins van de Nederlandse letteren zeker niet gestolen. Maar tegelijk is hij een literaire activist die via zijn romankunst de geesten in Vlaanderen rijp wilde maken voor een socialistische revolutie van rechtse snit. Een 'volkse' revolutie, een tweede boerenkrijg, waarbij de manhaftigheid, de absolute trouw aan de eigen gemeenschap en de kameraadschap van de ware soldaat worden overgedragen op eeuwenlang geknechte en vernederde lieden die thans opstaan om hun door hard labreur veroverde grond definitief in bezit te nemen. 'En de soldaat Johan lachte : [...] blijf boer, maar wees een soldaat waard ; geen beter soldaat dan de boer. Een soldaat laat zijn wapenbroeder niet in de steek ; als de boer de boer niet in de steek laat is het gedaan met oren afsnijden.'

NOTEN

1. Deze tekst werd op uitnodiging van het Gerard Walschap Genootschap op zondag 22 november 2008 door de auteur voorgelezen in het Hof van Liere te Antwerpen. Hij kwam tot stand in het kader van de aan de Universiteit Antwerpen door een team van literatuurwetenschappers en historici uitgevoerde Geconcentreerde Onderzoeksactie *Vlaamse Beweging, literatuur en maatschappij (1912-1950)*. De auteur dankt Jos Borré, Joris Gerits, Matthijs de Ridder, het AMVC-Letterenhuis, Carla Walschap, Jan Stuyck, Marc Somers en Britt Kennis.
2. Paginaverwijzingen naar : G. Walschap. *Verzameld werk. Deel 2*. Antwerpen-Amsterdam, 1989.

- 3 Voor een even heldere als beknopte inleiding in het nationaalsocialistische discours over arbeid en arbeiders : zie H. Pantelmann. *Erziehung zum nationalsozialistischen Arbeiter. Eine Diskursanalyse*. München-Mering, Rainer Hampp Verlag, 2003.
- 4 Van De Pillecyns roman blijkt een erg afwijkende versie te circuleren. Lut Missinne heeft het over 'De soldaat Johan, een verhaal over de Vlaamse [sic] strijd tegen de Spaanse overheersing in de zestiende eeuw' // L. Missinne. *Kunst en leven, een wankel evenwicht*. Leuven-Amersfoort, Acco, 1994, p. 250.
- 5 Paginaverwijzingen naar F. De Pillecyn. *De soldaat Johan*. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon, 1939.

Een geval van culturele castratie ? Paul de Man vertaalt *De soldaat Johan*

ELKE BREMS

‘Et le soldat Johan enleva sa tunique et se mit au travail’. Zo eindigt het boek *Le soldat Johan* dat in 1942 verscheen bij uitgeverij *Editions de la Toison d’Or*. Deze vertaalde regel had veel minder weerklank dan zijn Nederlandse origineel : ‘En hij lei zijn wapenrok af en toog aan den arbeid’. Dat is immers de slotregel van *De soldaat Johan*, een roman uit 1939 van Filip De Pillecyn, die in Vlaanderen tijdens de oorlogsjaren op zeer veel exemplaren verspreid werd. De Franse vertaling van het boek, die weinig heeft teweeggebracht, is van de hand van Paul de Man (1919-1983), die later wereldwijde bekendheid verwierf als Amerikaanse literatuurwetenschapper.

In dat ene boek kruisen dus - eenmalig - de levenslopen van twee erg verschillende figuren : Paul de Man en Filip De Pillecyn. En tegelijk werpt die vertaling een licht op de toenmalige cultuurpolitieke situatie in België.

De politieke achtergrond van Filip De Pillecyn is in vorige edities van dit jaarboek al door anderen grondig uitgeplozen. Het is bekend dat hij in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog toenadering zocht tot het nationaalsocialisme en dat hij zich uiteindelijk tijdens de oorlogsjaren schuldig heeft gemaakt aan een ernstige vorm van culturele collaboratie. *De soldaat Johan* schreef hij in 1939. Dirk de Geest heeft overtuigend aangetoond dat de roman een milde vorm van tendensliteratuur is en dat hij op de keper beschouwd ideologisch zwak is.¹ Dat leidde tot een verdeelde kritische receptie van het boek. Antoon de Poortere schreef in het VNV-blad *Volk en Staat* dat het boek komt getuigen ‘voor het goed recht en de rijke mogelijkheid eener literatuur, die zich aan bewust-nationale motieven inspireert’.² Eenzelfde geluid bij Bert Ranke in *De Week* : hij heeft het over de belangrijkste personages en noemt hen ‘de personificatie van een sterk, bodemverbonden ras’. Toch beweert hij verderop : ‘Het zou me spijten, moest al wat ik hooger schreef in verband met den nieuwen geest van dit werk, den indruk nalaten dat De Pillecijn met dit jongste boek de geheiligde jachtvelden der zuivere muze zou hebben geprofaneerd door een strooptocht van twijfelachtig allooi. “De Soldaat Johan” is geen tendenzkunst’.³ Jeanne de Bruyn maakte er in 1942, naar aanleiding van een herdruk, wel een duidelijk politieke roman van : ‘Vóór dezen oorlog geschreven, verkondigt dit boek een opvatting, die door den grooten volkeren-

strijd werd bezegeld en die in de eerste plaats ook door de Vlaamsche strijders van Waffen-SS en Vlaamsch Legioen werd aanvaard.⁴ Toussaint van Boelaere in het *Amsterdamsche Algemeen Handelsblad* reageerde zo : ‘De nieuwe roman van Filip de Pillecyn – De Soldaat Johan – werd, van Vlaamsche zijde, reeds om zijn Vlaamsche volksverbondenheid hoog geprezen’. Hij bespreekt daarop vrij uitvoerig de politieke inhoud van het boek en besluit : ‘Zulke oude wijn in romantisch nieuwe kruiken – is niet eenig scepticisme veroorloofd of geboden ? Ook al zijn die nieuwe kruiken nog zoo prachtig van vorm en kleur...’ Enkele jaren later zal Van Boelaere de repressie leiden tegen de culturele collaborateurs.⁵ Maurice Roelants ten slotte zag geen graten in de roman, volgens hem is het ‘op een zuiver artistiek plan gehouden, de verheerlijking van een nationale traditie van Vlaamsche boeren en poorters, die het moppen en niet buigen in een eeuwenlangen strijd tot deugden hebben verheven.’⁶

Herbert Van Nuffelen vat het genuanceerd samen : ‘Het kost natuurlijk niet veel moeite om facetten (...) van de nationaalsocialistische ideologie in *De soldaat Johan* te ontdekken. Maar dat betekent nog lang niet dat *De soldaat Johan* een ‘bloed-en-bodem’-roman is. Als we ‘bloed en bodem’ definiëren als een ideologie die een natie op basis van het ras (het bloed) legitimeert om zichzelf uit te breiden ten koste van anderen en andere volken om zo de levensruimte voor het eigen volk te garanderen (...), dan heeft *De soldaat Johan* niets van bloed en bodem.’⁷ Van Nuffelen beweert ook dat de nationaalsocialistische kritiek principieel sceptisch stond tegenover het werk van De Pillecyn, omdat het te abstract was, te weinig expliciet pro-Duits ook.

Filip De Pillecyn zelf bleef vaag over zijn intenties. In *Het Laatste Nieuws* van 1 april 1941, in een interview naar aanleiding van zijn vijftigste verjaardag, stelde hij : ‘Met “De Soldaat Johan” ben ik wellicht meer in het reële getreden. Dat is geen historische roman (...) Dit boek werd door sommigen op een zeker voorbehoud onthaald. Men meende mij te moeten waarschuwen : dat ik op mijn hoede moest zijn voor een verderfelijke ideologie...’⁸ De interviewer vraagt niet verder en De Pillecyn bevestigt noch ontkent. Naar aanleiding van diezelfde verjaardag staat er ook een interview met de auteur in *Volk en Staat*, waar het geheimzinnig klinkt : ‘Dankt dit laatste werk [*De soldaat Johan*] óók niet aan bepaalde omstandigheden zijn ontstaan ? – Mogelijk wel, zegt Dr. De Pillecyn met een mysterieuzen glimlach op het gelaat...’⁹

Hoe dan ook, de roman werd al in 1941 in het Duits vertaald. De vertaalpolitiek van de Duitse *Propaganda Abteilung* was vrij strikt. In september 1941 werd een lijst van ongewenste literaire werken, ‘Tegen ophitsing en wanorde,’

gepubliceerd, waarop zo'n 1456 boeken prijkten.¹⁰ Het voorwoord van die lijst betoogde dat België op intellectueel vlak te veel onder Franse invloed stond en dat die nefaste culturele invloed gebroken moest worden ten voordele van meer Germaanse invloeden. Michel Fincoeur stelt : 'Het Duitse beleid inzake publicatie wordt in praktijk gebracht met de oprichting van nieuwe uitgeverijen, die zich niet alleen tot doel stellen om Belgische auteurs te promoten maar tevens om de Franse en Angelsaksische schrijvers te vervangen door Duitse of Noord-Europese auteurs'.¹¹ Voor vertalingen gold dus dat ze sneller een vergunning kregen als ze vanuit die brontalen vertaald werden. Bovendien gold de regel dat een vertaalproject automatisch een vergunning kreeg als het betreffende boek al in het Duits vertaald was.

Dat was het geval voor *De soldaat Johan*. De vertaling (naar het Frans) werd ondernomen in de schoot van de pas opgerichte uitgeverij *La Toison d'Or*. Die uitgeverij werd in maart 1941 gesticht door het echtpaar Didier, samen met Raymond de Becker en Pierre Daye. Het bedrijf hing af van de Editions Mundus, een groep die in handen was van het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken onder Von Ribbentrop. Volgens Fincoeur was de naamkeuze voor de nieuwe uitgeverij niet zonder belang : 'de naam herinnert immers aan de ridderorde, gesticht door Filips de Goede in de vijftiende eeuw, maar is ook verbonden met de Habsburgers en de idee van het Rijk'.¹²

De Didiers waren in die jaren bekende society-figuren. Edouard Didier, die in 1932 mee aan de wieg stond van de beweging «Jeune Europe», hield er samen met zijn echtgenote een salon op na waar het kruim van de Belgische intellectuelen en kunstenaars elkaar vond. Els de Bens schrijft daarover : 'The salon Didier is often described as an embryonic pre-collaboration group. Though they were a politically very heterogeneous company, its frequenters shared an aversion to Belgium's "decadent" political establishment. They dreamt of a "new Europe", and for Belgium they claimed the status of a neutral country. It is obvious enough that some of the visitors to the salon Didier dabbled in fascism and national-socialism'.¹³ Eén van de bekendste bezoekers van het salon Didier was Hendrik de Man, die er zijn merkwaardige kruising van socialisme en nationaal-socialisme brouwde die uiteindelijk niet levensvatbaar zou blijken.

En daar komt uiteindelijk Paul de Man in beeld. Paul de Man was op dat moment nog erg jong. Hij werd geboren in 1919 in een welgestelde Antwerpse familie. Hij volgde zijn opleiding grotendeels in het Frans en studeerde voort aan de Franstalige Vrije Universiteit van Brussel. De broer van Paul de Man

LE
SOLDAT
JOHAN

FILIP DE PILLECYN

ÉDITIONS DE LA TOISON D'OR

Franse editie van De soldaat Johan (1942)

was in 1936 overleden bij het oversteken van een spoorweg en hun moeder pleegde een jaar later zelfmoord. De jonge Paul werd na die tragische feiten door zijn invloedrijke oom Hendrik onder de vleugels genomen.

Aan de ULB liet Paul de Man zich in met de publicaties van de linkse studentenorganisatie *Le Libre Examen*. Die publicaties waren echter stopgezet bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog en kort daarna, in december 1940 reeds, was Paul de Man aan de slag als literair journalist voor het dagblad *Le Soir*, dat in handen was gevallen van de Duitsers (ook bekend als *Le Soir volé*) en dat onderhevig was aan de strategie van *Gleichschaltung*: de inhoud van de media moest zo uniform mogelijk zijn ter verspreiding van die ene waarheid - het nationaalsocialisme. Els de Bens heeft in het reeds geciteerde artikel over Paul de Man en de collaborerende pers uiteengezet hoe iemand met de linkse achtergrond van Paul de Man zo snel in de journalistieke collaboratie kon verzeilen. Over het algemeen stelt zij een grote bereidheid vast onder Belgische journalisten om bijdragen te leveren aan de oorlogspers. En de intellectuele kringen die De Man onder de hoede van zijn oom frequenteerde, behoorden tot de eerste om erin mee te stappen. 'It will be clear (..)', schrijft De Bens, 'that Paul de Man had, at least to some extent, taken to the ideology of the new order (...) he must have been taken along by those he had met in the Didier circle and in particular by the fascinating personality of his uncle'.¹⁴ Zo kwam hij ook bij *Le Soir* terecht: 'Paul de Man's introduction to *Le Soir* dates from the period when La Toison d'Or was founded. His uncle Hendrik de Man put him in touch with the group of intellectuals meeting at the Didiers. (...) He was recruited by R. De Becker to write a weekly "Chronique littéraire"'.¹⁵ De Becker, hoofdredacteur van *Le Soir (volé)*, was een vaste klant in het Salon Didier.

Over de bijdragen van Paul de Man aan het dagblad *Le Soir* (in mindere mate over zijn bijdragen aan *Het Vlaamsche Land* en de *Bibliographie Dechenne*) is al zeer veel inkt gevloeid. Het bijna 500 pagina's tellende boek *Responses. On Paul de Man's Wartime Journalism* bevat 38 bijdragen die zich buigen over De Mans journalistieke teksten uit zijn 'Belgische periode'.¹⁶ Een belangrijke insteek is daarbij het bepalen van de relatie tussen de Belgische De Man en de Amerikaanse De Man. Het is fascinerend om te zien hoe het kruim van de internationale literatuurwetenschappers zich over het Belgische literaire veld van die jaren buigt.

In mijn bijdrage ligt de focus echter op een andere activiteit van Paul de Man, namelijk zijn werk als vertaler. Voor zover bekend vertaalde De Man bij *La*

Toison d'Or twee romans, allebei in 1942. *Das Zwiegesicht* van de Duitse auteur Paul Alverdes uit 1937 was het ene, het andere was *De soldaat Johan* van Filip De Pillecyn uit 1939.¹⁷

La Toison d'Or publiceerde tussen 1941 en 1944 een honderdtal publicaties, vooral literaire werken. De Bens schrijft : 'This publishing house selected mainly authors whose work had much ground in common with the ideology of the new order'.¹⁸ Fincoeur echter is voorzichtiger en spreekt van een vrij grote onafhankelijkheid ten opzichte van de Duitse controle. Hij deelt de publicaties van *La Toison d'Or* op in vijf thema's : de vlucht uit de dagelijkse realiteit, oorlogsverhalen, de historische roman, het anticlericalisme en de aanklacht tegen de burgerlijke orde. De boeken werden uitgegeven in reeksen. De reeks *Lettres Flamandes et Etrangères* zou slechts een façade ten behoeve van de *Propaganda Abteilung* geweest zijn.¹⁹

In het jaar 1942 werd slechts één boek uit het Nederlands vertaald bij *La Toison d'Or*, meer bepaald De Pillecyns roman. Ik heb niet kunnen achterhalen wie dat boek uitgekozen had - Debecker, Didier of De Man zelf ? We weten ook niet of De Man en De Pillecyn elkaar ontmoet hebben, naar aanleiding van de vertaling of bij een andere gelegenheid. Het is bekend dat Filip De Pillecyn op 3 juli 1940 een lezing bijwoonde van Hendrik de Man. Was de toen twintigjarige Paul de Man daar ook ? Hebben ze elkaar ontmoet ? Het was de periode tussen de publicatie van de roman en die van de vertaling.

Door zijn werk als literair journalist was Paul de Man vertrouwd met de actuele Vlaamse letterkunde. Hij was er behoorlijk enthousiast over. Hij meende in Vlaanderen een aantal auteurs te ontwaren die de Vlaamse volksaard tot uitdrukking brachten. In Franstalig België (hij schreef voor *Le Soir* !) miste hij dat soort literatuur. Waalse boeken waren ofwel te regionaal ofwel te veel beïnvloed door Frankrijk en de Franse literatuur. Hij trachtte de lezers van *Le Soir* ervan te overtuigen dat de Franstalige Belgische literatuur zich beter zou laten beïnvloeden door de Vlaamse letteren. 'Les résultats obtenus du côté flamand incitent à faire une tentative semblable pour la partie wallonne du pays (...) cette tentative qui pourrait avoir une influence considérable sur la régénérescence d'un véritable sens culturel wallon'.²⁰ Hij pleitte voor een opleving van een eigen Waalse letterkunde, vrij van Franse invloeden. Hij constateerde immers 'une fondamentale différence d'origines d'autant plus flagrantes que la majeure - et la meilleure - partie des poètes et romanciers belges d'expression Française étaient d'authentiques Flamands'.²¹ Hij toont aan dat de Waalse literatuur dichter bij de Vlaamse staat dan bij de Franse,

aan de hand van een bespreking van een roman van Franz Hellens. Die is 'psychologisch', maar niet zoals de Fransen 'psychologie' verstaan, veeleer zoals bijvoorbeeld in Vlaanderen een Walschap dat doet. 'Je ne craindrais pas de généraliser et d'affirmer que la différence que nous avons tenté de formuler entre l'emploi de la psychologie par les Français et par les Belges d'expression Française, peut s'appliquer à tous les auteurs de notre pays. Elle forme donc, actuellement, ce fossé qui reste creusé entre les deux littératures de même langue. On pourrait la résumer en disant que les Belges ne sont pas des psychologues proprement dits, mais qu'ils ont fait usage de la psychologie pour leur fournir des éléments dramatiques. Cet état d'esprit de celui manifesté par les Flamands qui ont souvent suivi une voie analogue, mais avec plus de netteté encore.'²²

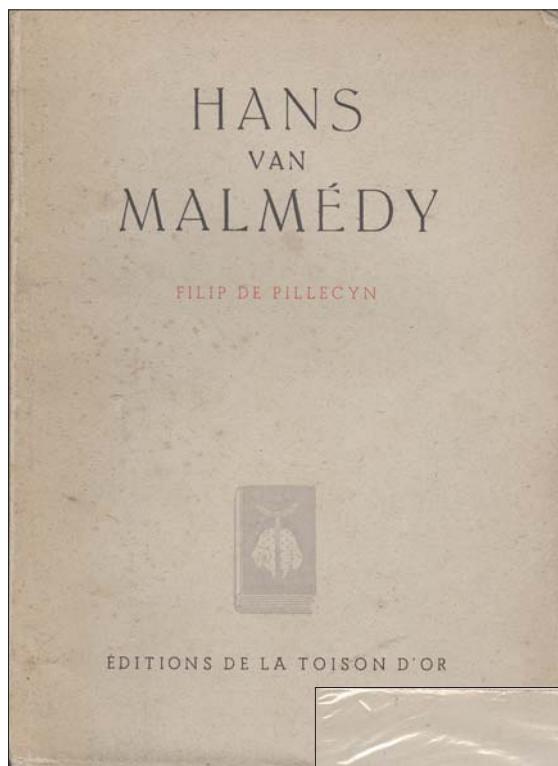
De Man en *Le Soir* waren in feite belgicistisch. De vertaling van *De soldaat Johan* voor de Franstalige Belgische markt paste daar naadloos in. Op die manier immers bracht Paul de Man een soort boek op de Franstalige markt dat daar nog te weinig geschreven werd. Het was een boek van een belangrijke Vlaamse auteur dat de Vlaamse volksaard uitdrukte.²³ Volgens Itamar Even-Zohar kan een zwakke literatuur vertaling aanwenden als een strategie om gaten in het eigen literaire systeem op te vullen.²⁴ De Franstalige Belgische literatuur kan duidelijk beschouwd worden als zo'n zwak systeem, dat gedomineerd wordt door een nabijgelegen sterk systeem, namelijk de Franse literatuur. Om zich een eigen repertoire aan te meten waarmee het sterker zou staan ten opzichte van die Franse invloeden, kan het Waalse systeem de hulp inroepen van vertalingen, in dit geval uit de Vlaamse literatuur. Zo kunnen (tijdelijk) gaten in het eigen repertoire opgevuld worden. Paul de Man zag in ieder geval zo'n gat in de Franstalige Belgische literatuur, namelijk het gebrek aan romans die de eigen volksaard uitdrukken. En die waren nu net voorhanden in het andere landsgedeelte.

Maar er was meer aan de hand. Deze vertaling moest immers niet beschouwd worden als een confrontatie of uitwisseling tussen twee verschillende systemen. De Man pleitte ervoor om het Franstalige en het Vlaamse systeem als één te beschouwen : het gaat dan niet om een interculturele vertaling, maar om een intraculturele. Deze vertaling moest zelfs bewijzen dat het om één cultuur ging en niet om twee : één cultuur waarbinnen twee talen worden gesproken. Die cultuur onderscheidt zich van Frankrijk, maar ook van Nederland en Duitsland. Op het einde van zijn bijdrage over Franz Hellens en de Belgische Franstalige letterkunde schreef De Man : 'Il n'a pas suffi de changer de langue pour changer de nationalité artistique.'

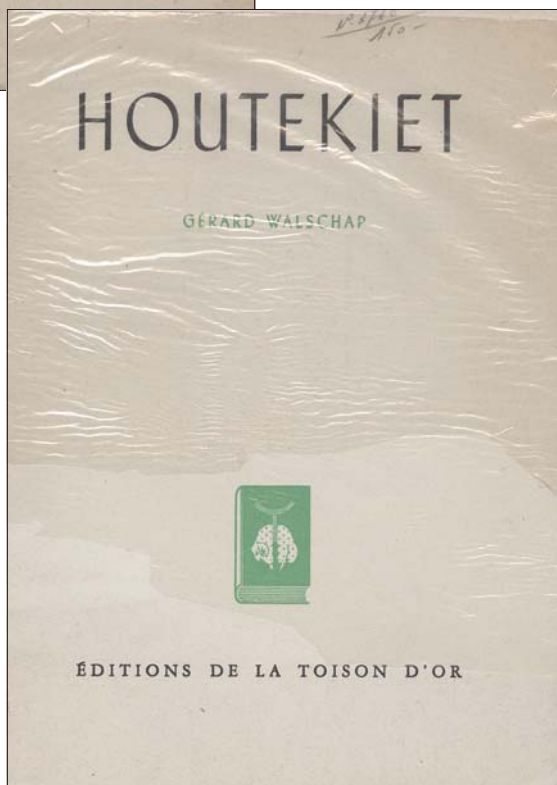
Ongetwijfeld dacht De Pillecyn daar heel anders over. Hij stond zeer weigerachtig tegenover België. In *Volk en Staat* van 22 november 1941 wordt hij geciteerd wanneer hij het heeft over de ‘mystische mikrobe, die de “âme belge” werd genoemd’.²⁵ Hij had integendeel voor Vlaanderen een nieuw thuisland gevonden in het Groot-Germaanse Rijk. ‘Wij zijn een Germaansch volk ; de aard van ons wezen is zoo : de scheppende drang van ons bloed heeft zijn vruchtbaarheid bewezen’.²⁶

Het verhaal van *De soldaat Johan* is genoegzaam bekend. Cruciale elementen uit het verhaal zijn de dubbele identiteit van boer en soldaat, die leidt tot een nieuw, ideaal mensentype en het belang van de eigen grond. De grond moet vruchtbaar worden gemaakt (boer) en verdedigd worden tegen de vijand (soldaat). Ook de verheerlijking van het mannelijke en de opstand van het gewone volk tegenover het gezag zijn belangrijke elementen. Dirk de Geest heeft de keuze van De Pillecyn voor de vage historische setting verklaard vanuit een anti-modernisme dat gevoed werd door het cultuurpessimisme tijdens het interbellum.²⁷ Het verleden, en in het bijzonder de Middeleeuwen, werd geromantiseerd als een periode met een ideale sociale structuur die gekenmerkt werd door solidariteit en hiërarchie. Het gevoel van op het einde van een sociocultureel tijdperk te zijn beland, dat in dit boek tot uiting komt, werd ongetwijfeld gedeeld door Hendrik en Paul de Man. Het uitbreken van de oorlog heeft dat gevoel enkel nog versterkt. Paul de Man schreef in *Le Soir* in 1941 : ‘La seule ressource d’un peuple, lorsque ses institutions sont ébranlées, son sol envahi, et que se pose le problème du choix entre la vie et la mort, est de se retourner vers son passé’.²⁸ Dick Pels past in zijn artikel ‘Treason of the Intellectuals : Paul de Man and Hendrik de Man’ dat idee toe op de toenmalige politieke situatie : ‘now that this necessary work of destruction was done, one could begin to build a new and more equitable social order. In this new order the Flemish spirit would collaborate with the German one against the residues of French individualism’.²⁹

Paul de Man zal dus in deze roman een herkenbare lokroep van de terugkeer naar het verleden, de oorsprong herkend hebben. Bovendien vond hij in *De soldaat Johan* ongetwijfeld enkele kwaliteiten die hij bijzonder waardeerde in de Vlaamse letteren, omdat ze zo on-Frans waren : ‘L’abondance des passages descriptifs, l’attachement aux thèmes inspirés par le spectacle de la nature comptent parmi les propriétés les plus marquantes des poètes et romanciers flamands. Par contre, on les verra se détourner de toute analyse psychologique, de toute cérébralité qui a triomphé dans les lettres françaises de l’époque actuelle’.³⁰ Bovendien hield De Man van de terugkeer naar het verhaal die de contemporaine Vlaamse romankunst kenmerkte, waarbij het

1943

1942

vertellen van een verhaal belangrijker werd geacht dan analyse of ideeën. Ook dat kan hij in zekere mate teruggevonden hebben in *De soldaat Johan*.

Er waren dus wel enkele redenen waarom De Man De Pillecyns *De soldaat Johan* gewaardeerd kan hebben. Toch is er ook sprake van distantie. Die komt in de eerste plaats tot uiting in de vertaling zelf, ze wordt door de vertaling tot stand gebracht. Daarom wil ik nu die vertaling van naderbij bekijken.

Zoals bekend, is één van de opvallendste kenmerken van *De soldaat Johan* de stijl van het boek, die erg suggestief, abstract, vaag is. Dat verleent het boek een heroïsch, universeel en exemplarisch gehalte dat gemakkelijk in een totalitair discours kan worden ingezet. Zonder volledig te willen zijn, som ik hier enkele stijlkenmerken op, waarna ik de vertaling ervan bekijk.

Abstractheid

Wordt veroorzaakt door onder meer

- nominalisatie, bijvoorbeeld : ‘daar scheen het zand steeds hoger te groeien in grijze effenheid’ (13)³¹
- het gebruik van hyperoniemen in plaats van hyponiemen, zoals ‘dier’ in plaats van ‘geit’ of, ‘de vrouw’ in plaats van ‘Grete’. De categorie krijgt daardoor meer nadruk dan de specificiteit. Grete is in de eerste plaats een vrouw, dan pas een individu.
- eigennamen worden steeds voorafgegaan door dezelfde substantieven. Zo is Johan steeds ‘de soldaat Johan’ en is Niklaas steeds ‘de boer Niklaas’. Dat sorteert hetzelfde effect als de vorige strategie : de personages worden gedetermineerd door de categorie waartoe ze behoren. Het valt op dat dat voor de mannen een beroepscategorie is en voor Grete een gendercategorie.
- vage, suggestieve verwoording : ‘Toen keek hij naar de sterren en ging naar het noorden vanwaar hij gekomen was’ (2).

Depersonalisering

Wordt veroorzaakt door onder meer :

- het veelvuldig gebruik van het bepaalde lidwoord. Erg opvallend is dat in ‘de soldaat Johan’, wat honderden keren voorkomt. Johan krijgt door de toevoeging van ‘de’ aan zijn naam, die al door de categorie ‘soldaat’ was gedesindividueeliseerd, nog meer een exemplarische dimensie.
- het herhaald gebruik van eigennamen waar een persoonlijk voornaamwoord had kunnen staan. Dat verhindert de verinnerlijking en de vertrouwdheid van het personage : het creëert afstand.³²

- de verwoording is vaak onpersoonlijk, bijvoorbeeld : ‘De stok brak spoedig over het harde lichaam van den boer Niklaas en toen hoorde men het gesuis van den gloeienden sleutel in zijn voorhoofd’ (127). De stok (die breekt) en de sleutel (die suist) worden in deze folterscène als protagonist aangehaald, in plaats van dader en/of slachtoffer.

Neutraliteit, vlakheid, monotonie

Wordt onder meer veroorzaakt door

- het gebruik van neutrale, algemene werkwoorden als ‘zijn’, ‘gebeuren’. Bijvoorbeeld : ‘Dik en zoet, met den geur van het dier en den geur van het verse hout, waaruit de kom was gesneden, was de melk in zijn mond’ (12).
- een beperkte woordenschat, bestaande uit ‘basiswoorden’ (weinig samenstellingen of kleurrijke woorden) : hei, weide, vaan, kruis, vallei, klokken, aarde, rivier, hut, oogst. Dat heeft een bezwerend en ritualiserend effect. Bijvoorbeeld : ‘Hier stond een man, die een hut had en een koe’ (26).
- herhaling op elk niveau, bijvoorbeeld in het gebruik van voegwoorden. Het meest opvallend is het zeer frequent gebruik van ‘en’ aan het begin van een zin, zoals in ‘En de boer glimlachte’ (158).
- weinig opvallende interpunctie
- overvloedig gebruik van nevenschikking, onder meer door het reeds vermelde veelvuldig gebruik van ‘en’ om een zin mee te beginnen.

Epische toon

- de benoeming van de protagonist : de soldaat Johan, ook de naamgeving van de roman.
- personificatie, zodat niet enkel de mensen, maar ook de grond, de heide, de rivier heroïsche personages worden die de loop der dingen bepalen. Bijvoorbeeld : ‘Het was alsof de sneeuw, die vast en grauwwas aangevoren, geen leven buitenshuis duldde’ (97).
- de woordvolgorde, die vaak een plechtige toon teweegbrengt : ‘Een goede vrouw was Grete’ (36). Dit citaat zet bovendien ook nog eens de categorie vóór het individu.
- het gebruik van maxims, wat benadrukt dat de loop der gebeurtenissen vaststaat en dat alles reeds gekend is. Het geeft ook een bepaalde autoriteit aan de verteller. Bijvoorbeeld : ‘een goed woord is beter dan een belofte’ (238).

Al deze stijlkenmerken vormen voor een vertaler uiteraard een uitdaging. Hoe heeft Paul de Man ze vertaald ? Eerst en vooral moet benadrukt worden

dat hij een zeer trouwe vertaling heeft gemaakt : hij laat nauwelijks iets weg en voegt ook nauwelijks iets toe. Maar als we de twee teksten van naderbij vergelijken, merken we toch enkele opvallende tendensen. De Mans vertelling verschilt van die van De Pillecyn. Ik geef een beknopt overzicht :

Abstractheid :

- Paul de Man maakt bepaalde passages explicieter. Zo voegt hij hier en daar ‘zei hij’ toe als er onduidelijkheid bestond in een dialoog. Een ander voorbeeld : ‘(hij) begreep het’ (65) wordt ‘(il) la comprit, cette beauté’ (76).
- hij verandert een aantal zelfstandige naamwoorden in bijvoeglijke naamwoorden, bijvoorbeeld : ‘naaktheid’ (25) wordt ‘nue’ (32) en ‘vruchtbaarheid’ (27) wordt ‘féconde’ (34).
- hij vervangt hier en daar hyperoniemen door hyponiemen. Zo noemt hij een paar keer Grete bij naam waar De Pillecyn haar ‘de vrouw’ noemt. ‘De wereld is groot, zei de vrouw’ (67) wordt ‘Le monde est grand, dit Grete’ (77).

Depersonalisering

- het woordgebruik van Paul de Man maakt de zinnen van De Pillecyn soms persoonlijker : ‘kwam hem ook de gedachte aan een vrouw’ (14) wordt ‘il souhaitait parfois la compagnie d’une femme’ (21) en ‘Hier is een koe’ (83) wordt ‘J’ai une vache’ (96).

Neutraliteit, vlakheid, monotonie

- Paul de Man voegt hier en daar uitroepstekens toe om uitlatingen en emoties in reliëf te zetten
- Hoewel hij menigmaal de ‘en’ aan het begin van een zin overneemt, laat hij dat voegwoord toch ook vaak wegvallen, bijvoorbeeld : ‘En daarna kwam weer de nacht in de hut’ (14) wordt ‘Puis la nuit tombait dans la hutte’ (21). Of : ‘En op een morgen zag Johan op de heide vóór zijn deur een koe’ (19) wordt ‘Un matin, Johan vit une vache dans la bruyère devant sa porte’ (26).
- Over het algemeen varieert De Man meer in het gebruik van voegwoorden.
- Hij neemt ook niet al de herhalingen over. Zo wordt in het verhaal de vaan van de boeren voortdurend omschreven als de ‘vaan met fakkel en ploegkouter’. In het Frans kort De Man soms af met ‘la bannière’.
- het verschil tussen directe rede en indirecte rede wordt in het Nederlands niet aangeduid door gebruik te maken van aanhalingstekens. In de Franse versie worden die wel toegevoegd. Hoewel het niet zeker is dat

dit een beslissing van De Man is, heeft het wel het effect dat het verhaal verlevendigd wordt, dat de verschillende stemmen meer geëxpliciteerd worden.

Epische toon

- Paul de Man neutraliseert soms de woordvolgorde : ‘Hier wil ik wonen’ (10) wordt ‘Je veux vivre ici’ (16).
- Een belangrijke ingreep is dat De Man niet steeds de formule ‘de soldaat Johan’ overneemt, maar soms gewoon ‘Johan’ of ‘hij’ vertaalt. Bijvoorbeeld : ‘Maar nu ontdekte de soldaat Johan de aarde’ (10) wordt ‘Mais, a présent, il découvrirait la terre’ (16).
- De Man behoudt ook niet alle maximes, bijvoorbeeld ‘men is geen boer zonder vrouw’ (14) wordt ‘sans femme, peut-on être un vray paysan ?’ (21)

Al deze kleine ingrepen op microniveau hebben als gevolg dat het discours van Paul de Man minder vaag, abstract, episch, heroïsch en monotoon is dan dat van Filip De Pillecyn. De Mans discours is persoonlijker, emotioneler, gevarieerder, concreter.

Ik wil hier nog twee andere opvallende tendensen uit mijn vertaalvergelijking aanstippen. Ten eerste is het opmerkelijk dat Paul de Man passages die seksueel getint zijn op een ‘minimale’ manier vertaalt. Bijvoorbeeld : ‘die brontstige belijdenis van rouw en zelfvernietiging’ (26) wordt ‘son élan de mortification’ (32) of ‘(Johan) lei dan zijn hand op haar schouder of omspande met gelukkige vingers haar borst’ (37) wordt ‘cette pensée lui faisait enserrer dans une étreinte heureuse l’épaule ou la poitrine de Grete’ (45).

Ten tweede lijkt het erop dat De Man enkele ‘gendercorrecties’ doorvoert. Ik heb al vermeld dat hij ‘de vrouw’ meer bij haar naam noemt. Er zijn nog andere details : ‘voor hij zijn vrouw had’ (43) wordt het vrouwvriendelijkere ‘avant de rencontrer sa femme’ (51), en ‘zij liep op hem toe’ (67) wordt ‘Il courut à sa rencontre’ (77), waarin hij haar tegemoetkomt. Ook opvallend in dat opzicht is ‘geboren uit Adam’ (101), dat vertaald wordt als ‘naître d’Eve et d’Adam’ (113).³³

In de Franstalige pers zijn er nauwelijks echo’s te vinden van de vertaling van *De soldaat Johan*. *Le soldat Johan* was duidelijk niet het boek waarop iedereen zat te wachten. Zoals te verwachten vinden we wel een uitgebreide recensie in *Le Soir*, dat als vanzelfsprekend steeds veel aandacht besteedde aan de uitgaven van *La Toison d’Or*.³⁴ Die recensie is interessant. Ze begint met te zeggen dat de rijkdom van de Belgische literatuur schuilt in haar dubbelheid, waar-

mee bedoeld wordt dat ze zowel Vlaams als Franstalig is. Jammer genoeg, gaat de bijdrage verder, kan niet iedereen van die dubbelheid ten volle genieten omdat de Vlamingen wel Frans, maar de Franstaligen vaak geen Nederlands kunnen lezen. Dus : 'il faut recourir à la traduction'. *Le Soir* constateert dat sinds het uitbreken van de oorlog de houding van de Franstalige Belgen ten opzichte van de Vlamingen fel ten goede is gekeerd. Toch, zo moet de recensent toegeven, is Filip De Pillecyn nog steeds 'un nom qui 'néveille hélas, que peu d'écho chez le lecteur francophone'.

In de recensie wordt de (bejubelde) vertaling van het boek³⁵ geïnterpreteerd als (of naar voren geschoven als) een belangrijke stap in de groeiende bewustwording van Franstalig België dat niet Frankrijk, maar Vlaanderen zijn 'natuurlijke' partner is. 'Celui qui est habitué à lire des œuvres d'inspiration française, ou des œuvres traduites venants de pays étrangers, de mœurs et de coutumes différents du nôtre, s'étonne de trouver une image si fidèle de son propre pays, dans un livre traduit. Il s'étonne d'être si proche de ces personnages qui s'expriment pourtant en une langue qui n'est pas la sienne'. En de recensent besluit : 'Il n'est pas un Belge qui puisse ignorer un livre de cette sorte'. Dat kan willen zeggen dat geen enkele Belg dit boek mag negeren, maar ook dat je geen Belg bent als je dit boek negeert. Het boek wordt dus door *Le Soir* naar voren geschoven als typisch Belgisch, tenminste zoals zij België willen invullen, met de nadruk op de gelijkenissen tussen Vlamingen en Franstaligen.

Dat in die opvatting het verschil tussen beide landstalen geminimaliseerd wordt tot een detail moet De Pillecyn tegen de borst gestuit hebben. Voor hem zijn taal en cultuur één : 'Want de volksvreemde en volksvijandige elementen moesten eerst door de taal worden uitgezuiverd ; taal was gelijklopend met gezindheid. En dat is het nu nog. Als men in een Vlaamsche stad Fransch hoort spreken, dan kan men met honderd procent kans op zekerheid zeggen : daar loopen anglofielers, daar loopt de reactie. De taal dekt bij ons een gezindheid. Omdat de taal de uitspraak is van de ziel. (...) wij voelen des te beter hoe onze taal, de uitspreekbaarheid van onzen geest en van ons gemoed, en dus van onze cultuur, aan ons volksbestaan verbonden is. (...) Het is een kwestie van kulturele vruchtbaarheid of kulturele ontmanning'.³⁶ De Pillecyn schreef deze woorden op 3 juni 1942 in *Het Laatste Nieuws*, net op het moment dat de Franse vertaling van zijn boek werd ingezet om een tegengesteld cultuurpolitiek standpunt te verdedigen. Als we hem op zijn woord willen nemen, is *Le soldat Johan* een geval van culturele castratie. Als we de metafoor nog even aanhouden, zien we dat De Man er

anders over dacht en veeleer geloofde in kruisbestuiving. Ortwin de Graef schrijft hem een soort ‘complementair nationalisme’ toe : ‘De Man repeatedly stresses this double task : national literatures (...) should remain true to their national heritage whilst simultaneously sustaining the possibility of cross-fertilization.’³⁷

Ik kom hier even terug op een detail uit mijn vertaalvergelijking, dat in het licht van wat ik net heb gezegd relevantie krijgt. Op bladzijde 137 schrijft De Pillecyn : ‘het gebied waar ze Dietsch spraken’. Paul de Man maakt daarvan : ‘le pays thiois’ (‘het Dietsche land’). Het idee van het verband tussen grond en taal wordt daaruit wegvertaald.

Je zou kunnen stellen dat zowel Paul de Man als Filip De Pillecyn pleitten voor een tweetalige cultuur waarin Vlaanderen een rol kon spelen. Filip De Pillecyn dacht daarbij aan het Groot- Germaanse Rijk, waarbinnen het Vlaams en het Duits, historisch verwante talen, twee uitdrukkingsmiddelen zouden zijn van dezelfde volksaard. Paul de Man dacht echter aan België, waarin Frans en Nederlands twee uitdrukkingsmiddelen voor dezelfde volksaard zouden zijn. Voor Paul de Man was een vertaling van een Vlaams boek voor een Franstalig Belgisch publiek dan ook *intracultureel*. Voor De Pillecyn was zo’n vertaling duidelijk *intercultureel*. Beiden hadden een verschillend politiek programma.

In wat ik hierboven geschetst heb, werd zowel gewezen op de verwantschap tussen De Man en *De soldaat Johan* als op verschillen. Die verschillen werden vooral duidelijk in de vertaling zelf. De vertaling installeerde de afstand tussen beide teksten en beide figuren. En wellicht installeert ze ook een afstand / een verschil binnen het discours van De Man zelf.

De Amerikaanse boekwetenschapper Jerome McGann heeft vertaling een dubbele helix van productie en receptie genoemd. We zien dat Paul de Man een Franse tekst *produceert* die een kritische *receptie* van De Pillecyn veraadt. Die kritische houding neemt hij aan ten opzichte van de mythologisering, het collectivisme, de abstracte representatie van de werkelijkheid als een universeel gegeven. Toch werd zijn vertaling zeker niet als een kritiek ontvangen : *Le soldat Johan* circuleerde mee in de pogingen van bepaalde belgicistische kringen rond *Le Soir* om Vlaanderen en Wallonië dichterbij elkaar te brengen. Daar had de soldaat Johan zich zeker tegen verzet.

NOTEN

- 1 Dirk de Geest. 'Ik wil een vrije boer zijn'. *De soldaat Johan* herlezen // *Filip De Pillecyn Studies III*, p. 85-103.
- 2 A.D.P. Filip de Pillecyn en zijn werk. Bij het verschijnen van "De soldaat Johan" // *Volk en Staat*, 29 mei 1939.
- 3 Bert Ranke. *De Soldaat Johan van Filip de Pillecyn* // *De Week 1* (1939), 5 (13 oktober).
- 4 Jeanne de Bruyn. [zonder titel] // *Volk en Staat*, 26 februari 1942.
- 5 Zie Elke Brems en Tom Sintobin (red.). *De goudsmid en de klein-inquisiteur. Essays over F.V. Tousseint van Boelaere*. Gent, KANTL, 2008.
- 6 M. Roelants. "De Soldaat Johan" van Filip de Pillecijn // *De Standaard*, 24 juni 1939.
- 7 Herbert Van Uffelen. Over de receptie van het werk van Filip de Pillecyn in het Duitse taalgebied // *Filip de Pillecyn Studies II*, p. 19.
- 8 Joris De Maegt. Interview met een vijftigjarige. Dr Filip de Pillecijn over de jeugd, de literatuur en de toekomst // *Het Laatste Nieuws*, 1 april 1941.
- 9 A. De Poortere. Dr. F. De Pillecijn vijftig Jaar. Een interview met den Letterkundige // *Volk en Staat*, 23-24 maart 1941.
- 10 Michel B. Fincoeur. De uitgeverwereld in België tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het voorbeeld van de 'Editions de la Toison d' Or' // Dirk de Geest, Paul Aron & Dirk Martin. *Hun kleine oorlog. De invloed van de Tweede Wereldoorlog op het literaire leven in België*. Leuven, Peeters, 1998, p. 49-79.
- 11 Fincoeur, p. 53.
- 12 Ibidem, p. 65.
- 13 Els De Bens. Paul de Man and the Collaborationist Press // Werner Hamacher, Neil Hertz and Thomas Keenan. *Responses. On Paul de Man's Wartime Journalism*. Lincoln & London, University of Nebraska Press, 1989, 90.
- 14 De Bens, p. 92.
- 15 Ibidem, p. 91.
- 16 Werner Hamacher e.a..
- 17 De vertaalde titel van Alverdes' boek luidt : *Le double visage*. Paul de Man heeft ook mee vertaald aan het boek *Espit des Nations* naar het origineel *Geist der Nationen : Italiener-Franzosen-Deutsche* uit 1938 van A.E. Brinckmann. In 1945 publiceerde hij bij Helicon een vertaling van Melvilles *Moby Dick* in het Nederlands.
- 18 De Bens, p. 91.
- 19 Fincoeur, p. 69.
- 20 Paul de Man. Pour que le peuple lise. Les initiatives de l'agence Dechenne // *Le Soir*, 20 januari 1942.
- 21 Ook De Pillecyn was die mening toegedaan : 'En werden de hoofdwerken van de Fransche literatuur in dit land niet tot stand gebracht door kunstenaars van Vlaamsch-Germaanschen bloede ?' F. de Pillecijn. Een nieuwe richting in ons Geestesleven // *Het Laatste Nieuws*, 16 januari 1941.
- 22 Paul de Man. Sur les caractéristiques du roman belge d'expression française // *Le Soir*, 24 februari 1942.
- 23 Filip de Pillecyn zelf werd in 1941 zelf door Bert Ranke opgevoerd als een veruitwendiging van de Vlaamse volkaard : 'Men kan zich moeilijk volmaakter verpersoonlijking indenken van al de eigenschappen van den mannelijken Vlaamschen volksaard, - dien de Coster in Tijl en Lamme naar zijn tegenstellingen heeft gesplitst -, dan de zwaarlijvige figuur van dezen goedlachschen gezelschapsmensch, die rond drukke vergadertafels, tusschen snedige repliek en gulhartige mop, op de tong de deugden afweegt van het koele bier'. Bert Ranke. *Filip de Pillecyn. Een proeve van synthese der persoonlijkheid*. Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1941, p.5-6.
- 24 Itamar Even-Zohar. The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem // *Poetics Today*, 11 (1990), 1, p. 45-51.
- 25 Anoniem. De Walen wille niet mee // *Volk en Staat*, 22 november 1941.
- 26 F. de Pillecijn. Een nieuwe richting in ons Geestesleven // *Het Laatste Nieuws*, 16 januari 1941.
- 27 Dirk de Geest, Filip De Pillecyn : toch (niet) van gisteren ? // *Filip De Pillecyn Studies I*, p. 7-17.
- 28 Paul de Man, Chronique littéraire. "Trois épreuves" par Daniel Halévy // *Le Soir*, 14 oktober 1941.

- 29 Dick Pels. *Treason of the Intellectuals : Paul de Man and Hendrik de Man // Theory Culture Society*, 8 (1991), p. 35.
- 30 Paul de Man. Le destin de la Flandre. Après les journées culturelles germano-flamandes // *Le Soir*, 1 september 1941.
- 31 Ik verwijs telkens naar Filip de Pillecyn, *De soldaat Johan*. Amsterdam, Van Kampen, 1939 en naar Filip de Pillecyn, *Le soldat Johan*. Bruxelles, Editions de la Toison d'Or, 1942. Onderstrepingen zijn van mij.
- 32 De openingszin, die ik aan het begin van dit artikel citeerde, is een opvallende uitzondering.
- 33 Ik vond ook enkele fouten, zo wordt 'een vader' (53) 'un frère' (63) en wordt 'Niklaas' soms 'le père Niklaas' genoemd in plaats van consequent 'den boer Niklaas'.
- 34 L.F. Le Soldat Johan // *Le Soir*, 24 juni 1942. Ik vond ook een recensie van Guido Eeckels in *Le Nouveau Journal* van 6 maart 1942.
- 35 'La traduction de Paul de Man respecte à merveille ce ton épique, dont l'extrême simplicité de la langue est un des secrets'.
- 36 F. De Pillecyn, Lof van den Taalstrijd // *Het Laatste Nieuws*, 3 juni 1942.
- 37 Ortwin de Graef. Notes on Paul de Man's Flemish Writings // Werner Hamacher e.a., p. 118. Paul de Man stond positief tegenover beïnvloeding : 'Wanneer een natie haar eigen stempel drukt op een stijlformule die door een andere geschapen werd, dan komt deze als geboren en omgetooverd terug te voorschijn. Niet een teeken van gemis aan oorspronkelijkheid en levenskracht is het van gebruik te maken der vondsten zijner buurstaten, wel integendeel'. Paul de Man. Noord- en Zuid-Nederlandsche Letterkunde van heden // *Bibliographie Dechenne*, juli 1942.

Literatuur als wapen of : is de vertaling een ander verhaal ? Over de vertaling van *De soldaat Johan* in nazi-Duitsland

CHRISTINE HERMANN

‘eine stille, schöne Heimat,
nun dafür wollte er wohl
noch einmal kämpfen’¹

De receptie van Nederlandstalige literatuur in Duitsland tijdens de naziperiode is een thema dat al vaak is onderzocht. Daarbij lijkt men zich er echter nauwelijks van bewust te zijn dat men hierbij altijd met vertalingen te maken heeft, en de vraag of de *wijze* van vertaling een rol in het receptieproces speelt, werd zo goed als nooit gesteld. In een vroegere aflevering van de *Filip De Pillecyn Studies* geeft Van Uffelen aan het einde van zijn receptie-onderzoek van *De soldaat Johan* in Duitsland een aanzet tot een vertaalanalyse. Hij vermeldt dat de meeste aspecten die Van Wilderode en Ranke als typisch voor de stijl van De Pillecyn noemen, ‘in de Duitse kritieken niet echt aan de orde’ komen², en hij brengt dit in verband met de stijl van de vertaling. Deze stelling zal in deze bijdrage uitgebreider onderzocht worden. Maar misschien is het niet alleen de ‘stijl’ die verandert ? Wat verschuift er precies tussen origineel en vertaling ? Zijn er systematische verschuivingen ? En wat is de uitwerking van deze verschuivingen, wat doen deze verschuivingen met de tekst ? Verschilt soms de receptie omdat de tekst verschilt ? Roept de doeltekst andere beelden op dan de brontekst ? Is de Duitse vertaling dus ‘een ander verhaal’ ? Aan dit soort vragen ging het receptieonderzoek doorgaans voorbij. Maar als receptieonderzoek gebaseerd is op een vertaalde tekst, zou er dan niet ook rekening gehouden moeten worden met vertaaltechnische vragen ? Deze bijdrage zal een poging doen om deze lacune op te vullen.

Een onderzoek naar de verschuivingen roept dan ook meteen de vraag op : kan überhaupt vertaald worden ‘wat er staat’ ? Een vertaling impliceert altijd een interpretatie, of beter : één van de mogelijke interpretaties van de originele tekst, waarbij bepaalde elementen beklemtoond worden, die in de brontekst wel aanwezig, maar minder zichtbaar zijn³. Uiteraard gaat het bij een vertaling - en zeker als we het over een vertaling in 1941⁴ in Duitsland hebben ! - niet alleen om de interpretatie die de vertaler aan de oorspronkelijke tekst geeft, maar ook om zijn opvatting over de functie van de vertaalde tekst - en uiter-

aard is dit niet een autonome beslissing van de vertaler, maar wordt door het (literaire, maatschappelijke, politieke ...) systeem bepaald. Een vertaling staat in een andere context dan het origineel en heeft soms ook een andere functie. In de hedendaagse vertaalwetenschap gaat men ervan uit dat de keuze om iets zo en niet anders te vertalen, op een *skopos*, op een strategie met betrekking tot een bepaalde doelstelling, berust.⁵ Uit de verschuivingen in vergelijking met het origineel zou men conclusies kunnen trekken naar deze *skopos*.

In deze bijdrage zal de focus op de tekst liggen : wat verandert in de tekst bij de transfer naar een andere taal en een andere context ? Niet *dat*, maar *hoe* (en *waardoor*) de vertaling ‘anders’ is dan het origineel, zal hier getoond worden. Bij mijn vergelijking van origineel en vertaling gaat het me niet om een evaluatie van de ‘kwaliteit’ van de vertaling – ik wil geen oordeel geven of de vertaling ‘equivalent’ is of niet, of het ‘een goede vertaling’ is. De bedoeling is veeleer om aan de hand van een vergelijking van origineel en vertaling de verschuivingen te beschrijven, te inventariseren en te systematiseren. Vervolgens zullen we op basis van deze gegevens een eventuele tekstuele ‘strategie’ kunnen afleiden en conclusies kunnen trekken over een mogelijke doelstelling (*skopos*) van de vertaler. Mijn veronderstelling is dat de vertaalstrategieën rekening zullen houden met deze doelstelling en met de historische context waarin de vertaling verschijnt.

De functie van literatuur in nazi-Duitsland

De context is uiteraard die van Duitsland tijdens de nationaalsocialistische periode. Maar wat was nu precies de rol van de literatuur in nazi-Duitsland, waaraan uiteraard ook de vertaalde literatuur moest voldoen ?

De literatuur kreeg in nazi-Duitsland vooral een educatieve functie toegewezen. De klemtoon diende te liggen op het ‘volkseigene’ : literatuur hoorde uit het volk te komen en specifiek voor het volk te zijn. Tegelijk moest literatuur ook een ‘education to struggle’ zijn, de strijdvaardigheid stimuleren⁶. Literatuur werd als ‘wapen’ gezien⁷ : ze moest dienst doen als propagandamiddel, en met de nationaalsocialistische waarden overeenkomen.⁸ Daarom werd de voorkeur gegeven aan genres als de historische roman, de Heimatroman en de oorlogsroman.

Naar de literatuur en het literaire systeem in nazi-Duitsland werd al uitgebreid onderzoek gedaan, toch hielden nog maar weinig onderzoekers zich

bezig met de rol die vertalingen daarin speelden.⁹ Uiteraard waren de bovengenoemde functies eveneens van toepassing op de vertalingen die in nazi-Duitsland verschenen. Ook deze teksten moesten aan bepaalde criteria voldoen. Literatuur uit Vlaanderen had hierbij een zeker startvoordeel, want de Vlamingen werden als een verwant volk beschouwd. Een vertaling uit het Vlaams diende de lezer aan hun gemeenschappelijke Germaanse natuur te herinneren – niet in de laatste plaats als een legitimatie voor politieke doeleinden.¹⁰ Wanneer de tekst bovendien paste binnen de nazi-ideologie, had hij goede kans om de goedkeuring voor vertaling te verkrijgen.

Hoe komt deze ideologie in literaire teksten nu naar voren? Ralf Schnell heeft de kenmerken van een nationaalsocialistische dichtkunst onderzocht.¹¹ Volgens hem is een van deze kenmerken het opwekken en stimuleren van het ‘völkische Wehrbewußtsein’. De onderwerping aan een leider, de volksgemeenschap, mannelijkheid en gezag zijn andere belangrijke elementen. Het prototype van de nationaalsocialistische held toont wilskracht en besluitvaardigheid, is opofferingsgezind en gehoorzaamt als soldaat. In de teksten worden emoties opgewekt door metaforen en sleutelwoorden zoals ‘Volksgemeinschaft’, ras, bloed, heroïsch. NS-literatuur dient dus als een propaganda-instrument.

De vertaalpolitiek in het Derde Rijk hield zich vooral bezig met de vraag welke teksten gekozen mochten worden voor een vertaling (*wat* werd vertaald), maar niet met vertaaltechnieken (*hoe* het werd vertaald). Toch kan een brontekst door een vertaling aanzienlijk veranderd worden, en de vertalers pasten hun teksten dan ook vaak aan zodat ze beter bij de nazi-ideologie pasten¹²: door bepaalde elementen te beklemtonen, andere af te zwakken of weg te laten, door de woordkeuze en door bepaalde stilelementen veranderen de beelden die door de tekst worden opgeroepen. In verband met *De soldaat Johan* zullen we ons daarom moeten afvragen: in hoeverre komt de hier behandelde roman in het origineel en/of in vertaling met de bovengenoemde kenmerken overeen, en vooral: is er in dit opzicht een verschil tussen de twee versies? Past de Duitse tekst beter in de nationaalsocialistische context dan het origineel? Wordt dus het origineel tijdens het proces van het overbrengen naar een andere *taal* ook ‘een ander verhaal’? En zo ja, door welke technieken wordt dit bereikt? Dit zal in de vergelijkende lectuur van beide teksten naar voren komen.

Op het eerste gezicht lijken de verschuivingen miniem, als men enkel zin voor zin bekijkt. De vertaling blijft tamelijk dicht bij de tekst van het origineel. Maar toch wordt hier en daar een focus lichtjes anders geplaatst, wordt er ergens een uitdrukking versterkt, elders iets afgezwakt, wordt er een woord

toegevoegd of weggelaten. Door consequent gebruik van deze vaak subtiele verschuivingen wordt uiteindelijk een ander beeld opgeroepen, klinken er andere connotaties mee - de verschuivingen veranderen de tekst.¹³

Een exemplarisch hoofdstuk

In een korte exemplarische analyse van de eerste bladzijden uit hoofdstuk XII van *De soldaat Johan* worden enkele typische kenmerken van de vertaling zichtbaar (zoals uit een verdergaande analyse is gebleken, zijn de verschillen tussen origineel en vertaling die zich hier in woordkeuze, zinsbouw, etc., voordoen, eveneens in de rest van het boek te vinden) :

‘Vanuit de Duitse gewesten was een man gekomen, *een boer*’ (p. 211) / ‘Aus den deutschen *Gauen* war ein Mann gekommen’ (p. 174).¹⁴

In de Duitse vertaling werd het specificerende toevoegsel ‘een boer’ geschrapt, de klemtoon ligt hier dus niet op het boer-zijn van deze man, maar op het Duits-zijn en man-zijn. De vertaling van ‘Duitse gewesten’ of ‘Duitse gebieden’ met ‘Gau’ is tamelijk consistent (vgl. p. 212/176 en p. 213/176).¹⁵

‘toen hij in de gewoonten van de streek was opgenomen’ (p. 211) / ‘als er hier ein wenig heimisch geworden war’ (p. 174).

Hier vallen meerdere dingen op : ten eerste een afzwakking (‘ein wenig’). Aan de andere kant houdt ‘heimisch werden’ (een ‘heimat’ vinden) emotioneel wel méér in dan ‘in de gewoonten opgenomen worden’. Verder valt op te merken dat de man in de Duitse vertaling eerder een actief subject is, terwijl hij in het origineel ‘passief’ in de gewoonten ‘was opgenomen’ (d.w.z. de activiteit van anderen ondergaat). In de Duitse tekst valt bovendien een ruimteteïxis te vermelden : ‘de streek’ wordt ‘hier’. Dat lijkt me een wezenlijk verschil (en dit komt in dezelfde alinea zelfs nog eens voor : ‘de zwijgzame mensen die rondom hem leefden’ / ‘die hier lebten’). Door de wisseling van het hij-perspectief van het romanpersonage (‘daar’) tot het wij-perspectief (het ‘hier’ van de lezer) wordt bij de lezer een identificatie gesuggereerd, het verhaal komt dichterbij hem te staan. De roman lijkt zich plots niet meer in ‘de streek’ van Vlaanderen af te spelen, maar ‘hier’ (in de ‘heimat’ van de Duitse lezer).

‘wat er in de wereld gebeurt’ (p. 211) / ‘was in der Welt *draußen* geschah’ (p. 174)

Hier gebeurt het tegenovergestelde : door de toevoeging 'draußen' (erbuiten) wordt 'de wereld' verder weg gerukt, er ontstaat een contrast tussen 'binnen' ('hier', 'thuis') en 'buiten' (de wereld, al het andere).

'alsof een onrust in hem was' (p. 211) / 'als ob er eine *geheime* Unruhe zu verbergen hätte' (p. 174)

Dat de onrust 'geheim' is en hij ze 'verbergen' wil, staat niet in de Nederlandse tekst en berust op een interpretatie van de vertaler. Ook hier lijkt de vertaling actiever - iemand wil iets verbergen -, terwijl de Nederlandse versie eerder beschrijvend is.

'zo vond hij *gemeenschap* die hem vertrouwelijker maakte' (211) / 'das *gemeinsame* *Geschick* machte ihn zutraulich und löste ihm die Zunge' (174)

Het 'gemeinsame Geschick' doet aan de veelbezongen 'Schicksalsgemeinschaft' (gemeenschappelijk noodlot) denken dat de Duitse 'Volksgemeinschaft' geacht werd voor te stellen. In het Nederlands staat 'gemeenschap', zonder beroep op een gezamenlijk lot - dit is een neutralere term en heeft geen betrekking op 'volk'. De toevoeging 'löste ihm die Zunge' (maakte zijn tong los) is eveneens een interpretatie van de vertaler en een verduidelijking van de Nederlandse tekst.

'Het was als een *geheimzinnig* geluk voor hen' (p. 211) / 'Und doch war es ein *lockendes, beglückendes Geheimnis*' (p. 175)

In het Duits wordt door de aansluiting met 'und doch' een tegenstelling geconstrueerd en een verband gelegd tussen de twee zinnen die in het Nederlands naast elkaar staan. 'Voor hen' daarentegen valt weg, daardoor krijgt de zin een algemenere betekenis. Bovendien wordt er een ander bijvoeglijk naamwoord ('lockendes') toegevoegd, het geheim is nu ook aantrekkelijk, d.w.z. actief, het lokt en verblijdt, terwijl het in het origineel een abstractie is ('geheimzinnig geluk'). De verruiling van adjectief en substantief (van 'geheimzinnig geluk' naar 'beglückendes Geheimnis') brengt een klemtoonverschuiving met zich mee. In deze beweging verandert ook de woordsoort van bijvoeglijk naamwoord tot tegenwoordig deelwoord, daardoor komt de zin actiever over : een handeling (gelukkig maken) in plaats van een toestand (geluk).

'Zij vernamen' (p. 212) / 'Er erzählte' (p. 175)

Het subject van de zin (en daarmee de focus) verschuift van de passieve luis-
teraars naar de actieve verteller. In dezelfde zin gaat het verder :

‘dat de wereld door grote gebeurtenissen ging *worden omvergeworpen*’ (p. 212) /
‘daß die Welt großen und umwälzenden Ereignissen *entgegening*’ (p. 175)

Ook hier wordt passief tot actief : de wereld is aan de gebeurtenissen niet
meer passief onderworpen, ondergaat ze niet, wordt niet ‘omvergeworpen’ –
dit zou immers op een nederlaag neerkomen. Maar ze gaat de grote ‘umwäl-
zende’ (letterlijk : ‘omwentelende’) gebeurtenissen actief en moedig tegemoet
- met de mogelijkheid dat ze deze zal kunnen controleren. De gebeurtenissen
zijn weliswaar ‘umwälzend’¹⁶, maar de wereld wordt er niet door omverge-
worpen.

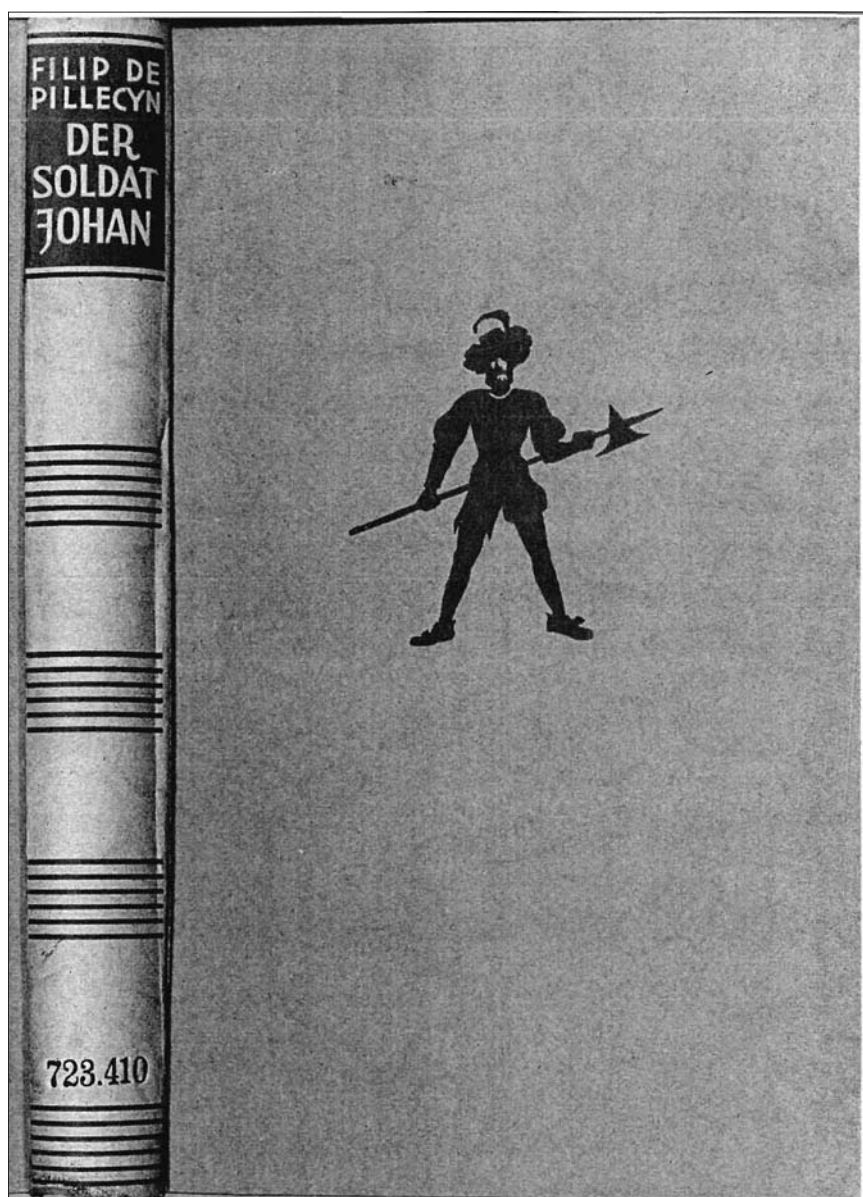
‘wekte een siddering in het hart van de boeren uit de Vlaamse streek’ (p.
213) / ‘ließ den flandrischen Bauern erzittern’ (p. 177)

De Duitse vertaling is korter, compacter. ‘Streek’ wordt hier eens niet vertaald
met ‘Gau’, maar met ‘de boeren’ verbonden tot ‘flandrischer Bauer’ (Vlaamse
boer) - enkelvoud in het Duits, maar wel met de betekenis van een pluralis.
Hier is dus sprake van een generalisatie : het gaat niet langer om *deze* boeren
uit de Vlaamse streek, maar om *de* Vlaamse boer als type. De boer en de re-
gio worden vereenzelvigd en versmolten tot ‘flandrischer Bauer’ – daardoor
wordt de regio, de ruimte tot een eigenschap van *de* boer.

Ik zou nog bladzijdenlang zo door kunnen gaan, maar wil het hierbij laten –
de tendens zal al duidelijk geworden zijn : de Duitse tekst lijkt actiever, snel-
ler, explicieter en meer op de ‘volksgemeenschap’ gericht. In wat nu volgt, zal
ik een categorisering van de verschuivingen geven : welke technieken werden
gehandhaafd, welke strategieën kunnen daaruit worden afgeleid, en wat is het
effect ervan ?

De verschuivingen – een overzicht

Verschuivingen doen zich voor op woord-, zins- en alinea-niveau en laten
zich herleiden tot een reeks vertaaltechnieken die gecategoriseerd kunnen
worden naar hun effect en de ten grondslag liggende vertaalstrategie. Er zijn
duidelijke patronen aan te wijzen, die voornamelijk tot vier strategieën kun-
nen worden herleid : versterking/afzwakking, versnelling, activering en ver-

Duitse vertaling (1941)

duidelijking (deze strategieën, de gehandhaafde technieken en hun effect op het geheel van de tekst zijn in Tabel 1 in de annex nog eens samengevat) :

- a) Versterking en haar tegenhanger, de afzwakking, komen tot stand door toevoegingen resp. weglatingen, verandering van de volgorde van zinsdelen, door de woordkeuze en de punctuatie. De tekst wordt emphatischer en emotioneler, 'ongewenste' associaties worden vermeden. Dit leidt tot een ideologisering van de tekst : zo komen bijvoorbeeld nationaalsocialistische kernbegrippen meer in de focus te staan.
- b) Versnelling (een zekere 'stroomlijning' van het verhaal) is toe te schrijven aan weglatingen en condensatietechnieken, zoals verbindingen van zinnen en zelfs van alinea's, of aan een syntactische simplificatie. Het gevolg is een dynamisering van de tekst, hij leest vlotter, en er zijn minder rustpunten waar te nemen.
- c) Activering berust op grammaticale veranderingen (bijvoorbeeld van de lijdende tot de actieve vorm), veranderingen in woordsoort, en woordkeuze. Zo wordt de indruk opgeroepen van een dynamischer verhaal, van meer 'handeling', de tekst lijkt zelfs strijdbaarder.
- d) Verduidelijking ontstaat door syntactische veranderingen (zoals toevoeging van causale verbanden, tegenstellende conjuncties of partikels, opsplitsing van een nevenschikking in een hoofd- en bijzinconstructie), door interpreterende toevoegingen en door aanvulling van impliciete elementen. Deze verschuivingen verminderen de ambivalenties en de suggestiviteit van het origineel in aanzienlijke mate. Door de relatering en hiërarchisering van zinnen en zinsdelen komt er meer 'orde' in de tekst, en de lezer krijgt meer oriëntatie aange-reikt.

De keuze voor bepaalde woorden kan zowel een versterkend als ook een activerend effect hebben, bijvoorbeeld wanneer woorden met een bepaalde connotatie of emotionele lading gebruikt worden, of woorden (resp. woordsoorten) die een activiteit impliceren. Wanneer er sprake is van geweld, hebben metaforen of eufemistische uitdrukkingen vaak een afzwakkend effect. Ook valt een zekere aanpassing aan het nationaalsocialistisch taalgebruik op, kernbegrippen van de nazi-ideologie treden duidelijker op de voorgrond.

Dat deze verschuivingen karakteristiek zijn voor de vertaling als geheel en de genoemde vertaaltechnieken vrij consequent worden gebruikt, is uit een nauwkeurige vergelijkende analyse gebleken.

Wat gebeurt er met de tekst in de vertaling ?

Uiteraard kan hier niet nauwkeurig worden ingegaan op alle effecten, die de vertaling tot een ‘ander verhaal’ maken. In wat volgt, zullen enkele elementen voorgesteld worden, die tot een sterkere ideologisering, dynamisering van de tekst en meer oriëntatie voor de lezer leiden, en zal worden aangetoond hoe deze technieken De Pillecyns stijlkenmerken ‘overschrijven’.

a) ideologisering

De technieken van versterking en afzwakking brengen een sterkere ideologische lading teweeg. Ook de woordkeuze draagt hier wezenlijk toe bij.

Door versterking (toevoeging van partikels, woordkeuze, punctuatie) wordt de tekst emphatischer en emotioneler. Een voorbeeldje zal laten zien hoe dit in zijn werk kan gaan : ‘Nu zitten ze vast [...] en wat hebben ze *gedaan*. Ze *ston-*
den voor het recht van de kleine man.’ (p. 118) / ‘Nun sitzen sie im Gefängnis [...] und was haben sie *verbrochen* ? Sie haben das Recht des kleinen Mannes *verteidigt*.’ (p. 56). ‘Misdan’ is duidelijk sterker dan het neutralere ‘gedaan’, en ook ‘verdedigen’ is sterker en actiever dan ‘staan voor’.

De tegenovergestelde techniek – afzwakking – komt eveneens vaak voor. De meest interessante vraag hierbij is uiteraard *wat* afgezwakt respectievelijk versterkt wordt. Afgezwakt wordt vooral wat niet in het beeld past – bijvoorbeeld als de held zich niet als zodanig gedraagt, of als een vrouw als te actief wordt voorgesteld : ‘Johan voelde hoe de angst in zijn ziel *kwam*. Hij *voelde zich* alleen in de nacht.’ (p. 101) / ‘Johan fühlte, wie sich die Angst *auch* in seine Seele *schleichen wollte*. Er *war* allein in der Nacht.’ (p. 33) De toevoeging van ‘auch’ (ook) verandert de klemtoon : de vrouw is bang – in het origineel is hiervan echter geen sprake – en de angst wil ook de man omvatten. Maar hij ‘wil’ slechts komen, en ‘komt’ niet, zoals hij dit in het origineel wél doet. De man blijft sterk en wordt niet bang, in tegenstelling tot de angstige vrouw. De genderrollen komen in de vertaling beter overeen met de toenmalige (niet alleen nationaalsocialistische) wereldbeschouwing. Eveneens in de tweede zin : in het origineel ‘voelt’ hij zich alleen, in het Duits ‘is’ hij alleen, wat minder een beeld van angst en eenzaamheid oproept, maar eerder een vaststelling van een feit is. De man hoort sterk en actief te zijn. Als de activiteit echter van de kant van een vrouw komt, wordt ze afgezwakt : ‘En ook was een vrouw vastgegrepen die met razende *drift* op de mannen was *losgelopen*.’ (p. 149) / ‘Und eine Frau hatte man auch gegriffen, die sich rasend den Männern *in den*

Weg geworfen hatte. (p. 94) De ‘razende drift’ wordt afgezwakt tot ‘razend’, en terwijl de vrouw in het origineel tegen de mannen aanloopt, werpt ze zich in de vertaling ertussen (wat blijkbaar iets beter in het gangbare beeld van de vrouw past), in plaats van ze actief aan te vallen - dit zou een agressievere houding impliceren die aan vrouwen blijkbaar niet toegestaan wordt.

Ook wanneer het om het imago van een vijandige natie gaat, vindt een afzwakking plaats, zoals blijkt uit het volgende voorbeeld : ‘waar Engelse boogschutters zijn troepen zouden komen *versterken*’ (p. 180) / ‘wo englische Bogenschützen zu seinen Truppen *stoßen* sollten’ (p. 134). ‘Versterken’ wordt afgezwakt. De ‘Germaanse’ troepen hebben geen versterking nodig, en zeker niet van de Engelsen, die zijn immers de vijanden in de tijd waarin de Duitse vertaling verschijnt. Ze mogen daarom slechts ‘dazu *stoßen*’ (er bijkomen).

Afgezwakt wordt ook wanneer het om politiek ‘delicate’ thema’s gaat : ‘deze vreugdestoet was als de *slaventoet* van een overwonnen bende’ (p. 93) / ‘der festliche Zug glich dem *Marsch* einer geschlagenen Truppe.’ (p. 23) De sterk negatief geconnoteerde ‘slaventoet’ valt weg (daarmee valt overigens ook het parallelle ritme van vreugdestoet en slaventoet weg) en wordt vervangen door de neutrale ‘Marsch’. De Duitse zin houdt niet de implicatie van een ‘verslaving’ in, de bende is hier overwonnen, maar marcheert nog steeds (ook al is het naar de gevangenschap ... maar deze informatie valt weg in de Duitse versie, de toet zou hier ook gewoon terug naar huis kunnen leiden).

Een soortgelijk voorbeeld vinden we op dezelfde bladzijde : ‘en kruis en vanen trokken door de velden in dank *voor de gespaarde levens*’ (p. 93) / ‘mit Kreuz und Fahnen zogen die Geretteten dankend durch die Felder’ (p. 23). In het Duits vallen de ‘gespaarde levens’ helemaal weg - het is immers oorlog ! en blijkbaar wil men vermijden om ongewenste associaties op te roepen. De reden voor de dank wordt niet expliciet vermeld. In het Duits zijn het trouwens (concreet) de geredden, en niet (metonymisch) ‘kruis en vanen’ die door de velden trekken.

Een ander delicaat thema is ongetwijfeld het ‘binnenvallen’ in een ander land : ‘door het land te trekken waar hij als vijand was *binnengevallen*’ (p. 80) / ‘durch das Land zu ziehen, das er als Feind *betreten* hatte’ (p. 7). Hier valt een duidelijke afzwakking van de agressieve handeling vast te stellen. In het Nederlandse origineel is hij als vijand binnengevallen, in de Duitse vertaling heeft hij het land slechts ‘betreden’ (ook al was het als vijand). Door de keuze voor een neutraal woord wordt de agressie verdoezeld. Misschien

zou men deze verschuiving in verband met de annexatiepolitiek van Hitler moeten zien : in verband met de bezetting van buurlanden en de annexatie van aangrenzende gebieden (zoals bijvoorbeeld de annexatie van Tsjecho-Slowakije in 1939), beantwoordde ‘binnenvallen’ zeker niet aan het officiële taalgebruik. Er wordt voor een eufemistische, neutralere uitdrukking gekozen die aanvaardbaar was om agressief annexatiegedrag in de doofpot te stoppen.

Doordat de vertaler voor bepaalde woorden kiest, laat hij nationaalsocialistische kernbegrippen sterker naar voren komen. Van Uffelen beschouwt de roman als ‘für einen wirklichen Tendenzroman [...] ideologisch ganz sicher zu schwach’¹⁷. Dat vond de vertaler blijkbaar ook (of was dit aan de invloed van de uitgever te wijten ?), want in de Duitse vertaling werden deze ‘zwakke tendensen’ consequent versterkt. Vooral de volgende trefwoorden uit de nationaalsocialistische woordenschat komen aan bod : Volk, Heimat, Erde.

Wat in verband met het volk beklemtoond wordt, is de ‘lotsverbondenheid’, dat wat de volkeren gemeen hebben. Daarbij wordt tegelijk het buitenland ‘vreemd’, terwijl de streek van de boer tot ‘hier’ wordt. De volgende passage laat zien hoe de gemeenschap van het volk in de focus staat :

‘Zij zagen de hutten, verspreid in dorpen zoals het hunne, met de reuk van vee en mensen, met de schaduw van de heer erover, met dienstbaarheid, oorlogsbede, in de zwaarste tijden, de derde penning. En de vrouwen die niet te mooi mochten zijn of te jong.’ (p. 213) / ‘Sie sahen die Hütten, in Dörfern gleich ihren eigenen, wo es nach Vieh und nach Menschen roch, und *auch dort* lastete der Schatten eines Herrn über ihnen, *auch dort* gab es Spann- und Kriegsdienste und in schweren Zeiten den Dritten Pfennig. Und die Frauen durften *auch dort* nicht allzu schön oder jung sein.’ (p. 177)

Hier is de Duitse tekst iets uitgebreider. Opvallend is het drie keer herhaalde ‘*auch dort*’ – de focus verschuift naar ‘daar’, dus naar de Duitse gewesten, terwijl in het Nederlands het accent op de sfeer van de dorpen ligt die overall gelijk zijn, namelijk ‘zoals het hunne’. De toevoeging van ‘*auch dort*’ versterkt de implicatie van verwantschap tussen de twee volkeren of situaties, de klemtoon ligt op de overeenkomsten tussen de (Germaanse !) volkeren, niet op de verschillen. Het gemeenschappelijk noodlot (‘Schicksalsgemeinschaft’ lotsverbondenheid) wordt opgeroepen. In de laatste zin valt bovendien een afzwakking op : de ‘zwaarste tijden’ (superlatief) zijn in het Duits ‘schwere Zeiten’ – de situatie is in het Duits dus iets ‘minder erg’.

Het Duitse volk werd als een gemeenschap op grond van het bloed beschouwd. Bij deze terminologie sluit het volgende voorbeeld aan : ‘Oorlog en ziekte hadden in de zorg voor het lijfsbehoud *familie en gezin* doen vergeten.’ (p. 99) / ‘In Krieg und Seuche hatten sie über der Sorge um Leib und Leben *Eltern und Blutsverwandte* vergessen.’ (p. 30). De ‘familie’ wordt tot ‘ouders’ gereduceerd en ‘gezin’ tot ‘Blutsverwandte’ (bloedverwanten) uitgebreid, waarbij de term ‘Blutsverwandte’ met de connotatie van ‘bloed’ (bloed dat verwantschap schept) natuurlijk beter in de nationaalsocialistische ideologie past.¹⁸ De eensgezindheid van de volksgemeenschap wordt ook in de volgende zin versterkt : ‘Als het volk van hier en de boeren van hier overal tussen Brugge en Gent en tussen Gent en Antwerpen, en de steden al te zamen onder *hun standaard*’ (p. 120) / ‘Wenn *endlich* das Volk hier und die Bauern überall zwischen Brügge und Gent und Antwerpen und die Städte allesamt unter *einer Fahne*’ (p. 58). ‘Hun’ (eigen) standaard wordt veranderd in ‘*eine* [één] Fahne’ (een eis tot verenigd vechten, onder één vlag). De toevoeging van ‘endlich’ [eindelijk] toont bovendien de urgentie van deze vereniging aan.¹⁹

Als het goed uitkomt, wordt ook wel eens de emotioneel geladen term ‘Heimat’ ingevoegd : ‘verdween hij aan de bocht van de weg en ging *terug* om te zaaien’ (p. 168) / ‘bis er an der Wegbiegung verschwand, seiner *Heimat* zu, um zu säen’ (p. 118) De verduidelijking dat de boer terug naar zijn Heimat gaat (wat wel uit het voorafgaande tekstfragment geconcludeerd kan worden), wordt door de vertaler toegevoegd. Een soortgelijk voorbeeld is : ‘een stille schone *streek*, nu, daar wilde hij nog eens voor vechten’ (p. 110). / ‘eine stille, schöne *Heimat*, nun dafür wollte er wohl noch einmal kämpfen’ (p. 45) ‘Streek’ wordt over het algemeen met ‘Heimat’ vertaald, ‘gebieden’ en ‘gewesten’ meestal met ‘Gauë’ - en dit niet alleen als het om Duitse gebieden gaat, zie bijvoorbeeld : ‘Vlaamse gewesten’ (p. 181) / ‘Flanderns Gauë’ (p. 135) – zoals al vermeld, is dit een duidelijke verwijzing naar het toenmalige taalgebruik in Duitsland.

En dat wat ‘niet Heimat’ is ? Het land waar Johan heeft gevochten, is niet alleen ver van huis, maar het is vooral een ‘vreemd land’ : ‘in het *verre* land van Nancy’ (p. 81) / ‘in dem *fremden* Land bei Nancy.’ (p. 8) Hier wordt een emotionele tegenstelling tussen ‘Heimat’ en ‘vreemd’ opgeroepen, tussen de eigen en de vreemde streek, in plaats van een puur ruimtelijke onderscheiding op grond van de afstand tussen locaties. In tegenstelling tot dit beklemtonen van het vreemde dat Frankrijk voorstelt, wordt Vlaanderen, waar het verhaal zich afspeelt, in de vertaling dichter bij huis gebracht, bijvoorbeeld door een deixis toe te voegen : ‘tot *daar* gekomen’ (p. 81) / ‘bis *hierher* gedrungen’ (p. 9). Of

het al genoemde voorbeeld : ‘toen hij in de gewoonten van *de streek* was opgenomen’ (p. 211) / ‘als er *hier* ein wenig heimisch geworden war’ (p. 174). Het versterkte gebruik van deiktische elementen duidt op een actualisering van het gebeuren, de handeling tijdens de vijftiende eeuw in Vlaanderen wordt daarmee naar het hier-en-nu van de lezer gebracht.

Behalve de liefde voor de heimat en de eigen grond, krijgen ook andere ‘nazi-deugden’ - zoals sterk, weerbaar, trouw, volgbaar aan de ‘Führer’ - meer belangstelling : zo wordt uit ‘die harde, magere man’ (p. 182) / ‘dieser *zähe*, magere Mann’ (p. 136). Deze woordkeuze is een reverentie aan het Duitse ‘volkskarakter’ : ‘*zäh*’ (taai, hardnekkig) gold immers als een positieve eigenschap in het nationaalsocialistische discours (‘*zäh wie Leder, hart wie Kruppstahl*’ hoorden de Duitse jongeren te zijn).

Een voorbeeld voor een interpreterende toevoeging die de tekst in de richting van een door de nationaalsocialisten gewenste eigenschap stuurt, is de volgende zin : ‘liep de hond in zijn voetspoor’ (p. 87) / ‘folgte ihm der Hund *getreulich*’ (p. 15). Het verklarende ‘getreulich’ (trouw) werd door de vertaler ingevoegd, een belangrijke deugd volgens de nationaalsocialistische waardeschaal. Dat de volgbaarheid aan een Führer vereist is, duidt ook de volgende zin aan : ‘en in ‘t Vlaams zegt : God, Gij zijt mijn Heer en *Meester*’ (p. 120) / ‘und auf gut flämisch sagt : Gott, du bist mein Herr und Führer’ (p. 59). Hier wordt het geconnoteerde sleutelwoord ‘Führer’ gebruikt voor de vertaling van ‘Meester’ (terwijl toch ‘Herr und Meister’ voor de hand zou hebben gelegen, zeker in deze religieuze context). Een soortgelijke verschuiving is de keuze voor het woord ‘volgen’ in plaats van ‘meegaan’ : ‘vele mannen waren *mee met* de hertog’ (p. 180) / ‘waren dem Herzog *gefolgt*’ (p. 134). In het Duits zijn ze dus niet alleen met de hertog meegetrokken (uit vrij besluit), maar ze zijn hem gevolgd. Deze woordkeuze legt meer klemtoon op de autoriteit van de leider.

Een ander belangrijk trefwoord is strijdvaardigheid. De tekst wordt in de vertaling niet alleen actiever, maar ook strijdbaarder - een andere belangrijke ‘nazi-deugd’. Sturge noemt ‘education to struggle’ als een van de doelstellingen van literatuur in de nazi-tijd. Ook Victor Klemperer wijst in zijn onderzoek over het nationaalsocialistische taalgebruik op de dynamische, militante en heroïserende uitdrukkingen als een kenmerk van de ‘taal van het Derde Rijk’.²⁰ In de vertaling wordt de indruk van strijdvaardigheid subtiel versterkt door een consequente forcering van een strijdbare terminologie. Zo vinden we een versterking van de neutralere ‘volksoploper’ (p. 180) tot

het specifiekere, concretere ‘aufständische Volk’ (p. 134) (opstandige volk). Deze uitdrukking impliceert weerbaarheid en is doelgerichter dan de onspecifieke ‘volksoplopen’. Niet het ‘resultaat’ (de oplopen) wordt vermeld, maar de handeling van het volk dat in opstand komt. Een soortgelijk voorbeeld van een verschuiving naar de strijdbare handeling is : ‘En als de boeren [...] soldaat *zijn* voor hun *eigen* recht’ (p. 128) / ‘als Soldaten für ihr *gutes* Recht *kämpfen* wollten’ (p. 68). Ze ‘zijn’ dus niet alleen soldaat, maar ze willen als soldaat vechten. De wil tot weerbaarheid wordt hier expliciet aangesproken. De verschuiving van hun ‘eigen’ (individuele) recht tot hun ‘goede’ recht is een afzwakking die de betekenis van het individuele afrukt.

Aan de andere kant wordt soms een vlotte, eufemistische, schertsende uitdrukking gekozen, als het om dood en geweld gaat : ‘onthoofd’ (p. 180) / ‘ei-nen Kopf kürzer gemacht’ (p. 134) ; ‘anders zou het huis met het engien worden afgeschoten’ (p. 116) / ‘sonst würde das Haus mit dem Geschütz Bekanntschaft maken’ (p. 53) ; ‘zult ge Lieven [...] zien onthoofden’ (p. 118) / ‘wird man Lieven [...] den Kopf vor die Füße legen’ (p. 56). Vechten en in opstand komen lijken in de Duitse tekst positief geconnoteerd, terwijl bewoordingen die concreet een gewelddadige dood uitdrukken, eerder afgezwakt worden.

b) dynamisering

Versnelling en activering maken de tekst dynamischer. De vertaling is 12% langer dan het origineel, maar toch maakt de Duitse tekst een snellere indruk. Er zijn nauwelijks weglatingen te vinden (behalve de samenvatting van het verhaal die in het origineel als inleiding voor het eerste hoofdstuk staat), maar wel tal van verkortingen. Zo worden zinnen of alinea’s vaak door conjuncties verbonden, bijzinnen worden verkort tot woordgroepen, nevenschikte attributen worden gecombineerd, en zelfs hele alinea’s samengevoegd. Dit proces gaat gepaard met een syntactische simplificatie. Zo kunnen betrekkelijke bijzinnen in de hoofdzin geïncorporeerd worden, of worden de nevenschikte zinsdelen van het origineel opgesplitst tot aparte korte zinnen. Daardoor komt er meer ‘orde’ in de zinnen, de verhaaltoon lijkt meer doelgericht, in tegenstelling tot de tamelijk rustige, ‘treuzelende’ stijl van het origineel.

In het origineel dragen ook de leestekens bij tot de vorming van ‘rustpunten’. Zo had De Pillecyn blijkbaar een voorkeur voor de puntkomma die relatief vaak voorkomt in de roman. De puntkomma ‘dient om een rust aan te geven’²¹, markeert een adempauze, een rustpunt, waarna de zin doorgaat – een langere pauze dan bij een komma, maar niet een duidelijke cesuur zoals bij

FILIP DE PILLECYN

Der Soldat Johan

GUSTAV ALTENBURG VERLAG, LEIPZIG

Duitse vertaling (1941)

Bundesarchiv (Koblenz), Plakat 003-009-224

een punt. De puntkomma wordt in de vertaling echter soms vervangen door een punt. Als men het ritme van de zinnen bekijkt, doet de Duitse vertaling meer aan aparte, keurig afgemeten passen denken, in plaats van een indruk na te laten van kort even stoppen en doorgaan, zoals in de Nederlandse tekst.

Door veranderingen in de zinsstructuur, een verandering van woordsoort of een doelgerichte woordkeuze wordt de focus eerder op een activiteit geplaatst dan op de beschrijving van een toestand. Dit geeft een indruk van meer handeling en zet een actief handelend subject in het centrum van het gebeuren, in plaats van een subject dat iets ondergaat. De hoofdtoon van het verhaal wordt dus actief.

Veranderingen in de zinsstructuur kunnen optreden als transformatie van de lijdende tot de actieve vorm of als verschuiving van het handelende subject, zoals aan de hand van hoofdstuk XII al werd getoond. Een ander mooi voorbeeld waarin lijdend tot actief wordt, is : 'Hij *werd gedood* als een soldaat' (p. 122) / 'Er *starb* wie ein Soldat.' (p. 63) - het gaat hierbij trouwens om een hond, het beeld van de 'soldaat' wordt hier ook voor dieren gebruikt. Of ook : 'Zij *krijgen* ons hier niet weg.' (p. 108) / 'Hier *gehen* wir nicht wieder fort.' (p. 41). De activiteit gaat in de vertaling niet langer van de anderen ('zij', degenen die het voor het zeggen hebben) uit, maar van de - weliswaar machteloze - boer die beslist om niet weg te gaan. In de vertaling is Johan het subject van de zin en degene die handelt, niet een object, degene die iets ondergaat. De betekenis van de zin wordt niet veranderd, maar wel de vorm, daardoor komt de focus op Johan als subject te liggen die zijn handelen zelf bepaalt. En deze zin wordt in de volgende hoofdstukken nog enkele keren herhaald (in het origineel steeds in dezelfde woorden, in de vertaling wordt echter ieder keer voor een andere bewoording gekozen, waardoor de nadruk iets minder sterk is), zoals de volgende zinnen duidelijk maken : 'Ze *krijgen* er mij niet weg.' (p. 121) / 'Vertreiben lasse ich mich nicht !' (p. 60) – hier wordt de zin nog versterkt door een uitroepteken. 'van die grond *kregen* ze hem niet weg (p. 121) / 'niemals würde er dieses Land verlassen' (p. 60). 'En waar ik hem begraven heb *krijgen* ze mij niet weg' (p. 123-124) / 'Und wo ich ihn begraben habe, da bleibe ich !' (p. 63) – opnieuw met een uitroepteken als versterking.

Ook de woordsoort kan veranderen en de zin actiever laten overkomen. Zo kan een substantief tot werkwoord worden, zoals in : 'hij zag [...] de *stippen* van vee' (p. 93) / 'er sah [...] Vieh sich *bewegen*' (p. 23), of : 'hoorde hij *doodskreten*' (p. 80) / 'hörte er *Sterbende schreien*' (p. 7). Elders wordt een bijvoeglijk naamwoord tot deelwoord : 'boven de *vormloze hoop* van oude bramen'

Bundesarchiv (Koblenz), Plakat 003-022-009

(p. 85) / ‘über den *wuchernden* alten Brombeeren’ (p. 13). ‘Vormloos’ (d.w.z. ontbrekende orde) wordt vervangen door een term die ‘uitermate groeien’ impliceert - ook de natuur wordt geactiveerd. Het gaat hier opnieuw om een beweging in plaats van de beschrijving van een toestand.

De tekst kan ook actiever worden als de vertaler voor woorden kiest die een activiteit suggereren : ‘wist niet of’ (p. 181) / ‘fragte sich, ob’ (p. 135). Johan doet iets, denkt na, in plaats van hulpeloos iets ‘niet te weten’. Een soortgelijk voorbeeld : ‘De steden hebben soms met de kracht van hun wapens iets *verkregen*’ (p. 119) / ‘Die Städte haben sich noch einmal durch Waffengewalt etwas *ertrotzt*’ (p. 57). Zij hebben het niet zomaar ‘verkregen’, maar hebben het ‘ertrotzt’ (actief afgedwongen). Het gebruik van ‘verkregen’ in het origineel lijkt hier echter op een eufemisme, gezien de vermelding van ‘met de kracht van hun wapens’.

Dit streven naar activiteit zou kunnen samenhangen met de voorkeur voor het ijverig werkzaam zijn dat in de nationaalsocialistische ideologie hoog in het vaandel staat. In dit verband stellen Vande Winkel & Van Linhout : “Er was nog steeds nood aan ‘mensen van de daad’ die zich niet schikten in de werkelijkheid zoals ze was, maar werkten aan de toekomst van het ‘Derde Rijk’”.²² Ook de literatuur zou een rol moeten spelen om de mensen te mobiliseren en te motiveren om zich voor de nationaalsocialistische ideeën in te spannen.

c) oriëntatie

Een ander belangrijk aspect in de Duitse vertaling is dat de lezer meer oriëntatie krijgt aangereikt : de tekst wordt door de vertaling duidelijker, toevoegingen van conjuncties of interpreterende aanvullingen maken impliciete elementen expliciet.

Door conjuncties toe te voegen, worden zinnen of zinsdelen die in het origineel zonder rangorde naast elkaar staan in een hiërarchische orde gebracht (wat zeker ook in overeenkomst met een ideologie gezien moet worden die sterk op gehoorzaamheid en leiders is gericht). Het opsplitsen van nevenschikte zinnen tot een hoofd-/bijzin-constructie en de verbinding van nevenschikte adjectieven of substantieven brengen deze zinsdelen in een duidelijke relatie met elkaar. Deze hiërarchisering van zinnen geeft een handleiding aan de lezer en laat hem zien hoe hij de relatie tussen de zinnen dient te begrijpen.

Bundesarchiv (Koblenz), Plakat 003-022-014

Het aanbrengen van causale verbanden tussen feiten die in het origineel naast elkaar staan, schept relaties van oorzaak en gevolg en geeft een causale beredenering van het vertelde gebeuren : ‘Hier ging een boer wonen met een gezin. De vrouw stapte met brede flanken, zwaar in haar vruchtbaarheid.’ (p. 132) / ‘Hier sollte ein Bauer wohnen mit Weib und Kind ! *Denn* die Frau war gesegneten Leibes, ihre Hüften waren breit und ihr Gang schwer’ (p. 73). Ook tegenstellingen en contrasten worden expliciet gemaakt, waar in het origineel bv. twee adjectieven nevenschikt naast elkaar staan : de hut ‘lag beschut en vrij’ (p. 88) / ‘geschützt und *doch* frei’ (p. 17). Het woordje ‘*doch*’ legt een relatie tussen de twee adjectieven, de tegenstelling wordt expliciet gemaakt.

Verduidelijking door aanvullen van impliciete elementen is eveneens een vaak gebruikte techniek : waar in de brontekst iets slechts gesuggereerd wordt, wordt in de vertaling een verklarend element toegevoegd. Soms worden modifierende adjectieven of deelwoorden toegevoegd om een gebaar te interpreteren, of om intenties en gevoelens uit te leggen, zoals in : ‘Zij loensten naar Johan’ (p. 91) / ‘Sie sahen Johan *lauernd* an’ (p. 20) ; of : ‘toen keek hij neer op zijn vrouw’ (p. 134) / ‘und blickte dann *dankbar* auf seine Frau’ (p. 76).

Wat is er in dit proces met de typische stijlkenmerken van De Pillecyn gebeurd ?

De versnellende, activerende en verduidelijkende technieken werken De Pillecyns stijl vaak tegen en hebben tot gevolg dat de stijl van de vertaling aanmerkelijk verschilt van het origineel. Het zijn vooral twee wezenlijke kenmerken in de stijl van De Pillecyn die veranderen : de rustpunten vallen weg en de tekst wordt minder suggestief.

Typerend voor De Pillecyns stijl zijn de volgende elementen²³ :

- de vertelstijl : die is eerder beschrijvend dan op handelingen gericht, eerder suggererend dan benoemend ;
- de woordkeuze : De Pillecyn gebruikt opvallend veel abstracta ;
- de syntax : vaak maakt hij gebruik van nevenschikkingen, zonder conjuncties ;
- de stijlfiguren : hiertoe behoren vergelijkingen, metaforen, anaforen, aliteraties.

Hoe veranderen de vertaaltechnieken in *Der Soldat Johan* deze stijlkenmerken ?

Bundesarchiv (Koblenz), Plakat 003-052-023-T2

Versnelling en activering hebben, zoals gezegd, een dynamisering tot gevolg waardoor de rustpunten en pauzes dikwijls verdwijnen. De activering botst met De Pillecyns 'beschrijvingskunst', zijn 'statische stemmingskunst'.²⁴ In de Duitse vertaling veranderen deze 'rustpunten' echter tot op elkaar volgende feiten, terwijl de stijl van De Pillecyn gekenmerkt wordt door een 'wonderbaar vermogen [...] om de stilte hoorbaar te doen leven'.²⁵ De verbindingen van alinea's of zinnen en de daarmee gepaard gaande verandering van de zinslengte, samen met anders geplaatste leestekens die in het origineel eveneens bijdragen tot de vorming van 'rustpunten', veranderen het ritme van de tekst. De eerder 'treuzelende' stijl van het origineel wordt dus niet overgebracht in de vertaling.

Ook de 'innerlijke ambivalentie, het paradoxale karakter'²⁶ van de roman komt in de vertaling veel minder naar voren. De verduidelijkende technieken verminderen de suggesties, het niet-gezegde, dat zo kenmerkend is voor de stijl van De Pillecyn die 'meer suggereert dan beschrijft'²⁷ om een atmosfeer op te roepen, die dikwijls maar aanduidt, suggereert en evoceert. In de vertaling wordt deze ambiguïteit echter aanzienlijk minder, er ontstaat een wereld met meer zekerheid en meer orde. Impliciete elementen worden expliciet gemaakt, causale verbanden gelegd, 'Leerstellen' (lacunes) worden aangevuld, het wordt niet meer aan de lezer overgelaten om verbanden te leggen en conclusies te trekken. De open, op verschillende wijze interpreteerbare Nederlandse tekst wordt in veel passages vervangen door een kant-en-klare interpretatie die de lezer de noodzaak ontnemt om zelf over implicaties en verbanden na te denken ; hij krijgt al voorgeschoteld hoe hij de tekst dient te begrijpen. Door de verbindingen van zinnen en zinsdelen komen deze in een hiërarchische relatie terecht die De Pillecyns nevenschikkingen vervangt. Causale verbanden en contrasten worden duidelijk gemaakt, De Pillecyns meanderende zinnen worden ingekort. De Maere schrijft in het *Kritisch Lexicon* over De Pillecyn : 'in zijn werk ontbreken [...] duidelijke oorzaak-gevolgrelaties'²⁸. In de vertaling zijn ze er echter wel...

In zijn uiteenzetting over De Pillecyns stijl gaat Van Wilderode iets uitvoeriger in op de stylistische middelen die De Pillecyn gebruikt²⁹. Wat gebeurt met deze stijlfiguren, die zo bepalend zijn voor melodie en ritme van de tekst, in de vertaling ?

Ten dele blijven ze bewaard (zoals alliteraties die – mede dankzij de gelijkenis van de talen - vaak worden overgebracht in de Duitse tekst), herhalingen (anaforen, epiforen) worden de ene keer wél overgenomen, een andere keer zijn ze echter in de vertaling verloren gegaan. Ook dit verandert de melodie

en het ritme van het origineel, zoals in : ‘Als het volk *van hier* en de boeren *van hier* overal *tussen Brugge en Gent en tussen Gent en Antwerpen*’ (p. 120) / ‘Wenn endlich das Volk *hier* und die Bauern überall *zwischen Brügge und Gent und Antwerpen*’ (p. 58). Het tweevoudige ‘hier’ en het tweevoudige ‘tussen’ vallen weg, daardoor is de melodie van de zin volkomen anders. Of nog : ‘Daar is in de wereld nu *een geest van ongehoorzaamheid [...], een geest van ongeduld over het lot*’ (p. 128) / ‘Es geht ein Geist des Ungehorsams durch die Welt [...] man ist unzufrieden mit seinem Los’ (p. 68). Hier kiest de vertaler ervoor om ‘een geest’ niet te herhalen, maar te parafraseren. Daardoor wordt de zin concreter, maar de parallelle constructie is verdwenen. Tenslotte nog een andere passage, waarin een parallelisme tot chiasme wordt : ‘dan was zijn hoofd vol vragen en zijn hart vol onzekerheid’ (p. 131) / ‘dann war sein Kopf voller Fragen und Zweifel in seinem Herzen’ (p. 71).

Besluit

Ik hoop met deze gedetailleerde blik op de verschuivingen inzicht te hebben gegeven in de vertaaltechnieken alsook de strategieën te hebben aangetoond die erachter staan. Uit de vergelijking van de Duitse vertaling met het Nederlandse origineel is gebleken dat de vertaling dynamischer, duidelijker, ideologisch, strijdbaarder en meer op een volksgemeenschap gericht is.

Over het algemeen blijft de vertaling inhoudelijk tamelijk dicht bij de tekst van het origineel. Semantisch verandert de tekst niet wezenlijk, maar stilistisch en connotatief wel. De verschuivingen zijn vaak subtiel en niet altijd consistent. Toch zijn er bepaalde kenmerken aan te wijzen waardoor de Duitse tekst beter zou kunnen passen bij de eisen en verwachtingen die het nationaalsocialistische systeem aan literatuur stelt. Zoals aangetoond, gaan de verschuivingen bij voorkeur in een bepaalde richting, ook al zijn er – in veel mindere mate – tegenvoorbeelden te vinden. De vertaalkeuzes laten duidelijke patronen zien :

- Wat met de ideologie van de doelcontext overeenkomt, wordt versterkt, wat dit niet doet, wordt afgezwakt.
- De ‘Heimat’ en de verwantschap tussen de volkeren worden meer beklemtoond dan in de originele tekst.
- De tekst :
- wordt verduidelijkt (lege plekken worden ingevuld, interpreterende bijvoegingen ingelast, nevenschikkingen vervangen door causale verbanden en tegenstellende voeg- of bijwoorden),

- leest vlotter (dankzij de simplificatie van de zinsstructuur) en geeft een 'snellere' indruk (pauzes vallen weg),
- blijkt actiever te zijn (meer actieve vormen, vermindering van rustpunten),
- en is strijdvaardiger, zelfs agressiever van toon.

De subtiele verschuivingen, al lijken ze op het eerste gezicht miniem, roepen andere beelden op, de indruk van de tekst als geheel verandert. Door deze verschuivingen verandert ook de stijl van de tekst. Wat in het origineel slechts gesuggereerd wordt, is in de vertaling expliciet geworden, wat open werd gelaten, wordt aangevuld. De vermindering van abstracta en de verandering van het ritme doen de 'typische kenmerken' van De Pillecyns schrijfwijze in de vertaling verdwijnen. De stilte (De Pillecyns 'rustpunten') wordt dikwijls weggemoffeld ten gunste van activiteit en strijdvaardigheid. Bepaalde kernbegrippen die goed bij de nazi-ideologie passen, worden in de vertaling versterkt, thema's die als politiek delicaat gezien kunnen worden, worden afgezwakt. Elementen die kenmerkend zijn voor de NS-literatuur (zoals weerbaarheid en de band met heimat en bodem), komen op die manier sterker naar voren. Dit wordt bereikt door de tekstuele strategieën van versterking, afzwakking, versnelling, activering, verduidelijking en een doelgerichte woordkeuze. De daaruit voortvloeiende Duitse tekst past beter in de context van de doelcultuur en bij de overheersende ideologie.

Dit effect zou uitsluitel over de skopos van de vertaler resp. de uitgeverij kunnen geven : de vertaling meer af te stemmen op de eisen die vanuit een nationaalsocialistisch perspectief aan literatuur werden gesteld (namelijk opvoeding tot strijdlust, gehoorzaamheid en liefde voor de eigen bodem, klemtoon op de verwantschap van het Vlaamse en het Duitse volk), en de tekst meer met de nationaalsocialistische 'waarden' overeen laten komen. Of de vertaalkeuzes daadwerkelijk politiek gemotiveerd waren of eerder aan de smaak van het grote publiek tegemoet wilden komen, is moeilijk te achterhalen. Over de motivatie van de vertaler kunnen we dus alleen speculeren, maar de hier genoemde patronen dragen er beslist toe bij dat de tekst beter past in de nieuwe context : die van de nazi-ideologie.

Annex :

Tabel 1 : Strategieën, gehandhaafde technieken en hun effect

<i>Strategie</i>	<i>Techniek</i>	<i>Effect</i>
versterking (resp. afzwakking)	• toevoeging • weglating • woordkeuze • verandering van volgorde • punctuatie	➤ emfatischer, emotioneler ➤ ideologisering : nationaal-socialistische kernbegrippen komen naar voren ➤ vermijding van 'ongewenste' associaties
versnelling	• condensatie : ○ verbinding van zinnen ○ syntactische simplificatie ○ verbinding van alinea's • weglating • punctuatie	➤ dynamisering ➤ vermindering van rustpunten ➤ leest vlotter
activering	• grammaticale verandering • verandering in woordsoort • woordkeuze	➤ dynamisering ➤ indruk van meer 'handeling' ➤ strijdbaarder
verduidelijking	• syntactische veranderingen : ○ causaalverbanden ○ tegenstellende conjuncties of partikels ○ hiërarchisering van zinnen • interpreterende toevoeging • aanvulling van impliciete elementen	➤ vermindering van ambivalentie ➤ vermindering van suggestiviteit ➤ meer oriëntatie en orde ➤ hiërarchisering

BIBLIOGRAFIE

- Berning Cornelia. *Vom „Abstammungsnachweis“ zum „Zuchtwart“: Vokabular des Nationalsozialismus*. Berlin, Walter de Gruyter, 1964.
- Klemperer Victor. *LTI, Notizbuch eines Philologen*. Leipzig, Reclam, 1997.
- De Maere Jaak. 'Filip de Pillecyn' // *Kritisch Lexicon van de moderne Nederlandstalige literatuur*. 1990.
- Radetzkaja Olga. 'Übersetzen als reproduktive Kunst. Theorieansätze bei Jiří Levý, Efim Etkind und anderen' // Gabriele Leupold & Katharina Raabe (Hg.). *In Ketten tanzen. Übersetzen als interpretierende Kunst*. Göttingen, Wallstein, 2008, p. 30-54.
- Ranke Bert. *Filip de Pillecyn. Een proeve van synthese der persoonlijkheid*. Antwerpen, N.V. de Nederlandsche Boekhandel, 1941.
- Schnell Ralf. 'Was ist 'nationalsozialistische' Dichtung?' // Jörg Thunecke (Hg.). *Leid der Worte. Panorama des literarischen Nationalsozialismus*. Bonn, Bouvier-Verlag Herbert Grundmann, 1987, p. 28-45.
- Strothmann Dietrich. *Nationalsozialistische Literaturpolitik. Ein Beitrag zur Publizistik im Dritten Reich*. Bonn, Bouvier Verlag Herbert Grundmann, 1985.
- Sturge Kate. *„The Alien Within“. Translation into German during the Nazi Regime*. München, iudicium, 2004.
- Van Leuven-Zwart Kitty M. *Vertaalwetenschap : Ontwikkelingen en perspectieven*. Muiderberg, Coutinho, 1992.
- Van Uffelen Herbert. 'Das zwifache Leben. Over de receptie van het werk van Filip De Pillecyn in het Duitse taalgebied' // *Filip de Pillecyn Studies II*, 2006, p. 15-36.
- Idem. 'Ein Soldat zieht durch Europa': über die Rezeption von Filip De Pillecyns 'Der Soldat Johan' im deutschen Sprachraum. H. Van Uffelen, e.a. (red.) *Heimatliteratur 1900 – regional, national, international*. Wien, Praesens – Verlag, 2009 (ter perse)
- Van Wilderode Anton. *Filip de Pillecyn*. Brugge, Desclee de Brouwer, 1960.
- Vande Winkel Roel & Ines van Linthout. *De Vlaschaard 1943. Een Vlaams boek in nazi-Duitsland en een Duitse film in bezet België*. Kortrijk, Groeninghe, 2007.
- Volmert Johannes. 'Politische Rhetorik des Nationalsozialismus' // Konrad Ehlich (Hg.). *Sprache im Faschismus*. Frankfurt a.M. Suhrkamp, 1995, p. 137-161.

NOTEN

- 1 Geciteerd naar : Filip De Pillecyn. *Der Soldat Johan*. Vertaald door Bruno Loets. Leipzig, Gustav Altenburg, 1941, p.45.
- 2 Van Uffelen 2006.
- 3 Zie hiervoor Sturge 2004, p. 146 ; Radetzkaja 2008, p. 44 (onder verwijzing naar Vilikovský en Levý) ; Van Uffelen 2006.
- 4 'De soldaat Johan' verscheen in 1939, de Duitse vertaling slechts twee jaar later, in 1941.
- 5 De skopostheorie beschouwt vertalen als een doelgerichte handeling waarbij het doel (skopos) van de vertaling centraal wordt gesteld. Dit doel hangt af van de functie die de tekst in de socio-culturele context van de doelcultuur wordt geacht te vervullen en die van de functie van de brontekst in de broncontext kan verschillen. Functie en doel bepalen de vertaalstrategie. Bij het overbrengen van een tekst naar een andere context moet de tekst 'aangepast' worden aan de eisen waaraan de doeltekst in de nieuwe omgeving zal moeten voldoen.
- 6 Sturge 2004, p. 23-24
- 7 Vgl. hiervoor : Strothmann 1985, p. 6-8, die het gebruik van het motto 'Buch und Schwert' en 'Das Buch als Waffe' in verschillende opstellen en in de literatuurkritiek in die tijd aantoon.
- 8 Na het uitbreken van de oorlog moest ze uiteraard ook ontspanning bieden en afleiding bezorgen.
- 9 Weliswaar werd in studies over institutionele aspecten ook aandacht besteed aan de vertaalpolitiek, maar de tekstuele aspecten van vertalingen kwamen hierin niet aan bod. Als een verhelderende

- uitzondering valt Sturge te vermelden, die in haar dissertatie de rol en receptie van vertalingen in nazi-Duitsland onderzocht, aangevuld met twee gedetailleerde vergelijkende analyses van vertalingen uit het Engels (Sturge 2004).
- 10 Zie hiervoor Sturge 2004, p. 102, 110 en Winkel & Van Linhout 2007, p. 33-34.
 - 11 Schnell 1987, p. 28-42.
 - 12 Sturge 2004, p. 13.
 - 13 Volgens Van Leuven-Zwart (p. 79) hebben de verschuivingen in de microstructuur (zoals woordkeuze, zinsbouw) invloed op de macrostructuur en daarmee op de tekst als geheel. Alleen via de verschuivingen op het microstructurele niveau kunnen de verschuivingen in de macrostructuur, en vervolgens de vertaalstrategie, worden opgespoord. Mijn werkwijze in dit onderzoek leunt aan bij het beschrijvings- en vergelijkingmodel van Van Leuven-Zwart.
 - 14 De cursiveringen in de voorbeeldzinnen zijn telkens van mij. De paginanummers verwijzen naar de volgende uitgaven : Filip De Pillecyn. *De soldaat Johan* // Verzameld werk 1. Leuven, De Clauwaert, 1959 ; resp. : Filip De Pillecyn. *Der Soldat Johan*. Vertaald door Bruno Loets. Leipzig, Gustav Altenburg, 1941.
 - 15 'Gau' is een term uit de nationaalsocialistische overheidsterminologie voor een administratieve eenheid, het was echter allang tevoren als benoeming voor een regio in gebruik. Na 1945 werd de term niet meer gebruikt, omdat hij door de overname in de nazi-terminologie in diskrediet was geraakt.
 - 16 'Umwälzung' was een vaak gebruikte uitdrukking in de retoriek van het nationaalsocialisme : zie hiertoe een citaat uit een toespraak van Hitler : "[Wir] sind die Zeugen einer Umwälzung, wie sie gewaltiger die deutsche Nation noch nie erlebt hat." (*Reden des Führers am Parteitag der Arbeit 1937*, geciteerd naar Volmert, p. 152)
 - 17 Van Uffelen 2009.
 - 18 De betekenis van de term 'Blutsverwandschaft' werd in het nationaalsocialisme uitgebreid : van verwantschap tussen families naar verwantschap tussen volkeren (Berning, p. 47).
 - 19 Een kanteekening in dit verband : het motto ('Aan die van Gent') werd niet opgenomen in de vertaling.
 - 20 Klemperer 2005.
 - 21 Van Dale Groot Wordenboek der Nederlandse taal. 1984.
 - 22 Vande Winkel & Van Linhout, p. 32.
 - 23 Zoals die wordt gekarakteriseerd door Ranke (1941) en Van Wilderode (1960).
 - 24 Zie hiervoor Ranke, p. 50 en 32. Ook Van Wilderode, p. 65 noemt beschrijvingen als een typisch kenmerk van De Pillecyns stijl.
 - 25 Ranke, p. 50-51.
 - 26 Van Uffelen 2009, p.16.
 - 27 Van Wilderode, p. 64. Zie ook Ranke, p. 44.
 - 28 De Maere, p. 6.
 - 29 Van Wilderode, p. 62-65.

Diptiek Walschap – De Pillecyn 1929-1931

ROMAIN VANLANDSCHOOT

Een laffe omgekochte verrader

Een woedende Walschap schreef op 16 november 1929 de redactie van het weekblad *Jong Dietschland* aan en richtte tevens een persoonlijke brief aan Ernest Vander Hallen. Hij nam het niet dat hij omwille van zijn door Vlaams-nationalisten gecontesteerde artistieke en politieke programma in *Hooger Leven*, uitgegeven door de abdij van Averbode, in *Jong Dietschland* zwaar werd aangevallen. In de ogen van de meeste lezers van het weekblad van Victor Leemans was Walschap de verrader van de Vlaamse zaak. Beide weekbladen hadden sinds januari 1927 elkaar het licht in de ogen niet gegund. Het opvallendste in deze brief van 16 november is dat ook De Pillecyn volop bedoeld is, maar niet met name vernoemd wordt.¹ Dat kan beschouwd worden als een eerste – zij het weinig diepgaande of belangrijke – confrontatie tussen deze twee sterke persoonlijkheden. Dergelijke confrontatie herhaalde zich in 1935 met betrekking tot de positie van Filip De Pillecyn in het tijdschrift *Volk*, en nogmaals in 1941, bij het langdurig getouwtrek rond de oprichting van *Westland*, het cultuurpolitieke collaboratietijdschrift.² In deze bijdrage ga ik dieper in op de eerste woordenwisseling, die evenwel geen enkel negatief gevolg heeft gehad voor hun gelijklopend pacifistisch streven. Schrijvers schieten in hun polemische stukken gemakkelijk met scherp. De Pillecyn had het woord ‘verrader’ in de mond genomen. Ik zal verder de context van deze uitspraak nauwkeuriger omlijnen. Maar hoezeer zij onder elkaar al eens gebekvecht hebben, zij bleven elkaar toch hoogachting toedragen. Lang voorbij de oorlogsdagen bijvoorbeeld schreef Gerard in 1961 : ‘Voor mij schrijft geen enkel Vlaming zo schoon als gij...’³

Met betrekking tot het korte tijdstip dat ik hier behandel, hadden beide tenoren merkwaardig veel onderlinge overeenkomsten. Ze hadden een gemeenschappelijk verleden in de katholieke Vlaamse studentenbeweging, zij het dat Filip De Pillecyn in zijn eigen gouw een leidende rol had gespeeld. De oorlogsgebeurtenissen tekenden hen voor het leven : De Pillecyn bracht van het IJzerfront de droom mee van een zelfstandig, ‘volks’ Vlaanderen, gemoedeleerd naar de droom van Hugo Verriest ; Walschap besepte scherp dat zich dwars door de Vlaamse beweging een onherstelbare scheuring voltrok. Alle twee beleden zij het pacifisme met grote stelligheid, zij deden dat zo mogelijk

nog sterker in de jaren die binnen dit korte bestek liggen, de ene in de rangen van de VOS en het IJzerbedevaartcomité, de andere als boegbeeld van de katholieke Vlaamse vredesbeweging. Als letterkundigen leverden zij hun eerste grote roman af : *Adelaïde* (1929) en *Blauwbaard* (1931). Beiden haalden hun scherpste pen boven in strijdbaar journalistiek werk. Precies op dit terrein zouden zij elkaar even in het hart treffen, zeker nadat vanaf januari 1927 de twee weekbladen als kemphanen tegenover elkaar kwamen te staan : *Jong Dietschland* vanuit Vlaams-nationalistische hoek, met een conservatieve visie op maatschappij en cultuur, waaraan De Pillecyn slechts zelden aan meewerkte, en *Hooger Leven* dat in de plaats kwam van het door het aartsbisdom gewraakte *Het Vlaamsche Land* en met Walschap als redactiesecretaris.

Ik wil zeer gaarne polemiseren

Waarover ging de woordentwist van 16 november 1929 ? De aanleiding moet gezocht worden in de Cyriel Buysse-viering dat jaar. De ideologische peripetieën daaromtrent staan geboekstaafd in de monumentale biografie van Joris Van Parys.⁴ Ik beperk mij hier tot die elementen die enig licht werpen op de verhouding Walschap-De Pillecyn. Het begon in september met de onverkwikkelijke stukjes van Floris Couteele, aanvankelijk medewerker aan *Het Vlaamsche Land*, nadien aan *Jong Dietschland*, waarin hij fragmenten van zijn *Dagboek van een arrivist* publiceerde. Daarin ging het meestal hard tegen diegenen die hun nationalistische idealen verloochend hadden. Maar hier pakte hij Buysse aan, in het spoor van Ernest Vander Hallen en diens diatribe in *Boekengids* van mei 1927 waarin ongeveer het gehele oeuvre aan de katholieke bibliotheken ontzegd werd. Daar had Vander Hallen het over Buysse als 'de type van den perversen dekadent, den cynieken antiklerikalist, den vuilschrijver die aast op passies, den letterkundige die Vlaanderen zijn eerlijke naam en zijn zaak meer kwaad heeft gedaan dan iemand zich indenken kan.'⁵ Het katholieke kamp bleef nagenoeg eenduidig anti-Buysse. Noch De Pillecyn, noch Walschap lieten tegen de uitlatingen van Vander Hallen en Couteele een proteststem horen. Zij waren niet gevoelig voor de uitspraken van priester-criticus Joris Eeckhout die in de loop van 1926 in Zwijnaarde een bezoek had gebracht aan de schrijvende baron, in gezelschap van Emmanuel De Bom, Karel Vande Woestijne en Maurits Roelants. In *De Standaard* van 8 maart 1928 stelde Eeckhout dat Buysse zijn onbehouden realisme achter zich had gelaten en waarschuwde dat 'alleen wie ongelijk heeft, aan 't schelden gaat.' Couteele, De Pillecyn en Walschap legden deze waarschuwing naast zich neer.⁶

Eigenlijk had De Pillecyn het altijd al moeilijk gehad met Buysse. En omgekeerd scoorde de waardering van Buysse voor zijn katholieke opponent niet erg hoog. Dat was reeds zo aan het einde van de Eerste Wereldoorlog. In zijn voordracht in De Panne op 22 februari 1918 over 'de leemten in de Vlaamse letterkunde', in het kader van de initiatieven van Maria Belpaire, had De Pillecyn blijkbaar zijn schrijvende provinciegenoot niet gespaard, aldus frontsoldaat en dichter Frits Francken die enkele zure oprispingen doorstuurde naar Den Haag (waar Buysse toen verbleef). Na de oorlog, toen hij hoofdredacteur was geworden van het 'satirieke blad' *Pallierter*, kon hij niet nalaten in het nummer van 24 december 1924 een sneer uit te delen aan het adres van de gecontesteerde romancier.⁷ De Pillecyn leek op dat stuk vasthoudend. Precies daarom had hij het niet moeilijk om zich te mengen in de twistgesprekken van 1929. Maar uitgerekend Walschap kwam het eerst aan bod in *Hooger Leven* (27 oktober) in wat Joris Van Parys 'een van de meest bizarre teksten uit zijn klerikale nadagen' noemt. Van die gelegenheid maakte De Pillecyn gebruik, niet zozeer om af te rekenen met Buysse, maar om Walschap aan te vallen. 'À propos van een viering' (van Buysse) is de virulente reactie in *Jong Dietschland* (2 november).

Eigenlijk raketten De Pillecyn de oude weekbladenoorlog van december 1926-januari 1927 weer op. Een verlopen nationalist als Walschap moest er het zwijgen toe doen. Hij had verraad gepleegd. De redactiesecretaris van *Hooger Leven* had gebroken met het Vlaams-nationalistisch programma van *Het Vlaamsche Land* en van Dosfel. Daarom is Walschap een 'laffe, omgekochte verrader'. De Pillecyn stond daar niet alleen in. Twee weken later trad priester Aloïs De Maeyer hem volmondig bij: 'Geestelijke verwarring of het gemis aan vaste lijnen'. Onomwonden hekelde hij de ergerlijke 'inconsequentie' van de man uit Londerzeel. De onverkwikkelijke woordenstrijd eindigde in het kerstnummer van *Jong Dietschland* met diens recht van antwoord: 'Bij het verdwijnen van *Het Vlaamsche Land* en het ontstaan van *Hooger Leven* beging ik niets oneerlijks en heb daarover geen het minste geheim te bewaren.' Zonder hem te noemen was dit een rechtstreekse vingerwijzing aan het adres van Filip De Pillecyn.⁸

De lezer begrijpt thans beter de verbeterde reactie van Walschap. Al te graag wou hij 'polemiseren', maar niet eenzijdig, zonder wederwoord, afgemaakt worden. Op 16 november had hij het duidelijk tegen De Pillecyn en De Maeyer. Vooral de aantijgingen van De Pillecyn zijn hem zwaar gevallen. En zijn besluit staat vast: tussen de heren Victor Leemans, Floris Couteele, Ernest Vander Hallen en Anton Vande Velde (van het Vlaamsche Volkstoneel en

Gerard Walschap in 1939 (AMVC-Letterenhuis / Manteau-archief, Antwerpen)

lid van De Pelgrim), 'en zoovele anderen' (en dus ook, zo al niet vooral Filip De Pillecyn) bestaat er een vaste conspiratie. Geen van hen beseft dat hij, Walschap, aan een niet-nationalistische instelling, Averbode en *Hooger Leven*, een 'betrekking vervult zonder daarom enigszins zijn politieke overtuiging op te geven.' Aan Vander Hallen schrijft hij afzonderlijk dat het 'opzettelijk lasteren niet kan goedgekeurd worden.' De groep rond Leemans heeft gezwezen, uit onwil. Op 25 november schrijft Walschap opnieuw aan de redactie: 'Ik betreur ten zeerste dat ons katholiek Vlaamsch nationalistisch weekblad verengt en verschrompelt in een geest van ketterjagerij. Neem de geest niet over van hen die het nationalisme bestrijden.'⁹ Nogmaals wordt Coutelee met name genoemd, De Pillecyn niet, en toch is hij de belangrijkste achtergrondfiguur in dit dispuut, waar voortdurend 'verraad tegen het nationalisme' aan de orde is. Het is aan dovemansoren gezegd. Eind december 1929 is het zeer de vraag of De Pillecyn nog tot de intimi van *Jong Dietschland* behoorde. Zijn vredesopvattingen lagen toen al mijlen ver van Leemans en zijn redactiegenoten, ja zelfs van kapelaan Verschaeye.

Zij die ijveren voor de vrede worden als misdadigers behandeld

Na zijn sabbatjaar 1926, dat zijn aandacht helemaal had opgeëist voor de herdenking van Hugo Verriest in Ingooigem en de uitgave van zijn Leuvense thesis bij Joris Lannoo onder de titel *Hugo Verriest, zijn leven en werken*, richtte De Pillecyn zijn hoofdaandacht op het vredesvraagstuk. De jaren 1927-1931 gonsden daarvan en allerlei deeldwesties dwarrelden op de redactionele leestafels en gaven ook aanleiding tot actieprogramma's, organisaties en ook in Vlaanderen een beperkte, niet weg te denken vredesbeweging. Zowel Walschap als De Pillecyn bewogen zich in de binnenste kern van deze weldra verloren strijd. Vanaf het eerste nummer van *Hooger Leven* (2 januari 1927) heeft Walschap deze beweging gestimuleerd en verdedigd. Noch het gros van de Vlaams-nationalisten, noch de meeste volgelingen van de katholieke partij hebben een katholieke Vlaamse vredesbeweging krediet gegeven. Zij werd weggeduwd door de opkomst van autoritair ideeëngoed en door de woordvoerders van een traditionele katholieke zedenleer.

Nationalisten als Victor Leemans, Ward Hermans, Martha Vande Walle hebben nog in 1927 de contactdagen in het Franse Bierville meegemaakt. Via welke uitnodiging zij bij Marc Sangnier, de pacifistische en christendemocratische initiatiefnemer, zijn aanbeland, valt niet meer te achterhalen. Ze hebben nadien afgehaakt. De groep rond *Jong Dietschland* verhardde al snel

zijn standpunt. De IJzerbedevaart, de werking van De Pillecyn in de VOS en het streven en schrijven van Gerard Walschap werden een vanzelfsprekende schietschijf. Ook Verschaeve heeft met scherp geschoten en het heeft De Pillecyn pijn gedaan. De geest van Bierville was in hoge mate bepaald door de toespraken, brieven en aanmoedigingen van Mgr. Eugène Julien, bisschop van Arras (op 14 maart 1930 overleden). Van hem verscheen in 1927 *L'Évangile nécessaire à l'ordre internationale* (met een aantal aanbevelingen voor Bierville 1926-1927). In het Vlaamse tijdschrift *Ons Geloof* prees pater en socioloog Constant Van Gestel het boek de hemel in en hoopte 'dat de stem van Mgr. Julien niet in een woestijn weerklinke.'¹⁰ Van Gestel was daarin een pertinente uitzondering. Er stonden alleen enkele kleine positieve recensies te lezen in de *Ephemerides Theologicae Lovanienses* van de hand van de kerkjurist en Vlaamsgezinde Leuvense professor Alfons Van Hove.

Eind 1927 richtte een aantal frontmakers van De Pillecyn een 'Vlaamsche Legercommissie' op naar aanleiding van de parlementaire behandeling van de taalregeling en de dienstdienst : Frans Daels, Adiel Debeuckelaere, Hilaire Gravez, Joris Lannoo, Albert Pil.... Maar niet De Pillecyn. Hij had geen boodschap aan een 'Vlaams' leger. Hij werkte derhalve niet mee aan het kortstondige tijdschrift *Legervraagstuk*.¹¹ Zijn hoofdaandacht ging naar het blad van de VOS, dat op 28 april 1928 een van zijn sterkere anti-oorlogsnummers uitgaf. Dat was voldoende om de animositeit tussen VOS en de Legercommissie op te drijven.¹² Niet lang daarna, op de negende 'Bedevaart naar de Graven van den IJzer', 19 augustus, klonk De Pillecyns krachtige boodschap. 'Voor ons', zo zegde hij, 'is de oorlog zoo monsterachtig, zoo ontzettend, zoo zedeloos en onrechtvaardig verschenen.' Dat appelleerde niet alleen aan de eerste boodschappen van de Münchense aartsbisschop Michaël von Faulhaber, maar vooral aan zijn eigen existentiële frontervaring. 'Een zaak van geweten is het voor ons, Vlaamsche oudstrijders, den onvoorwaardelijken en algeheelen strijd tegen oorlog en oorlogsmogelijkheden in al haar vormen en al haar gevolgen in te zetten.' Voor zijn oudmakkers van de IJzer die nu in de Commissie zetelen, heeft hij een hard woord : 'Met een Vlaamsch etiket voor het wapenbedrijf is niet de bedoeling van onzen strijd.' Zij die in ons land de wetten maken, hebben geen 'hoogere bezorgdheid dan de commandotaal en enkele maanden dienstdienst'.¹³ De omslag van het verslagboekje over de bedevaart droeg als ondertitel : 'De dag der 100.000'. Deze ondertitel betekende een bewust antwoord op de ongesnoerde aanvallen van Cyriel Verschaeve op de IJzerbedevaart en de 'honderdduizend' (sedert 1927). Lannoo deelde na 19 augustus het enthousiasme van De Pillecyn voor de manifestatie. Beiden hadden het niet op met de kapelaan van Alveringem.¹⁴

Op dit pacifistisch elan is De Pillecyn doorgegaan. Er kan niet getwijfeld worden aan de principiële en oprechte stellingname van de man die in die jaren de lijnen van VOS uittekende. Een keerpunt in zijn inzichten ligt niet in de periode die ik hier voor ogen heb. Zijn vasthoudendheid manifesteerde zich op de IJzerbedevaart van 18 augustus 1929. In katholieke, theologische kringen nam het verzet tegen pacifisme, antimilitarisme en dienstweigering overhands toe. Sommige kerkelijke uitspraken lieten niets aan onduidelijkheid over. Een Frans bisschop, tegenstander van Mgr. Julien, had het in dat voorjaar over 'des doctrines perverses et insensés'. Deze toespraak verscheen in *Documentation Catholique* van 3 augustus 1929, een tijdschrift dat door de hogere geestelijkheid in België met aandacht gelezen werd. Er stak in de hoofdmoot van het katholiek theologisch bedrijf en vanzelfsprekend in de secundaire tijdschriftenliteratuur een steeds sterkere wind op tegen het pacifisme, zeker als dit bovendien verbonden bleek met andersdenkende organisaties.¹⁵ De Pillecyn ergerde zich daarover en er klonk enige bitterheid in zijn Diksmuidse boodschappen: 'Zij die ijveren voor de vrede op grondslag van het logisch antimilitarisme, worden als misdadigers behandeld.'¹⁶

Filip De Pillecyn in het oog van de storm

Dit Vlaamse pacifisme werd door De Pillecyn nogmaals verdedigd begin september, naar aanleiding van het tienjarig bestaan van VOS. De vereniging zou voortaan onder vuur komen te liggen. Het radicale weekblad *Vlaanderen* vermeldde in zijn verslag over de Bedevaart niet eens de speekbeurt van De Pillecyn.¹⁷ Voor Walschap was het verschijnen van de roman van Erich Maria von Remarque, *Vom Westen nichts Neues*, een flinke stimulans. In *Hooger Leven* van 12 mei 1929 gaf hij een volmondige beoordeling. Het weekblad stelde vervolgens op 16 juni een programma op van 'practische vredesactie' en keek op 4 augustus (noodlottige verjaardag) uitdrukkelijk over de grenzen met een bespreking van een Nederlands boek over de bestrijding van de oorlog. Walschap sloot ook perfect aan op de golf van studieartikelen van de katholieke (op dat stuk progressieve) tijdschriften in Duitsland. Voor De Pillecyn en Walschap waren aartsbisschop von Faulhaber, de jezuïeten Constantin Noppel en Max Pribilla van de *Stimmen der Zeit* de mentoren voor een Vlaamse katholieke vredesactie.¹⁸ Hun boodschap werd gepopulariseerd in *Hooger Leven* en in *V.O.S.*, maar niet begrepen in *Jong Dietschland* door Victor Leemans, die nochtans zo intens bezig was met Duitse geschriften. De enige Duitse naam die in Vlaams-nationalistische kringen opdook, was die van pater F. X. Stratmann, overigens door Lodewijk Dosfel nog in het *Aver-*

bode's weekblad en in *Ons Geloof* geïntroduceerd (1925) en van wie in Tilburg in 1928 *Wereldkerk en wereldvrede* in vertaling verschenen was.¹⁹ Franstalige publicaties over deze problematiek kwamen aan bod in *Les Dossiers de l'Action catholique* van de Waalse christelijke arbeidersbeweging, en in *La Cité Chrétienne*, weekblad van de later bekende moraaltheoloog Jacques Leclercq.

Hoe moeilijk de conjunctuur ten opzichte van het pacifisme lag, leert ons de stichting in Leuven, oktober 1929, van de 'Vereeniging voor Volkenbond en Wereldvrede', met Gaston Eyskens en Michiel Vandekerckhove. Ze werd niet geaccepteerd door de Vlaamse studentenbeweging, wel geprezen en aanbevolen in *Hooger Leven*.²⁰ De tegenwind was reeds voelbaar in Walschaps overzichtsartikel over 1929 in het nummer van 19 januari 1930, onder de titel 'De vrede gaat scheep'. Voer zij af naar volle zee of was het haar definitieve afvaart? In een niet gedateerde brief uit het voorjaar vroeg hij aan Frans Arijs, een van de minderbekende steunpilaren van de vredesactie, of onze katholieke godsdienst daarmee wel verenigbaar was.²¹ De afwijzing door de meerderheid van de katholieke theologen klonk veel luider dan de voorzichtig-progressieve uitspraken.

Het eerste schot op De Pillecyn, de VOS, de IJzerbedevaart en de vredesbeweging werd gelost door kapelaan Verschaeve. In een brief aan Dirk Vansina van 17 maart viel hij de Vlaamse oudstrijders aan en schold ze uit voor lafaards. De belgicistische provocatie op de IJzerbedevaart van 24 augustus overschaduwde de boodschappen van Filip De Pillecyn, dom Modest Van Assche en Frans Daels. Zij beroerden het thema 'Nooit meer oorlog!' De Pillecyn had het nadrukkelijk tegen 'de makelaars in militarisme'. Zijn oproep werd echter versmacht in de maandenlange protestgolf tegen het Belgisch vliegtuigje en het optreden van de rijkswacht.²²

In die sfeer schreef Gerard Walschap zijn *Nooit meer oorlog*, dat in de loop van het voorjaar 1931 verscheen en snel een tweede druk beleefde. Walschap bleef volhouden in *Hooger Leven*. Het nummer van 26 november was misschien wel het sterkste anti-oorlogsnummer en zelfverzekerd verklaarde hij op 7 december: 'Het Vlaamsche volk is rijp voor de vredesgedachte, rijp voor de vredesactie.' Maanden na het verschijnen van *Nooit meer oorlog* liet *De Pelgrim*, voor wie (vnl. Dirk Vansina en Ernest Vander Hallen) de breuk met Walschap reeds voltrokken was, iets over dit boekje horen. De anonieme recensent vindt het 'een uitstekend pacifistisch pamflet met veel hart en overtuiging geschreven'. Hij noemt het boekje 'een moedige daad'.²³ Het waren de enige woorden van waardering. Op dat ogenblik kon Walschap niet meer omgaan met 'het vals en artistiek gepruts' van *De Pelgrim*.²⁴

De aanvang van het jaar 1931 stemde dus niet tot optimisme. *Jong Diet-schland* (5 februari) beschouwde de Leuvense organisatie en de Jongeren Vredes Actie als puur Belgisch gedoe. Het blad kon niet begrijpen dat Walschap naar Leuven was gegaan. Na het verraad van januari 1927 betekende dit nu het einde.²⁵ De felle tegenstem tegen het pacifisme kwam niet alleen van Verschaeve. In de *West-Vlaming* van 14 maart hekelde Joris van Severen de Vossen in zijn gekende stijl. Drie dagen later schreef Verschaeve aan Vansina over 'de lafheid' van de Vlaamse oudstrijders. Dat beloofde niet veel goeds voor het aanstaande landelijk congres van VOS. De organisatie van Filip De Pillecyn was inmiddels de belangrijkste drukkingsgroep geworden met betrekking tot de vredesactie. Maar op het congres van 11-12 april kon De Pillecyn niets anders dan een pathetische oproep houden. De invloed van sommige traditionele nationalist en voornamelijk van Van Severen, die nu versneld in de richting evolueerde van een autoritaire, militaristische en antidemocratische beweging, vroeg om een resolutie om 'elk fascisme' te veroordelen. De resolutie is bijzonder slecht gevallen, al werd ze goedgekeurd. Niet iedereen stond achter de stellingen van Filip De Pillecyn.²⁶

Het bleef niet bij een luidruchtig bediscussieerde resolutie. Nochtans duurde het enige tijd vooraleer de woede die binnenskamers kolkte als schroeiende lava naar buiten stroomde. Naar aanleiding van de Vlaams-nationalistische landdag te Wemmel omschreef Victor Leemans op 8 mei (vier weken na het congres) het antimilitarisme van VOS als volstrekt 'ongezond' en de strategie van *Jong Dietschland* vond dat de oudstrijdersvereniging 'zich met den dag verder buiten de realiteit van den vlaamschen strijd plaatste'. Filip De Pillecyn kreeg gelegenheid om te repliceren, een dovemansgesprek dat op 29 mei afgebroken werd. Dit was het ogenblik waarop Walschap een helpende hand uitstak. Op 24 mei had hij het 'Voor de vrede' : 'Geheel onze katholieke bevolking en vooral, onze katholieke Vlaamsche jeugd, wil en eist met groote beslistheid vrede en ontwapening ; maar deze macht is niet georganiseerd en haar wil wordt niet geformuleerd.' Walschap steunde hier zowel Michiel Vandekerckhove als Filip De Pillecyn.²⁷ Verschaeve deed er evenwel nog een schepje bovenop, duidelijk bedoeld om Leemans gelijk te geven tegen De Pillecyn : 'Zijn er grooter ezels dan zulke schapen die blaten : nooit meer oorlog.' Zijn briefwisseling stond er vol van die dagen, maar nu zei hij het openbaar. Het was van de kant van Verschaeve een volstreekte afwijzing, niet alleen van de VOS-beweging, maar ook van de vredesidealen die in Diksmuide gepredikt werden, beide gelieerd aan de figuur van Filip De Pillecyn.²⁸

Toen moest de IJzerbedevaart nog komen. *Vlaanderen* had het op 6 juni al moeilijk met de aangekondigde aanwezigheid van Vlaamse en Nederlandse leden van Jongeren Vredes Actie. Walschap verdedigde deze aanwezigheid.²⁹ In de maanden juni en juli groeide voor het eerst een pluralistisch samenwerkingsverband en vredesinitiatief op de Bedevaart, boven confessies en politieke overtuigingen heen. Ook socialistische jongeren waren in aantocht : Maurits Naessens en Hendrik Fayat (die in Genève de werking van de Volkenbond bestudeerde). Ze hadden in maart het eerste congres georganiseerd van het Verbond van Vlaamse socialistische studenten. Daar was voldoende ruimte gebleken voor vredeswerking. Met vreugde stelde Walschap vast dat de groei en de verspreiding van de internationale vredesgedachte een overmaat van beloften inhield.³⁰ Nog net voor de plechtigheid probeerde Verschaeve op 21 augustus de betekenis van de IJzerbedevaart in te perken : ‘Het IJzerkruis spreekt tot het volk !’ Geen woord over de pluralistische aankondiging, alleen een volksnationale beklemtoning. Joris van Severen ging in de *West-Vlaming* van 22 augustus (daags voordien) al te keer en nadien was hij nog scherper : hij wilde elk pacifisme radicaal uit de Bedevaart weg. Toch zaten op 23 augustus in de grote Atlantent de initiatiefnemers samen : Frans Daels, Germain Lefever, Filip De Pillecyn, Maurits Naessens, Hendrik Vande Wijer, Edgard Blancquaert, Armand Suls. Op het spreekgestoelte had De Pillecyn het over de strijd van Renaat De Rudder tegen het militarisme. Daels vulde hem aan. De geschiedschrijving heeft veel aandacht gehad voor dit kortstondig pluralistisch initiatief, voornamelijk om zijn voorspelbare mislukking.³¹

De redactie van *Vlaanderen* wreef zich in de handen. Op 26 september stelde zij vast dat de eerste barst in de Vredesfederatie aan het licht was gekomen : het Algemeen Vlaamsch Hoogstudentenverbond stapte er uit.³² De strategie van *Jong Dietschland* zette op 6 november – na een hele bedenktijd – de puntjes op de i. ‘Met de dag wordt het vraagstuk van het pacifisme meer omstreden in Vlaanderen.’ In het voorbijgaan steunde hij zijn redacteur Leo De Roover die zowel Gerard Walschap als André Demedts een veeg uit de pan gaf. Demedts stond toen dicht bij de Jongeren Vredes Actie. Leemans wilde echter definitief komaf maken met het ziekelijke pacifisme en ging uitvoerig te rade bij de Duitse filosoof Max Scheler en diens voordracht *Die Idee des Friedens und der Pazifismus* (1927). Verscholen achter de brede rug van Scheler had Leemans slechts oog voor een blind pacifistisch optimisme en declareerde de onmogelijkheid van een katholieke Vlaamse vredeswerking. Hij beëindigde zijn bedenkingen met een korte analyse van ‘het vraagstuk der dienstweigeren’. Zowel voor- als tegenstanders beriepen zich op dezelfde moraaltheologische principes. Leemans was een gedecideerd tegenstander.³³

De vredesbeweging van katholieke Vlaamse jongeren en het pacifisme van De Pillecyn hadden het vanaf december 1931 bijzonder hard te verduren, zelfs al hield Walschap vol : op 12 december pleitte hij voor een sterkere propaganda in het gevecht tegen de oorlog.³⁴ Ideologisch was de strijd gestreden en de peripetieën rond de Geneefse ontwapeningsconferentie waren niet van aard om de Vlaamse vredesstrevingen te sterken. In het nieuwbakken tijdschrift van de jezuïeten, *Streven*, kon men in het tweede nummer lezen (februari 1932) : 'Alleen idealisten voor wie Volkenbond en ontwapening alles, en volksgeest en eigenliefde niets zijn, kunnen groote verwachtingen droomen.' Er bestonden geen grote verwachtingen meer. De beschouwing die Karel Dubois (oud-frontsoldaat) ten beste gaf in *Hernieuwen*, het tijdschrift van de Katholieke Studenten Actie in het bisdom Brugge, liet niets aan onduidelijkheid over. Onder de indruk van wat De Pillecyn in het AKVS en aan het front had verwezenlijkt, vond hij het goed 'aandachtig na te gaan welke de houding moest zijn van een katholiek tegenover de vredesbeweging, tegenover de oorlog en de bewapeningen, die de vrede in de weg staan.' Maar hij voegde daar wel aan toe, aanleunend bij Verschaeve en Leemans, zonder ze te vernoemen : 'De vrijheid van de volksgemeenschap is een grooter goed dan al het goed dan door den oorlog teloor gaat.' En even verder : 'Zoolang de regeerders van een volk, die alleen de verantwoordelijkheid dragen, een groot staande leger noodig achten, moeten de burgers uit gehoorzaamheid aan de wetten van hun land, hun dienstplicht ook in vreedetijd vervullen.'³⁵ Meteen was de dienstweigering afgeschreven, in bewoordingen die zo weggelopen zijn uit de *Documentation Catholique* van augustus 1929. Dubois volgt hier niet Walschap, De Pillecyn, Demedts, Vandekerckhove. Daarmee was de cirkel rond. Walschap en De Pillecyn bevonden zich in de jaren 1929-1931 in het oog van de storm. Vereenzaamd van vele katholieke en flamingantische geloofsgenoten. De Pillecyn gaf in 1931 zijn brochure *Renaat De Rudder* uit (gevolgd in 1932 door *Joe English*). Gelukkig hadden beide protagonisten in deze dip-tiek nog een bijzonder waardevolle gemeenschappelijke bezigheid : hun literaire scheppingsdrift die aanleiding gaf tot grote romans.

Ik ben het nooit eens geweest met de flamingant ³⁶

Wie de vele brieven van en aan Walschap uit het najaar 1928 leest, kan vaststellen hoe onwankelbaar zijn diepe overtuiging was met *Adelaïde* een 'nieuw' en 'baanbrekend' werk geleverd te hebben. Aan Constant Godelaine voorspelt hij op 18 augustus dat hij 'door velen (zal) verketterd worden'. Godelaine had het in zijn antwoord over de zekerheid dat de katholieke kritiek

meedogenloos zou zijn. Joris Eeckhout (die nochtans Buysse enigszins accepteerde) zal 'meesmuilen' en Aloïs De Maeyer zal 'banvloeken'. De Maeyer behoorde met Dirk Vansina in de Pelgrim-groep tot de meest verbeter tegenstanders van Walschap, terwijl André Demedts een onverwacht hoge dosis begrip opbracht.³⁷ Ik moet hier de receptiegeschiedenis van *Adelaïde* niet overdoen. Alleen blijft de vraag overeind hoe De Pillecyn daar tegenover stond. Hij was het duidelijk niet eens met Walschaps rol in de weekbladenstrijd van 1927, maar dat lag op het vlak van de Vlaams-nationalistische politiek. Over de literaire betekenis van Walschap had hij zich tot dusverre niet uitgelaten. Hij beseftte dat met *Adelaïde*, zoals Paul Kenis reeds in 1930 aangaf, 'de meest geavanceerde vernieuwingspoging' in de Vlaamse letterkunde geboren was.³⁸ Wellicht hebben de innoverende romans van Gerard Walschap, Maurits Roelants en Lode Zielens de leraar in Malmédy aangegrepen.

Net zoals Walschap bleek De Pillecyn in het voorjaar 1930 sterk getroffen door de Duitse oorlogsliteratuur. De eerste meer door Erich Maria von Remarque, de tweede door Ernst Glaeser (1902-1963), van wie in 1928 *Jahrgang 1902* en het jaar daarop *Frieden 1919* verschenen was, romans over de tragiek van de Eerste Wereldoorlog. Glaeser had marxistische opvattingen en werkte mee aan de *Frankfurter Zeitung*. In een opmerkelijke recensie in *Jong Dietschland* van 18 oktober 1929 bewonderde De Pillecyn de objectieve koelheid en de nuchter-zakelijke werkelijkheidsbenadering. In een 'nogal gewrongen taal', zo zegt Etienne Van Neygen, heeft Filip zichzelf herkend in de intellectuele crisis van de intellectueel aan het front, maar hij was het niet eens met het 'totaal gemis aan zielestrijd om god en godsdienst'. Toch prees hij het 'meedogenloze waarheidsgehalte'.³⁹ In het voorjaar van 1930 begon hij aan *Blauwbaard*. Het eerste hoofdstuk verscheen in het meinummer van *Dietsche Warande en Belfort*, het katholieke, leidinggevende tijdschrift waarmee hij het contact niet had verloren en waarin ook Walschap een grote rol speelde. De volgende hoofdstukken verschenen in december en in juni-juli 1931.⁴⁰ Op die wijze was Walschap een van de allereerste lezers van de roman. Of ze elkaar veel ontmoet hebben in de kring van de Pelgrims is een andere zaak. De man uit Londerzeel dreef al lang weg van deze integristische groep. Lut Missine zegt dat De Pillecyn lid is geweest, zonder meer. Dit lidmaatschap wordt bevestigd door Jan De Maeyer in de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (1998), en dit op basis van recente studies op de naamlijsten van deze vereniging. Maar in de biografische notitie van Anton van Wilderode in het herdenkingsboek van 1992 staat daar niets van in.⁴¹ Het precieze aandeel van De Pillecyn moet nog onderzocht worden.

Voorlopig volstaan in deze diptiek de spaarzame reacties van enkele medespelers in de hier besproken jaren op het verschijnen van *Blauwbaard*. Eerst Gerard Walschap met een kernachtige appreciatie in *Hooger Leven* van 21 november 1931. Met *Blauwbaard* bracht De Pillecyn 'geen vernieuwing' (wat *Adelaïde* had gedaan), maar wel een 'verrijking' van onze letterkunde. '...Ik ben er van overtuigd', zo vervolgt Walschap, 'dat De Pillecyn op dit oogenblik naar het tachtigersch en Van Nu en Straksersch recept onze *sterkste stylist is*.'⁴² De tekst van Walschap ging niet echt in op de inhoud van het boek, maar verscheen op een ogenblik dat beiden onder zeer zware druk stonden, in de onmiddellijke nadagen van Leemans invectieven tegen de pacifistische beweging in Vlaanderen. De tweede waardering (?) is die van Ernest Vander Hallen in *Jong Dietschland* van 15 januari 1932. Hij vond in de roman een frisse natuurlijkheid terug, maar hij behield een ernstig bezwaar. De Pillecyn 'staat niet in deze tijd' en heeft 'geen levend contact met de problematiek van dit jaar'.⁴³

Wat bedoelde Vander Hallen met 'niet in deze tijd' ? Waarschijnlijk heeft de heftige Pelgrim-adept niet gezien dat de inspiratie voor deze roman bij de lectuur van Remarque en Glaeser lag, en bovenal terugging op zijn eigen perceptie van de gebeurtenissen in de Eerste Wereldoorlog. De 'problematiek van dit jaar' (1931-1932) had toch te maken met de alles overheersende aandacht voor de ontwapeningsconferentie in Genève en derhalve met oorlog en vrede. Maar was het dat wat Vander Hallen bedoelde ? Van Neygen situeert het ontstaan van deze roman op 'het hoogtepunt van zijn antimilitaristisch, pacifistisch denken.' Maar het is, zo vervolgt hij, 'niet een volwaardige anti-oorlogsroman.' Ik kan dit oordeel slechts beamen.⁴⁴ Het scheppend proza van De Pillecyn is met zijn politiek en ideologisch streven meer dan opvallend verbonden.

Misschien ook daarom dat in een late herinnering Walschap in 1986 de literaire kwaliteiten al te veel afscheidde van zijn eigen Vlaamse overtuiging : 'ik ben het *nooit* eens geweest met de flamingant.' (Cursivering van mij). Maar over de jaren 1929-1931 moet toch getuigd worden dat beiden hun flamingantische bezieling aan een sterk pacifistische agitatie verbonden. Er was toen veel meer wat hen samenbracht dan wat hen scheidde. In deze diptiek had de woordenwisseling van 16 november 1929 slechts een bescheiden hoekje in het grote schilderij van hun biografie.

NOTEN

- 1 Gerard Walschap. *Brieven*, deel I, 1921-1950. Amsterdam 1998, nr. 102, p. 171-173.
- 2 Deze drie 'momenten' heb ik beschreven in een causerie in Hamme op 18 november 2007, zonder enige bronvermelding. Over de periode *Volk* (1935-1940) en FDP kan men meer vinden bij Lut Missinne. *Kunst en leven. Een wankel evenwicht. Ethiek en esthetiek in Vlaamse tijdschriften en weekbladen tijdens het interbellum 1927-1940*. Leuven, 1994. Over FDP en *Westland* zie mijn bijdragen 'De lange weg naar *Westland*. Peilen naar de betekenis van Filip De Pillecyns korte redacteurschap 1942' // *Filip De Pillecyn Studies*, III, 2007, p. 123-145, en 'Van "de soldaat Johan" tot "Herman den SS-soldaat". Peiling naar de verhouding tussen literatuur, Vlaamse beweging en col-laboratie' // *Wetenschappelijke tijdingen*, (WT), LXVI, nr. 4, december 2007, p. 322-352.
- 3 Dit citaat staat als motto vooraan in *Studies*, III, 2007.
- 4 J. van Parys. *Het leven, niets dan het leven. Cyriel Buysse en zijn tijd*. Antwerpen 2007, Hoofdstuk 18, 'Zeventig', p. 657 e.v.
- 5 *Boekengids*, V, nr. 4, mei 1927, p. 103-104 (citaat op p. 103). Over Couteele zie W. Vandaele. *Floris Couteele (1897-1931), een profiel*. Gent 1983.
- 6 Zie de foto in Zwijnaarde : J. Van Parys. Op. cit., p. 625 ; Gaston Durnez. *De Standaard*. Tielt, Lannoo, deel I, 1985, p. 201.
- 7 De briefwisseling Buysse-Francken werd uitgegeven door M. Somers. *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, V, 1989, p. 7-33 en gebruikt door J. Van Parys. Op. cit., p. 200 ; *Pallierter*, III, nr. 50, 16 december 1924 en J. Van Parys, p. 638.
- 8 *Hooger Leven (HL)*, III, nr. 44, 27 oktober 1929, p. 1333-1334 ; *Jong Dietschland (JD)*, III, nrs. 44 en 46, 2 en 16 november en nr. 50-51, 25 december 1929 ; het hele verhaal kort samengevat in *Brieven*, I, 1998, p. 172-173. Van het standpunt van Buysse uit : J. Van Parys, p. 677.
- 9 *Brieven*, I, 1998, nr. 102, p. 171 ; nr. 103, p. 174.
- 10 C.V.G. (Constant Van Gestel), *Ons Geloof (OG)*, XIV, nr. 11, november 1927, p. 477 ; R. Vanlandschoot. *Michiel Vandekerckhove*. Rekkem 1980, p. 49, 50 ; zie het bijzonder lovend overzicht van de publicaties en initiatieven van Mgr. Julien in *Stimmen der Zeit (SZ)*, CXXI, nr. 3, juni 1931, rubriek 'Umschau', p. 216-217.
- 11 Archief Joris Lannoo, Tielt (AJL), XXII (2), papieren Vlaamsch Legercomiteit ; R. Vanlandschoot. *Joris Lannoo*. Tielt 1984, p. 152-153 ; R. Boijen. *De taalwetgeving in het Belgisch leger 1830-1940*, 1992, passim, en 'Vlaamsch Legercomiteit' // *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (NEVB)*, III, 1998, p. 3377-3378.
- 12 G. Provoost. *Vlaanderen en het militair-politiek beleid*. Leuven, 1976, I, p. 418.
- 13 *Negende Bedevaart...*, p. 24, 25, 28, 29 ; E. Van Neygen. 'Filip De Pillecyn : soldaat en antimilitarist ?' // *Filip De Pillecyn Studies*, I, 2005, p. 57.
- 14 Joris Lannoo aan Clemens De Landtsheer, AJL, X, brief van 22 augustus 1928.
- 15 *Documentation Catholique*, XI, nr. 483, 3 augustus 1929, p. 145-148 : 'La jeunesse catholique et le pacifisme'. Over dit tijdschrift en zijn verhouding tot nationalisme en pacifisme, zie R. Vanlandschoot. 'Dom Modest van Assche. Kersten en Vlaming' (A. Smits. Dom Modest Van Assche. Kersten en Vlaming. Steenbrugge, 1986), in *WT*, IL, 1990, nr. 2, p. 103-120.
- 16 *Tiende Bedevaart...*, p. 20.
- 17 *Vlaanderen*, VIII, nr. 382, 31 augustus 1929, p. 273-abc.
- 18 C. Noppel. 'Wehrproblem oder Friedensproblem' // *SZ*, CXVI, nr. 6, maart 1929, p. 401-411 (met een lang citaat uit een homelie van Mgr. Faulhaber, overgenomen door *Les Dossiers de l'Action Catholique*, Brussel, IX, nr. 4, mei 1929, p. 44-47) ; M. Pribilla. 'Pazifismus. Ein Gespräch', CXVIII, nr. 4, januari 1930, p. 269-284.
- 19 L. Dosfel. 'Wereldkerk en Wereldvrede' // *Averbode's Weekblad*, 20 december 1925 (n.a.v. *Weltkirche und Weltfrieden*, Augsburg, 1924), en 'Bij een boek over Wereldkerk & wereldvrede' // *OG*, december 1925, vlak voor zijn dood dus (27 december 1925). Beide opstellen werden opgenomen in *VW*, dl VI, Tielt, z.j., p. 193-200 en 314-320. Dosfel was in 1925 bijzonder begaan met de problematiek van het pacifisme. Maar hij had zijn bedenkingen. Stratmann kwam nog te kort in een 'volledige staatsen volkenrechtelijke plichtenleer' over oorlog en vrede. Hij had al een bijdrage over Strat-

- mann geschreven in *Het Vlaamsche Land*, 20 september 1924, die niet werd opgenomen in VW. Zie R. Vanlandschoot. 1980, p. 49.
- 20 Ibidem, het derde hoofdstuk, p. 45-69 ; aan te vullen met : abbé Gremaud. 'Les catholiques et la Société des Nations' // *Les Dossiers de l'Action Catholique*, VIII, nr. 8-9, augustus-september 1928, p. 1-7 ; A. Arnou. 'Unsere Aufgabe im Völkerbund' // *SZ*, CXX, nr. 1, oktober 1930, p. 15-25 ; X, 'Les catholiques et la Société des Nations' // *La Cité Chrétienne*, VI, nr. 121, 5 november 1931, p. 16-23 ; G. Eyskens. *De Memoires*. Tielt 1993, p. 29.
 - 21 *HL*, IV, nr. 3, 19 januari 1930, p. 67 ; *Brieven*, I, 1998, nr. 111, p. 181.
 - 22 *Elfde Bedevaart...*, passim. Verslag gedrukt door Lannoo, Tielt.
 - 23 *HL*, IV, nr. 46, 19 november 1930 (het hele nummer) ; nr. 49, 7 december 1930, p. 1717-b ; *Nooit meer oorlog*, Averbode, 1931 ; *De Pelgrim*, II, nr. 4, december 1931, p. 85.
 - 24 *Dossier Walschap*. Antwerpen 1966, p. 18. Brief uit (december ?) 1931.
 - 25 *JD*, V, nr. 6, 5 februari 1931, p. 72-b ; nr. 7, 13 februari 1931, p. 87-a.
 - 26 G. Provoost. *De Vossen*. Brussel, 1979, p. 76-79.
 - 27 *JD*, V, nr. 19, 8 mei 1931 ; nr. 22, 29 mei 1931 ; opgemerkt door H. Elias. *Vijfentwintig jaar Vlaamse beweging*. Antwerpen 1969, III, p. 92-93 en n. 118 ; *HL*, V, nr. 21, 24 mei 1931, p. 804-805 (n.a.v. prof. A. Van Hove in Leuven, Vereeniging voor Volkenbond en Wereldvrede), R. Vanlandschoot. 1980, p. 55.
 - 28 *JD*, V, nr. 22, 29 mei 1931 ; R. Vanlandschoot. *Kapelaan Verschaeve*. Tielt-Gent 1998, p. 286-288.
 - 29 *Vlaanderen*, X, nr. 473, 6 juni 1931, p. 172-d ; *HL*, V, nr. 26, 28 juni 1931, p. 1028 ; nr. 33, 16 augustus 1931, p. 1284.
 - 30 *HL*, V, nr. 26, 28 juni 1931, p. 1028 ; G. Walschap. 'De weg terug'.
 - 31 Zie de meest recente bijdrage : E. Van Neygen. Op. cit., p. 57, 59.
 - 32 *Vlaanderen*, x, nr. 487, 12 september 1931, p. 285-b.
 - 33 *JD*, V, nr. 45, 6 november 1931, p. 726-729 ; nr. 46, 13 november 1931, p. 745-746 ; nr. 47, 20 november 1931, p. 757-759.
 - 34 *HL*, V, nr. 50, 12 december 1931, p. 1964. Zie ook *JD*, V, nr. 50, 11 december 1931, p. 809-810 : 'Het pacifistische gevecht' (tegen André Demedts).
 - 35 *Streven*, I, nr. 2, februari 1932, p. 43-46 ; J. De Clercq. 'De ontwapeningsconferentie in Genève' (citaat op p. 43) ; K. Dubois. 'Vrede op aarde' // *Hernieuwen*, IV, nr. 1, januari 1932, p. 15-25 (citaten op p. 15, 22).
 - 36 *Brieven*, II, 2002, nr. 2234, 20 november 1986, aan een zekere R. van Olen : over Filip De Pillecyn.
 - 37 *Brieven*, I, 1998, nr. 84, 19 augustus 1928, p. 145-146 ; het antwoord van 24 augustus in n. 1, bij brief 84.
 - 38 P. Kenis. *Een overzicht van de Vlaamsche letterkunde na Van nu en straks*. Amsterdam-Brussel 1930, p. 291, geciteerd door L. Missine. Op. cit., p. 264. Paul Kenis had zich reeds in *Ontwikkeling*, IX, nr. 11, 15 november 1927 positief uitgelaten over *De Rit* van F. De Pillecyn.
 - 39 *JD*, III, nr. 42, 18 oktober 1929, p. 668-669. Over E. Glaeser, zie *Der Neue Herder*, III, 1967, p. 13 ; L. Missine. Op. cit., n. 11, p. 197 ; E. Van Neygen. Op. cit., p. 59.
 - 40 *DWB*, XXX, nr. 5, mei 1930, p. 433-448 ; nr. 12, december 1930, p. 922-929 ; XXXI, nr. 6-7, juni-juli 1931, p. 545-555.
 - 41 L. Missine. Op. cit., n. 22, p. 51 en p. 203 ; J. De Maeyer // *NEVB*, II, 1998, p. 2412 ; A. van Wilderode. 1992, p. 14-16 over de jaren 1918-1933.
 - 42 *HL*, V, nr. 47, 21 november 1931, p. 1868 ; L. Missine. Op. cit., p. 151. Cursivering van mij.
 - 43 *JD*, VI, nr. 2, 15 januari 1932, p. 31, geciteerd door L. Missine, p. 201.
 - 44 E. Van Neygen, p. 67-68.

Filip De Pillecyn over Stijn Streuvels

MARCEL DE SMEDT

In 1932 (in feite begin 1933) verscheen *Stijn Streuvels en zijn werk* van de hand van Filip De Pillecyn. Een licht gewijzigde en aangevulde versie zag in 1943 het licht. Tenslotte publiceerde De Pillecyn in 1958 een beknopte studie over Streuvels in de reeks *Ontmoetingen*.¹ Het initiatief tot het schrijven van dit werk is - althans voor zover na te gaan in de briefwisseling - van uitgeverszijde gekomen.

Inderdaad, in een brief van 2 oktober 1931 schrijft de Tieltsse uitgever Joris Lannoo aan Stijn Streuvels dat hij een onderhoud gehad heeft met A.P. Abramsz van de Amsterdamse uitgeverij Veen, en dat beiden de mening toegedaan zijn dat er een nieuw essay over Streuvels zou moeten verschijnen. Het zou een studie moeten zijn in de aard van wat André De Ridder publiceerde in 1907,² 'doch wat ernstiger'. Er zouden ook illustraties in het boek moeten komen. Meteen vraagt Joris Lannoo of Filip De Pillecyn niet de aangewezen persoon zou zijn voor een dergelijk essay.³

In zijn antwoord van 20 oktober zegt Streuvels dat hij met de suggestie van De Pillecyn akkoord kan gaan, maar vraagt hij zich af of het niet beter zou zijn een boek te maken waar verschillende personen aan meewerken. Hij oppert zelfs enkele namen.⁴ Lannoo meent evenwel dat het beter is dat er één groot overzicht van Streuvels' werk in het boek komt. Daarnaast kunnen enkele bijdragen van andere medewerkers komen (brief van 21 oktober 1931). Op 7 november kan Joris Lannoo Streuvels meedelen dat De Pillecyn aanvaard heeft het boek te schrijven, 'doch hij zal eerst al uw werken her- en doorlezen, vooraleer te beslissen hoe hij het doet'. Als hij het alleen doet, 'dan kunnen wij er niets tegen in brengen' - aldus de uitgever - toch zouden volgens hem beoordelingen van anderen, als documentatie achteraan in het boek, wel op hun plaats zijn.

De Pillecyn zal het werk alleen schrijven. Wel heeft Streuvels hem daarbij geholpen. Via Lannoo vraagt De Pillecyn o.a. een chronologische lijst van Streuvels' werk en informeert hij of de biografische gegevens in het werk van De Ridder volstaan (brief van Joris Lannoo aan Streuvels van 27 november 1931). Op 12 januari 1932 laat Streuvels Lannoo weten dat hij De Pillecyn het gevraagde heeft gestuurd, en dat hij hem heeft gemeld dat hij best eens zou

langskomen om meer inlichtingen te krijgen. Waarop Joris Lannoo op 1 februari een autotocht met Streuvels en De Pillecyn in het vooruitzicht stelt om hem de streek beter te leren kennen. Ze moeten o.m. langs Avelgem, Rugge, Tiegem en de Scheldemeersen rijden, zodat De Pillecyn Streuvels' werk beter zou begrijpen. Uit brieven over en weer van 23 mei 1932 blijkt dat er problemen geweest zijn met Abramsz van uitgeverij Veen, die het idee had dat hij het boek zou uitgeven. Uit Streuvels' brief van die datum blijkt tevens dat de fotograaf op pad is in verband met de illustraties in het boek :

Zondag komt de fotograaf om de tweede serie te maken, ... als 't weer meewilt, - zonnelicht moeten we waarlijk stelen tegenwoordig, en als het dan nog maar niet altijd regende, - het is om zijn geduld te verliezen.

Het ging hier om fotograaf Gaston Gyselynck, die voor talrijke, meestal nieuwe, foto's in De Pillecyns boek zorgde. Naast de vele foto's van Streuvels aan het werk in de tuin of aan de schrijftafel, of in gezelschap van vrienden, zijn er enkele afbeeldingen van de streek en een paar reproducties van manuscripten. Het is duidelijk dat in een tijd waarin de beeldcultuur zich hoofdzakelijk (film uitgezonderd) beperkte tot het gedrukte woord, een ruim geïllustreerd boek in belangrijke mate aan aantrekkelijkheid kon winnen.

Op 6 oktober kan Joris Lannoo aan Streuvels melden dat de laatste bladzijden van De Pillecyns manuscript toegekomen zijn, en dat men volop met het drukken bezig is. En op 11 oktober vraagt hij aan Streuvels om bij ontvangst van de drukproef een index op de illustraties te maken. Wanneer zijn werk voltooid is, dankt De Pillecyn (in een brief van 7 november 1932) Streuvels voor de hulp die hij van de auteur gekregen heeft, en vervolgt :

En ik hoop tevens er iets toe bij te kunnen dragen om de onwetendheid die heerscht over uw werk weg te nemen. Want ik moet u rechtuit bekennen dat ik zelf, die toch veel van u gelezen had, een verkeerd inzicht in uw werk had, en tot mijn gelukkige verwondering heb gezien hoeveel gij wint bij nadere kennismaking.⁵

Het boek verscheen dan uiteindelijk begin 1933 bij Lannoo in Tielt en bij Veen in Amsterdam. Uitgever Lannoo zag het boek over Streuvels tevens als een middel het werk zelf van de auteur weer in de belangstelling te brengen. Zo deelt hij in zijn brief van 14 november 1932 Streuvels mee dat hij 8000 prospectussen van zijn werk en van de studie van De Pillecyn ter verspreiding via de boekhandel maakt, naast de vermelding van een en ander in zijn fonds-catalogus. In het blad *Ons volk ontwaakt* van 11 december 1932 verscheen on-

der de titel 'Streueliana' tevens een bijdrage van De Pillecyn met, naast een paginagrote foto van Streuvels, zeven illustraties die ook in het boek staan.⁶

Laten we dan nu onze blik richten op de inhoud van De Pillecyns studie van 1932. De hoofdbrok van het boek is een scherpzinnige bespreking van Streuvels' werk in chronologische orde, met daarnaast een ruime bespiegeling over 'De kunst van Stijn Streuvels' waarin De Pillecyn de belangrijkste tendenzen uit Streuvels' oeuvre uittekent. Vanaf de eerste alinea van het boek is duidelijk dat hier een woordkunstenaar schrijft over een andere woordkunstenaar :

Op het Lijsternest te Ingoygem woont Stijn Streuvels. Van op de bergwei heeft hij het uitzicht over de ongemeten hemelen waaronder het land zich heft en daalt in de kleuren van elk seizoen. Het trage leven gaat er voorbij langs de landstraat die te volgen is tot ze verloopt in den wasem van de verte.

Stijn Streuvels leeft daar in het geluk van het werk-in-eenzaamheid en de rust van een schoon gezin. Zijn oog, zoo scherp van kleur, neemt licht en schaduw in vanachter het venster dat over de heele breedte van zijn werkkamer strekt. Land en hemel, wolken en aarde, zon en groen, vlammeende oogsten, zachte nevels aan de grenzen van dag en avond. Koninklijke rust en vreugde van eenzaamheid. (11)⁷

De Pillecyn ziet drie mijlpalen in Streuvels' werk : *Langs de wegen* (1902), *De vlaschaard* (1907) en 'Het leven en de dood in den ast' (1926). Niet dat deze hoogtepunten ander werk helemaal in de schaduw zouden stellen ! Er zijn immers vele andere parels in dit uitgebreide oeuvre. Doch De Pillecyn wil niet al te nadrukkelijk met het wierookvat zwaaien, en geregeld ook op minder goede kanten of 'oneigene' aspecten in Streuvels' werk wijzen.

Een leidmotief in de hele monografie is De Pillecyns overtuiging dat de critici Streuvels tekort hebben gedaan door hem vast te pinnen op het werk uit zijn beginperiode :

In elk geval werd aan Streuvels dit onrecht aangedaan : dat men van hem alleen onthouden heeft de boerenlitteratuur, dat men gebaart alsof hij daarbuiten, als kunstenaar, niet bestaat en dat men hem definitief heeft geklasseerd na de eerste helft van zijn werk. (152)

De eerste publicaties van Streuvels zijn volgens De Pillecyn ongelijk van waarde. Het eerste boek, *Lenteleven* (1899), bevat een aantal stukken die voorheen in tijdschriften waren opgenomen. Voor de meeste ervan geldt dat ze niet verder gaan 'dan het schetsmatige, het opstelachtige'. Sommige ervan

FILIP DE PILLECYN

STIJN STREUVELS
EN ZIJN WERK

UITGEVER J. LANNOO TIELT

2e druk, 1943

zijn 'onzuiver door vreemde inspiratie' (34), en met name het gedoe van de zatte wijven uit 'Op den dool' is abnormaal realisme dat 'geen bestanddeel [is] van Streuvels' kunst' (37). Meer krediet krijgen de schetsen 'Wit leven', 'Het einde', en vooral 'Lente', waarin 'Horieneke [rijst] als een zuivere ontroering' (38). Doch Horieneke zal net zoals de anderen de wet van de aarde moeten gehoorzamen, en daags na haar Eerste Communie bij de boer gaan werken. Nog sterker manifesteert zich 'de tyrannie van den grond' in de novelle 'Het einde', waarin de oude, afgesloofde Zeen in zijn laatste uren nog aan land en oogst denkt, en als hij gestorven is zijn vrouw zich realiseert dat zij nu alleen is 'om den oogst in te halen' : 'de aarde die ongenadig is voor de arme menschen, ongenadig tot in den dood' (40-41).

De Pillecyn meent dat Streuvels in *Lenteleven* beïnvloed werd door zijn naturalistische lectuur, en dat bovendien de sombere eenzame jaren in het 'grootte, banale dorp' Avelgem de geladen sfeer van de meeste stukken uit *Lenteleven* mede bepalen. Tussen *Lenteleven* en *Langs de wegen*, volgens De Pillecyn het eerste hoogtepunt in Streuvels' oeuvre, liggen drie novellenbundels waarover hoofdzakelijk een zwaarmoedig-fatalistische, fantastische en oneigene sfeer hangt. In *Zomerland* (1900) 'schuift het gewilde fantastische over Streuvels' schoone en gezonde natuurvisie'. (46) *Zonnetij* (1900) is dan weer 'het boek der rampspoedigheden' waarin de vier opgenomen verhalen alle eindigen op ondergang en dood (49). Sombor en fatalistisch zijn o.a. de novellen 'In 't water' en 'Zomerzondag' die beide eindigen met een moord. Fatalistisch is eveneens 'De oogst', dat evenwel de andere verhalen in de bundel ver overstijgt. Hoofdpersonage van deze novelle is 'de aarde met haar verwante, de zon'. Voor het eerst verloopt hier 'de meesterschap van den grond over den mensch in het tragische', en Streuvels heeft de strijd tegen de natuurelementen van binnenuit weergegeven, 'op dezelfde wijze als de landmensen hem ondergaan'. (49-51) In *Doodendans* (1901) leeft het fantastische van *Zomerland* voort, in sommige stukken uitvergroot in morbide fantasie. Of wat te denken van een passage waarin een kater peuzelt aan zijn gestorven meesteres en 'zijn beetjes met den bandhond' deelt ; of een passage waarin twee honden vechten tot er een de ingewanden ('lange drendels darmlinten') van de andere uit het lijf rukt ? De Pillecyn meent trouwens dat 'dit verwijlen bij het morbiede en onappetijtelijke' geen deel uitmaakt van Streuvels' eigen kunstgevoel en scheppend genie, met andere woorden wezensvreemd is aan zijn kunst (57-58).

In 1902 verschijnt dan *Langs de wegen*, Streuvels' 'eerste groot opgezette en streng gehouden compositie, het eerste boek waar eenheid van kunst en uitwerking wordt bereikt, het eerste zuivere vastleggen van zijn visie op de tra-

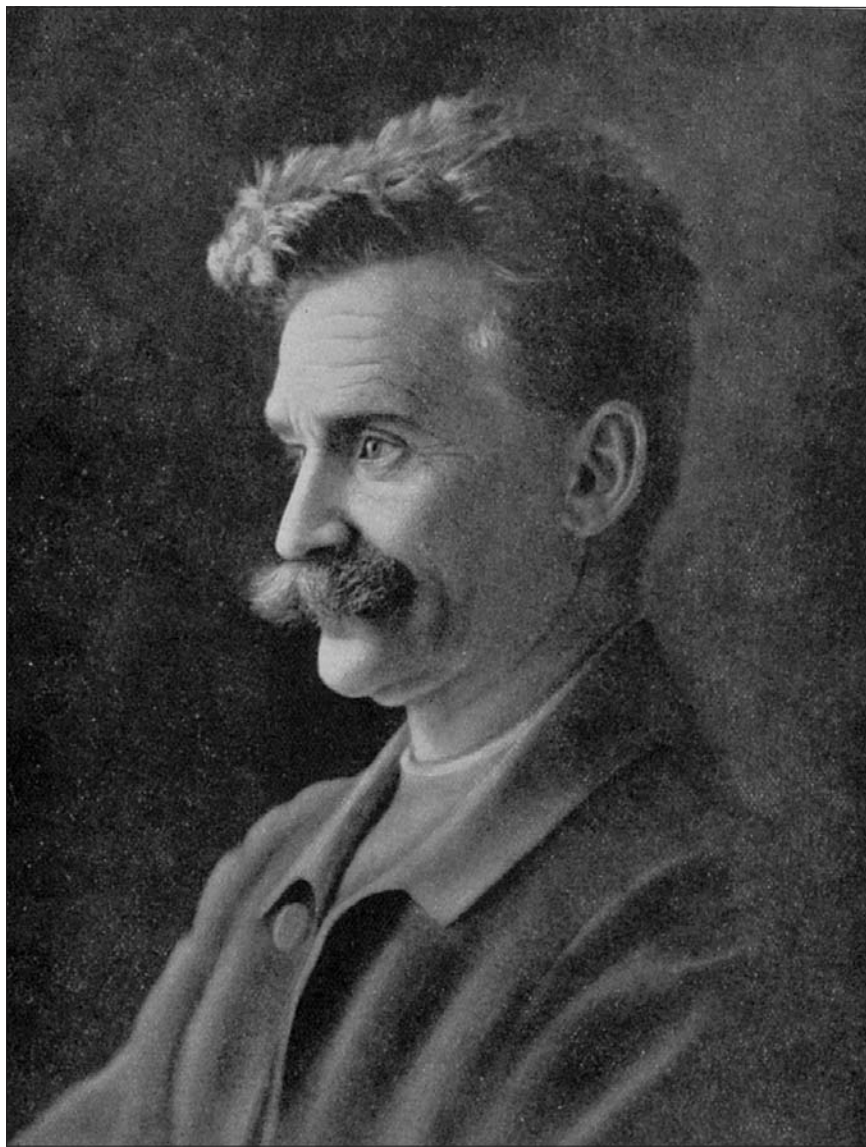

Foto Stijn Streuvels (Collectie Paul Thiers)

giek van het landleven' (62). In *Langs de wegen* regeert de wet van de aarde, de wet van de seizoenen. De mens is als element opgenomen in het kosmisch geheel van land en hemel.

In zijn synthesebladzijden 'De kunst van Stijn Streuvels' (151-195) verbindt De Pillecyn het kosmisch aspect met het proletarisch karakter van Streuvels' werk. De 'mensch-op-het-land' is als element in de kosmische wereld tevens de vertegenwoordiger van het 'stille, duldzame, taaie proletariaat van de Vlaamsche aarde' (156). *Langs de wegen* is 'het meest karakteristieke van Streuvels' proletarische werk' (157). De kleine mens levert er strijd tegen de aarde en de seizoenen teneinde te kunnen overleven. Met deze strijd is het 'fatum', het noodlot verbonden, 'onafscheidbaar van het dagelijksche gebeuren in Streuvels' proletarische kunst'. In die zin is het noodlot bij Streuvels geen rampspoed, 'het is de uitkomst van het leven zelf van den Vlaamschen proletariër' (160). Zo zien we de tragiek van Streuvels' proletariaat, het 'proletariaat van den grond' (104), o.a. in *Minnehandel* (1904), waar Max naar de wet van het land moet trouwen met de oudste dochter van de boer ofschoon hij verliefd is op haar zuster ; of in *De vlaschaard* (1907) waar de vader zijn zoon neerslaat in zijn verzet tegen de wet van de steeds weerkerende overdracht van macht en bezit van vader op zoon ; of in *De werkmán* (1913) waar de pas thuisgekomen Ivo onmiddellijk en onverbiddelijk weer de baan op moet (161). Dat is volgens De Pillecyn de betekenis van het noodlot bij Streuvels, niet het rampspoedige en pessimistische van een aantal van Streuvels' kleinere werken uit de beginperiode (159).

Streuvels' meesterwerk van 1907, *De vlaschaard*, vormt volgens De Pillecyn een slotpunt in die zin dat dit werk de laatste en tevens beste vertegenwoordiger is van een literatuur waarin aarde en mens binnen het proletarische motief worden behandeld : 'de heerschappij van den grond over de levensdaad van den mensch'. In *De vlaschaard* brengt de auteur tevens het individuele element binnen : de mens als persoonlijkheid tegenover een andere mens (165).

Tussen de twee hoogtepunten *Langs de wegen* en *De vlaschaard* zitten verscheidene andere werken. De Pillecyn ziet geleidelijk aan de sombere toon van het vroegere werk verdwijnen. In *Minnehandel* (1904) plaatst Streuvels voor het eerst mensen tegenover elkaar ; toch blijft 'de lijdzaamheid van den mensch bij het ondergaan van de wet van den grond' (68). Het werk is evenwel zowel qua compositie als qua stuwkracht slechts een voorloper van *De vlaschaard* (69). *Dorpsgeheimen* verscheen in hetzelfde jaar 1904, en bevat o.a. de meesterlijke novelle 'Jantje Verdure', naar het Heulse bakkertje bij wie

Ingoogem (Tekening August Vande Castele)

de jonge Frank Lateur de bakkersstiel heeft geleerd. *Openlucht* (1905) is nog zwaar van toon, althans in sommige stukken. *Stille avonden* (1905) daarentegen spreekt van geluk, het is 'genieten, innig-zijn, met dien lichten weemoed die op zichzelf geluk is' (81). De Pillecyn projecteert de sfeerwijziging in Streuvels' werk tegen de achtergrond van de privésituatie van de auteur, die in 1905 in een gunstige en definitieve plooi kwam : in 1904-1905 werd Streuvels' woning Het Lijsternest gebouwd, en in de herfst van 1905 bracht de auteur er zijn jonge bruid binnen. In hetzelfde jaar kreeg hij de vijfjaarlijkse prijs voor zijn gezamenlijk werk. De Pillecyn :

Deze nieuwe tijd staat in volle helderheid midden Streuvels' kunst. De somberheid is er verteederd tot schoonen weemoed, zijn sterke aanvoelingskracht van de natuur zal er verinnigd en verdiept worden. En in ditzelfde boek klinkt tevens na het onrustige en ontevredene dat hij in die zware Avelgemsche atmosfeer heeft gedragen. Het definitieve en schoone begin van die levensvernieuwing, verfrissing en verdieping van zijn kunst zal hij geven in *Stille Avonden*. (79-80)

Het contemplatieve van *Stille avonden* is nieuw. In *Het uitzicht der dingen* (1906) vinden we de onpersoonlijke schets, 'milieu-schildering onafhankelijk van persoonlijke typeering'. (82) De beschrijving is er dynamisch ; de natuur komt tot leven, wordt een personage. De aarde regeert en regelt het leven van de mens (84). Twee jaar na het hoogtepunt dat *De vlaschaard* vormt, verschijnt *Najaar* (1909), volgens De Pillecyn een bundel van ongelijke waarde (90). Zo oordeelt hij niet al te positief over het tweede deel van *Najaar*, met name *De blijde dag*, waarin Streuvels de atmosfeer en de opvoedingsmethodes in het wezenklooster op de korrel neemt. 'Enkele oogenblikken van werkelijke spanning kunnen niet verhinderen dat dit boek een indruk van halfslachtingheid en ledigheid maakt' (96).

In 1911 verschijnt *Het kerstekind*, waarin we een nieuwe Streuvels aan het werk zien, een Streuvels die taal en wezen van de kinderziel aanvoelt en beschrijft, samen met 'de bladzijden van vizioenair genot in sneeuw en wintersche stilte' (98). In *De werkmans* (1913) is Streuvels dan weer, net zoals in *Langs de wegen*, de vertolker van 'het landelijke proletariaat in Vlaanderen' (103).

Met *Dorpslucht* (1914-1915), een lijvige roman in twee delen (samen 900 bladzijden), voerde Streuvels een inhoudelijke vernieuwing door. Zijn personages zijn niet langer louter boeren, het milieu niet langer het boerenbedrijf op den buiten ; thans treedt de dorpskern met pastoor, dokter en rentenier in zijn werk

op. Nieuw milieu, nieuwe personages, en ook nieuwe problemen. Zo is er voor het eerst het seksuele aspect, dat bij Streuvels afwezig bleef zolang er 'geen innerlijke verdieping' in zijn werk was ; die verdieping is er nu volgens De Pillecyn gekomen wanneer 'de mensch geplaatst werd tegenover den mensch, niet in functie tot den grond'. En in dezelfde mate geldt dit voor de 'godsdienstigheid', een ander aspect dat in *Dorpslucht* op de voorgrond treedt (108-109).

Voor al het tweede deel van *Dorpslucht* is volgens De Pillecyn veel te breedvoerig : de beschrijving van een reis naar Lourdes wordt zo lang uitgesponnen dat het een boek op zich wordt, honderd bladzijden lang (111). Is het eerste deel nog 'prachtig ingezet' (110), het is al bij al een 'bevreemdend boek', veel te 'gedocumenteerd', een boek dat ook qua compositie te wensen overlaat. Streuvels heeft in dit werk een poging gedaan tot het 'uitrafelen van de kleinste zielsnuances', tot psychologisch ontleedwerk, maar hij is te zeer buiten zijn vertrouwde atmosfeer getreden, 'waarin zijn kunst zich tot dusver had ontwikkeld'. Het boek mist eenheid, het is volgens De Pillecyn een mislukte roman (169). Maar in de ontwikkeling van Streuvels' oeuvre is het werk belangrijk omwille van de poging tot vernieuwing van de thematiek.

Over de toenmalige reacties op Streuvels' *Oorlogsdagboek*, dat verscheen van augustus tot december 1914, is De Pillecyn bitter. De Duitse officieren die bij Streuvels ingelegerd waren, waren 'geen menscheneters'. Streuvels liet dat ook uitschijnen in zijn dagboek, 'en het was een misdaad. Zijn onverstoorbaarheid ergerde mensen die in Holland veiliger zaten dan hij zelf en dus veel heldhafter en mondgeweldiger waren dan hij' (114). Het dagboek is en blijft 'een eenige bron van kennis voor den kunstenaar zooals hij zich voelde in dien tijd' (117).

In *Genoveva van Brabant*, dat in 1919-1920 in twee delen verscheen, heeft Streuvels twee aspecten niet tot een eenheid kunnen brengen : de wens om een volksboek te maken en het studiewerk dat hij had ondernomen om een goed beeld van de beschreven tijd te geven (168). De Pillecyn legt heel duidelijk het verband tussen *Dorpslucht* en *Genoveva*, althans wat 'de zucht naar documentatiewerk' betreft (121). Voor Streuvels betekende het boek immers een vlucht uit de lelijke werkelijkheid :

De oase van het verleden dat schoon voorkomt omdat wij het niet hebben gekend en waarin de geest zijn wispelturigheid niet stoot aan de wetten getrokken door de bekende werkelijkheid, biedt een verpoozing voor den kunstenaar zooals voor den lezer. (123)

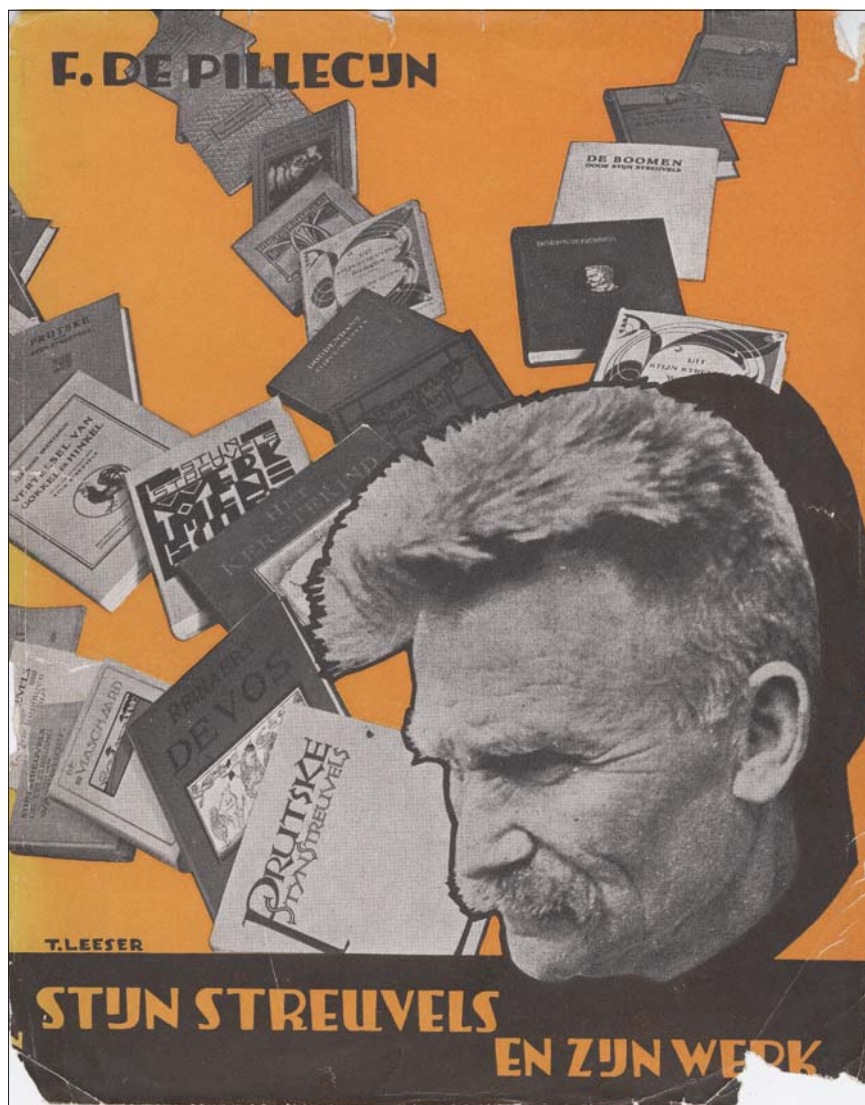
In 1922 verschijnt dan *Prutske*, een boek waarin vader Streuvels de kinderziel ontleedt, een boek dat een verrassing is geweest. De Pillecyn weet echter dat dit werk psychologisch aansluit bij *Genoveva* :

De kunstenaar die afkeerig was geworden van de mensen en de leelijkheid van het leven was ontvlucht, in een andere wereld, in de wereld waarin *Genoveva* leefde, ontvlucht nu die wereld in de binnenhuiskunst die *Prutske* heet. (125)

Streuvels heeft zich helemaal in zijn boek ingeleefd, hij is als het ware een Prutske geworden, 'een heelemaal superlatief Prutske, om te kunnen denken en voelen en fantazeeren' (129). De auteur bewees alvast met dit werk dat Streuvels en 'boerenkunst' niet noodzakelijk synoniemen zijn (126).

Na 1922 publiceert Streuvels enkele werken in zo'n diverse genres als de reportage (*Land en leven in Vlaanderen* 1923), de terugblik of mijmeringen (*Herinneringen uit het verleden* 1924), vertalingen of bewerkingen (*Tristan en de schoone Isolde* 1924 ; *Een vroolijke knaap* 1925 ; *Waarom ik Vlaanderen liefheb* 1925) of een reisverslag (*Op de Vlaamsche binnenwateren* 1925). Maar wie dacht dat Streuvels' scheppende kracht was afgenomen, kreeg een krachtig antwoord van de auteur in de vorm van de bundel *Werkmensen* (1926) : een bundel van drie novellen, waarvan de laatste, 'Het leven en de dood in den ast', een absoluut hoogtepunt in Streuvels' oeuvre vormt. 'Droom en werkelijkheid, fantasie en leven, realisme en fantasie zijn hier tot één groot en wonder geheel geworden', aldus De Pillecyn (139).

In 1927 verschijnt *De teleurgang van den Waterhoek*. De Pillecyn merkt grote verwantschap met *Dorpslucht*, niet alleen qua thematiek, maar ook wat de bouw van het werk betreft. En daar is het volgens hem misgegaan. Immers, in beide gevallen is Streuvels onder het schrijven afgeweken van het oorspronkelijk opzet van zijn werk. In *De teleurgang van den Waterhoek* heeft hij naast 'een thema van meer eenvoudig gebeuren' een tweede thema binnengelaten waar 'het moeilijker uitrafelbare psychische element' te zeer de klemtoon krijgt. Heel het boek door is volgens De Pillecyn een tweeledigheid voelbaar. In het gedeelte waar Schelde en Scheldevolk aan bod komen, vinden we de volle, krachtige stijl van Streuvels ; maar er is een tweede thema : 'de minnehandel van den ingenieur met de wulpsche Mira' ; daar 'heeft de stijl iets onpersoonlijks, krachteloos, vaak slordig'. Nochtans vindt De Pillecyn de figuur van Mira 'een zeer sterke en (...) ongewone schepping'. Mira brengt het seksuele element binnen. Ook wat dit thema betreft, is er gelijkenis met *Dorpslucht* ; ook daar heeft de auteur getracht 'zeer gecompliceerde naturen te scheppen', maar hij had daar te veel zorg om ze

te motiveren. Dat is bij Mira niet meer het geval : Mira beweegt voor ons 'in de volle onverbloemde perversheid van haar instinct' (140-144). Het is De Pillecyns verdienste de verwantschap in thematiek én compositie tussen *Dorpslucht* en *Teleurgang* te hebben onderkend. *Dorpslucht* is van belang voor Streuvels' latere werk, een mozaïek waarin hij heeft willen 'samenvatten, bestudeeren, beproeven het vele dat hij naderhand zuiverder zal uitwerken'. Het geweten dat in zijn omslachtige navorsing en uitwerking een te grote plaats inneemt in *Dorpslucht*, zal menselijker en artistieker ontwikkeld worden o.a. in *Kerstwake* (1928) en *Alma met de vlassen haren* (1931) (145).

De Pillecyn ziet bij Streuvels een evolutie van de boer, 'de man-tegenover-de-aarde', naar het 'proletarische type van den arbeider' ; het reflecteren over het meer gecompliceerde bestaan dan de verhouding mens-aarde kan bieden, bracht enerzijds het 'sexueele', anderzijds het 'mystische, het godsdienstige element' in zijn werk. *Alma met de vlassen haren* is dan 'de hoogste uiting' wat de godsdienstige component betreft (146-147). Het is een 'grootsch werk van katholieke belijdenis', maar De Pillecyn meent dat er ook hier, net zoals in *Dorpslucht*, te veel 'documentatie- en studie-arbeid' voelbaar is, zodat met al het motiveren van het innerlijke, het verloop van de handeling wel eens vertraging oploopt (149-150).

In 1943 verschijnt de tweede druk van De Pillecyns monografie. De tekst is grotendeels dezelfde als in 1932. De meeste illustraties ook, al werden bijvoorbeeld in plaats van foto's van Heule, Avelgem, Ingooigem, en het Lijster-nest in de tweede druk tekeningen van August Vande Castele (1889-1969) opgenomen. Wel voegde De Pillecyn enkele bladzijden toe over sedert 1932 verschenen werk van Streuvels. Het gaat om slechts één creatief werk dat enig belang heeft : *Levensbloesem* (1938), het verhaal van Lieveke Glabeke, het verstandig meisje dat boven haar milieu uitgroeit, maar tenslotte genadeloos in dat milieu wordt teruggeworpen : zij trouwt met 'een halvegare die een hazenlip heeft'. Als milieuschildering is het werk 'kleurig en levendig ; als ontwikkeling voor het gebeuren langzaam' (1943, 158-159).

Van de uitgave van 1943 maakte De Pillecyn gebruik om een paar misslagen van 1932 ongedaan te maken. In een niet gedateerde brief aan Jan Boon, toenmalig hoofdredacteur van *De Standaard*, had F.V.Toussaint van Boelaere namelijk gewezen op een drietal misslagen in De Pillecyns monografie. Zo had De Pillecyn, in navolging van André De Ridder, beweerd dat Streuvels' vroege 'November-Idylle', opgestuurd naar *De Jonge Vlaming*, slechts een eervolle vermelding had gekregen, en dat de leden van de redactie zelf de prijs

gewonnen hadden (1932, 23). Toussaint, die destijds secretaris van de redactie van *De Jonge Vlaming* was, verwijst het verhaal naar het rijk der fabelen. Waarop De Pillecyn in 1943 de zinsnede over de prijs voor de leden van de redactie wijselijk heeft laten vallen (1943, 18). Een andere legende die De Pillecyn vermeldt, heeft het over de demarches van Karel Van de Woestijne en Emmanuel De Bom, die in hun moeite om Streuvels' adres te bemachtigen bij Lodewijk Opdebeek een blauwtje hebben opgelopen (1932, 25). Onzin, meent Toussaint, die beweert Van de Woestijne op eenvoudige vraag per omgaande het adres van Streuvels bezorgd te hebben. De betreffende passage heeft De Pillecyn in 1943 dan ook geschrapt (1943, 22).

En dan is er nog de viering van Streuvels naar aanleiding van zijn zestigste verjaardag. De gevierde zelf ontbrak als naar gewoonte op het appel, 'zoodat de vierders dan maar per slot van rekening zich zelf hebben gevierd'; aldus De Pillecyn in 1932 in de epiloog getiteld 'Op het Lijsternest' (1932, 196). Toussaint verhaalt dat de vrienden (het ging blijkbaar om de door Teirlinck gestichte Mijolclub) dan maar een 'Ersatz-Streuvels' in de voor hem voorbehouden zetel hebben doen plaatsnemen, en die plaatsvervanger dan maar gevierd hebben. Naar het relaas in het *Algemeen Handelsblad* van 22 december 1931 was het Seppen De Coene die plaatsnam in de voor Streuvels bestemde zetel.⁸ In de tweede uitgave (1943) maakt De Pillecyn niet langer gewag van die viering, hij heeft het over Streuvels' zeventigste verjaardag, die thans in oorlogstijd voorbijgegaan is zonder viering, en past de epiloog ook nog op een paar andere punten aan. 'Onlangs' wordt na tien jaar 'destijds', het verstreuvelde haar is van 'doorspikeld met grijs' doodeenvoudig 'grijs' geworden, de vermeldingen van Prutske als 'flink meisje' en 'Izatje' als kind vervallen, etc. (1943, 216-219). Op een weggevallen zin na is de slotalinea in 1943 dezelfde gebleven als in 1932. Ze is in haar poëtische eenvoud het citeren waard, want als zoveel andere passages in het boek bewijst ze dat de biograaf De Pillecyn zelf een meester van het woord is :

Over Ingoygem, stil in de huivering van den herfst, valt nu de avond. Lichten worden opgestoken in de duistere stilte. De slaap komt over de huizen. Lichten worden gedoofd. En voor zijn werktafel zit Streuvels ; rondom hem staan de boeken die hem lief zijn, herinneringen aan schoone oogenblikken in het leven. En in de verte van het dorp en heel ver nog daarbuiten rust de moegegeven aarde in den nacht. (1943, 219).

Op 17 februari 1958 deelt De Pillecyn aan Streuvels mee dat uitgeverij Desclée De Brouwer van plan is een reeks kleine monografieën over belangrijke auteurs op te zetten, en dat hij op vraag van de uitgever een boekje over

Streuvelds zal schrijven. Zijn exemplaren van de twee drukken die hij destijds verzorgde, zijn 'verdwenen in de septemberdagen van 1944 toen mijn huis geplunderd werd door de burgerdeugd', en slechts na lang zoeken heeft hij een exemplaar van de eerste druk teruggevonden. Hij roept Streuvelds' hulp in om een volledig overzicht te krijgen van werk van de auteur dat na de eerste druk verschenen is plus van werken over Streuvelds.

Het boekje dat nog in 1958 verscheen, is gebouwd op het patroon van het werk van 1932 en biedt in weinig bladzijden een degelijke synthese van Streuvelds' oeuvre. Na een eerste periode waarin het fatalistische en het fantastische beide aan bod komen, bereikt volgens De Pillecyn Streuvelds' kunst een eerste hoogtepunt in *Langs de wegen*, waarin het noodlot zijn vaste vorm gevonden heeft, en mens, land en hemel in een kosmische eenheid worden opgenomen. In *De vlaschaard* vindt de strijd tegen het noodlot van de grond, en de strijd van mens tot mens, omwille van land en grond, zijn hoogtepunt. Aandacht voor de psychologie van het kind (*Het kerstekind* ; *Prutske*), beschrijving van het proletariaat van de grond (*De werkmans*), wisselen af met minder geslaagd werk waarin Streuvelds de inhoud van zijn kunst probeert te verruimen of waarin hij blijk geeft te veel documentatiewerk te hebben verricht.

Het derde hoogtepunt is dan 'Het leven en de dood in den ast', waarin het thema van het landelijke proletariaat op een onovertroffen manier is uitgewerkt. Voor het werk dat daarna komt, heeft De Pillecyn geen grote waardering. Alleen in het eerste gedeelte van *De teleurgang van den Waterhoek* vinden we Streuvelds nog terug in een milieu dat hij kent en dat hem ligt, maar de Mira-figuur is oneigen aan zijn kunst, en de roman lijdt onder een zekere tweeledigheid. *Alma met de vlassen haren* ligt buiten het werkterrein van de auteur, en is te 'gedocumenteerd'. In *Levensbloesem* probeert Streuvelds in een 'psychologische uitrafeling' de dubieuze stelling te bewijzen 'dat de wet is van al wat leeft : 't geen zich uit dezelfde oorsprong in verschillende richting ontwikkelt, noodlottig naar zijn oorsprong terugkeert' (1958, 38-39). Ook *Levensbloesem* behoort volgens De Pillecyn niet tot Streuvelds' beste werk. Zijn conclusie is dan ook duidelijk :

Het is wel opmerkelijk, voor de gang van de ontwikkeling van Streuvelds' werk, dat hij grote inzinkingen kent telkens als hij het werkterrein verlaat dat de grond is van zijn kunst en de bodem waaruit zijn groot werk is gegroeid. (1958, 42).

Bij wijze van besluit kunnen we stellen dat Filip de Pillecyn in zijn publicaties over Streuvelds een scherpzinnig en objectief beeld van Streuvelds' oeuvre heeft

geschetst. Vanuit de stelling dat de auteur heel wat onrecht werd aangedaan door hem alleen als de auteur van boerenromans af te schilderen, wijst De Pillecyn zowel op de sterke zijden van Streuvels' werk als op de minder gunstige aspecten. Vooral in zijn beginperiode liet Streuvels bundels verschijnen van ongelijke waarde waarin schitterend werk als 'Lente' of 'De oogst' afgwisselt met gezochte, fantastische en zelfs morbide stukken. Streuvels is volgens De Pillecyn op zijn best wanneer hij de tragiek van het landelijke Vlaamse proletariaat behandelt, de mens in de kosmische wereld beschrijft. *Langs de wegen*, *De vlaschaard*, *De werkman* en 'Het leven en de dood in den ast' zijn voorbeelden terzake. Daarnaast heeft hij heel wat bewijzen gegeven van scherp psychologisch inzicht, o.m. in de kinderziel (*Het kerstekind*; *Prutske*), of in de tekening van figuren als Mira in *De teleurgang van den Waterhoek*. Maar meer dan eens is het hier volgens De Pillecyn enigszins misgelopen (b.v. in *Levensbloesem*), ook al omdat psychologische uittekening soms gepaard gaat met te veel studie- en documentatiewerk (*Dorpslucht*; *Alma met de vlas-sen haren*). Ook op het stuk van de compositie ging het wel eens mis, o.a. in *Dorpslucht* en in *De teleurgang van den Waterhoek*, twee werken die volgens De Pillecyn trouwens heel wat verwantschap vertonen.

We eindigen met een citaat van de biograaf :

Het werk dat gegroeid is uit de kracht van den raskunstenaar, de wereld op zich zelf die de synthesis is van zijn kunst, het monumentale werk van Stijn Streuvels staat als een mijlpaal in de geschiedenis van het Vlaamsche proza. (1932, 195)

NOTEN

- 1 F. De Pillecyn. *Stijn Streuvels en zijn werk*. Tielt, Lannoo, 1932. 2e druk 1943. F. De Pillecyn. *Stijn Streuvels*. Brugge, Desclée de Brouwer, 1958 (Ontmoetingen, 6).
- 2 A. De Ridder. *Stijn Streuvels. Zijn leven en zijn werk*. 2e druk. Amsterdam, Veen, [1907].
- 3 De brieven van Joris Lannoo aan Stijn Streuvels berusten in het AMVC-Letterenhuis onder nr. L222. De brieven van Streuvels aan Lannoo zitten in het archief van de uitgeverij Lannoo in Tielt.
- 4 Joris Eeckhout, Jules Persyn, Dirk Coster, Antoon Coolen, Herman De Man, Herman Robbers.
- 5 De brieven van De Pillecyn aan Streuvels zitten in het AMVC-Letterenhuis onder nr. P505/B.
- 6 'Streuveliana' // *Ons volk ontwaakt*, XVIII, 50 (11 december 1932), p.785-788. De bijdrage verscheen anoniem, maar in zijn brief van 14 november 1932 schrijft Joris Lannoo, doelend op De Pillecyn : 'Ons Volk ontwaakt geeft in 't kort zijn bijdrage en de andere illustraties daarna'. Overigens, enkele alinea's uit dit stuk komen overeen met de tekst in het boek (p.197).
- 7 Alle verwijzingen naar de editie van 1932.
- 8 De geschiedenis rond de brief van Toussaint en het relaas van de viering in de Mijolclub is te vinden bij : Stijn Vanclooster. 'Drie keer mis, De Pillecyn' // Piet Thomas (red.). *Streuvels en zijn biografen. Jaarboek 6 van het Stijn Streuvelsgenootschap 2000*. Tielt, Lannoo, 2002, p.73-80.

Een vermeend geval van plagiaat : Filip De Pillecyn en Arthur De Bruyne

BART JANSSENS

In een brief van 16 mei 1948 aan Adriaan De Roover¹ suggereert de Vlaamse historicus Arthur De Bruyne (1912–1992) dat Filip De Pillecyn zijn studie *De Boerenkrijg* (1941)² zou hebben geplagieerd in diens roman *Jan Tervaert* (1947).

Adriaan De Roover, Manu Ruys, Ivo Michiels en enkele anderen hadden eind 1945 het literaire tijdschrift *Golfslag* opgericht.³ De Roover fungeerde als redactiesecretaris. Aan hem dus liet De Bruyne in mei 1948 weten :

Ik verzocht het Davidsfonds, aan “Golfslag” een recensie-exemplaar te zenden van mijn pas verschenen boek “De Boerenkrijg” [bedoeld wordt de tweede editie van 1948]. Of U er al dan niet een (kortere of langere) recensie aan wijdt, laat ik natuurlijk aan U over. Wél wil ik U vragen, het boek bij gelegenheid eens ter lezing te geven aan uw medewerker Ivo Michiels. Misschien treffen hem bij het lezen van mijn werk zekere... nou ja, reminiscenties aan “Jan Tervaert”. Ik zou hem dan nochtans den raad geven, indien mogelijk, ook eens te vergelijken met de kleine studie “De Boerenkrijg”, die ik in 1941 bij “Wiek op” te Brugge liet verschijnen. (In mijn nieuwe boek over den Boerenkrijg komen natuurlijke hele bladzijden voor uit mijn eerste werkje. Eigenlijk vormt dit ‘de kern’ van het nieuwe boek.)

Indien de auteur van “Jan Tervaert” niet in de gevangenis zat, zou ik aan ‘het geval’ “Jan Tervaert” wel eens een bijdrage gewijd hebben. Nu wacht ik daarmee tot een of ander recensent ‘mij’ in de schoenen schuift wat De P[illecyn] eigenlijk gedaan heeft. Hele bladzijden kan ik naast elkaar leggen. En ik weet dat De P[illecyn] mijn boekje uit 1941 zéér goed kende ; hij schreef er zelfs een hoofdartikel over in “Het Laatste Nieuws”. Kende hij het soms zo goed van buiten, dat hij in “Jan Tervaert” a.h.w. mijn boekje (de roman-intrige daargelaten) herschreef ?

Bij de titel die we boven dit stukje laten afdrukken dient dus te worden opgemerkt dat De Bruyne niet zover gaat het woord ‘plagiaat’ in de mond te nemen ; hij heeft het wel over ‘hele bladzijden’ die naast elkaar kunnen worden gelegd, en het feitelijke ‘herschrijven’ van zijn werk door De Pillecyn, wat valt onder de definitie van plagiaat.

Enkele vragen en een veronderstelling

Of de *Golfslag*-redactie uiteindelijk een exemplaar van (de Davidsfondsuitgave van) De Bruynes *De Boerenkrijg* (1948) kreeg toegestuurd, is niet te achterhalen. In elk geval werd het werk blijkbaar niet in het tijdschrift besproken. Ook in Ivo Michiels' recensie van *Jan Tervaert* in *Golfslag*⁴ wordt met geen woord over Arthur De Bruyne of plagiaat gerept. Integendeel, Michiels verwijt De Pillecyn eerder dat hij in zijn roman al te eigenzinnig, ja zelfs tendentius met zijn (niet nader genoemde) bronnen omspringt. Zo blijft in *Jan Tervaert*, aldus Michiels, het belang van de religieuze sancties van de Franse bezetter als motief voor de opstand onderbelicht :

Maar vóór alles, vóór hard en vaderland, wierp hun opstandigheid zich werend op als een barricade van vlees en bloed, om dát te beschermen wat hen het heiligste, het hoogste was : de outer, het gelóóf. En juist dit historisch accent heeft De Pillecijn niet alleen onvoldoende beklemtoond, maar het wel (bewust ?) verlegd. (...) Dit genre [de historische roman] stelt niettemin eisen die dienen geëerbiedigd, wil een zulkdanige roman op het epitheton 'historisch' rechtmatig aanspraak maken (eerlijkheidshalve moeten we toegeven, dat noch de auteur – in een eventuele ondertitel – noch de omslagklep, van een onmiddellijke catalogering in die zin gewag maken).

Op de precieze relatie tussen Arthur De Bruynes *De Boerenkrijg* (versie 1941) en De Pillecyns *Jan Tervaert* komen we dadelijk terug. Dat De Pillecyn over De Bruynes *De Boerenkrijg* ook 'een hoofdartikel [schreef] in 'Het Laatste Nieuws' blijkt moeilijker te verifiëren. Wel laat De Pillecyn onder de titel 'Wij herdenken onze Geschiedenis' een stuk verschijnen op de voorpagina van *Het Laatste Nieuws* van zaterdag 16 mei 1942. Aanleiding was de honderdste verjaardag van het overlijden van Emmanuel van Gansen (1766–1842), leider van de Boerenkrijg in de Kempen, en de herdenking van dat eeuwfeest in Herentals. Aan een bondig overzicht van het verloop van de Boerenkrijg, in het bijzonder in de Kempen, koppelt De Pillecyn enkele bedenkingen over de waarde van strijd en offer.

Als dit het stuk is waarop De Bruyne alludeert, blijkt nergens uit dat diens studie De Pillecyn bij het schrijven van deze kolommen voorlag. Het is daar-entegen wel bekend dat De Pillecyn reeds in 1941 met het idee aan een Boerenkrijgroman rondliep. In een interview met Lode Roose liet hij daarover noteren⁵ :

Boerenkrijgmonument in Bornem (Foto Jozef Janssens)

Er zijn daarenboven dingen die we niet situeren kunnen in onze maatschappij, omdat we er te dicht bij staan. En ook, dan wil men steeds zoeken of ik geen bepaalde personages of toestanden in mijn werk bedoeld heb. Zo zou ik nu weer graag een boek over de Boerenkrijg schrijven. Die periode trekt mij aan. Het zou natuurlijk weer geen historische roman worden ; de Boerenkrijg zou weer maar het kader zijn waarin ik een verhaal zou willen scheppen.⁶

In de context van deze interesse voor de Boerenkrijg moet ongetwijfeld ook het ontstaan van De Pillecyns minder bekende verhaal *Dat was niet verloren* (1943) worden gesitueerd.⁷ *Jan Tervaert* zelf verscheen uiteindelijk pas in 1947, terwijl de auteur nog achter de tralies zat. Mogen we veronderstellen dat voorbereidend werk of zelfs een eerste manuscript van *Jan Tervaert* in 1944 verloren ging en dat De Pillecyn de roman – uit het geheugen of aan de hand van beperkte documentatie – herschreef in de gevangenis ?

We treffen [in *Dat was niet verloren*] wel niet helemaal dezelfde personages aan en zeker niet met dezelfde namen, maar een aanzienlijk aantal handelingen is vrijwel identiek. Uiteraard is de roman [*Jan Tervaert*] ook veel complexer (...) We zouden het ongeveer zo kunnen stellen dat het gegeven van het verhaal één van de draden van de intrige in de roman werd. (...) Het heeft er bovendien helemaal de schijn van dat de Pillecyn in zijn cel niet over een kopie van zijn *Dat was niet verloren* beschikte. (...) De auteur is blijkbaar helemaal opnieuw van nul af begonnen, met enkel de herinnering aan zijn vroeger verhaal in het geheugen.⁸

De Boerenkrijg en Jan Tervaert : een geval van plagiaat ?

Welke bronnen had Filip De Pillecyn, van wie bekend is dat hij zijn historisch gesitueerde werken steeds grondig voorbereidde, bij het schrijven van *Jan Tervaert* voor ogen ? Zeker en vast kende en las hij zijn voorgangers, romanciers zowel als historici⁹, en ongetwijfeld hoort ook Arthur De Bruynes *De Boerenkrijg* (1941) in dit rijtje thuis. Bij hem immers vindt de lezer een groot aantal feitelijke gegevens over de oorzaken en het verloop van de strijd op nauwelijks zestig bladzijden handzaam bij elkaar.

Het lijkt dus zeer aanneemlijk dat De Pillecyn de talrijke historische motieven, namen, data, citaten, krijgsverslagen en andere, naar onze smaak zelfs al te talrijke *realia* voor de stoffering van *Jan Tervaert* minstens ten dele overnam uit het recente werk van De Bruyne (1941). Dat verklaart de 'reminiscenties'. Maar evenzeer kan men stellen dat hij de historische achtergrond van

zijn roman, misschien zelfs uit het geheugen, ontleende aan wat men in het algemeen de traditionele ‘Boerenkrijg-overlevering’ zou kunnen noemen, in 1941 tijdelijk bekroond door het werk van De Bruyne.

Het blijft vooralsnog onuitgemaakt of inderdaad ‘een of ander recensent’ ooit De Bruyne ‘in de schoenen heeft willen schuiven wat De Pillecyn eigenlijk had gedaan’. In elk geval kan van plagiaat in de enge zin van het woord in *Jan Tervaert* geen sprake zijn, en voetnoten en bibliografie hoeven we in een – al dan niet ‘historische’ – roman uiteraard niet te verwachten.

NOTEN

- 1 Pseudoniem van de Antwerpse dichter Felix Adriaan De Rooy (° 1923). De brief bevindt zich in het archief van Em. Prof. Piet Tommissen, die hem, samen met andere brieven en documenten, van De Roover in bewaring kreeg.
- 2 Eerste uitgave bij “Wiek op” in Brugge, voorjaar 1941 ; tweede, sterk uitgebreide uitgave naar aanleiding van de 150^e verjaardag van het uitbreken van de Boerenkrijg als nummer 358 in de Volksreeks van het Davidsfonds (*De boerenkrijg, 1798 : ‘Voor outer en heerd’*, voorjaar 1948).
- 3 Het blad bestond van 1946 tot 1950. Zie P. Tommissen. ‘Over het tijdschrift “Golfslag”’ // Idem. *Nieuwe Buitenissigheden*, La Hulpe, 2007, p. 7-73.
- 4 *Golfslag*, 2^e jaargang, nr. 8 (1948), p. 333-336.
- 5 ‘Een uur bij dr. Filip de Pillecijn’ (rubriek ‘Germanisten op interview’) // *Nieuw Vlaanderen*, 20 september 1941. Zie ook A. Van Wilderode. *Filip De Pillecyn* (Ontmoetingen), z. pl., 3^e druk, 1973, p. 29 en B. F. Van Vlierden. *De romankunst van Filip de Pillecijn*. Antwerpen enz., 1961, p. 31.
- 6 Vergelijk hiermee precies de kritiek van Ivo Michiels op *Jan Tervaert* in *Golfslag*, hierboven aangehaald.
- 7 Zie inleiding en uitgave door W. Bossier. ‘Filip De Pillecyn, “Dat was niet verloren”. Een niet eerder gepubliceerd verhaal van 16 mei 1943’ // *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, jaargang 2004, aflevering 2, p. 303-348.
- 8 *Ibidem*, p. 305-306.
- 9 Uit een veel ruimere keuze noemen we hier : H. Conscience. *De Boerenkrijg* (1853) ; A. Orts. *La guerre des paysans 1798-1799* (1863) ; A. Snieders. *Onze boeren. Tooneelen uit den Boerenoorlog van 1798* (1889) ; P. F. Gebruers. *Eenige aantekeningen over den besloten tijd en den boerenkrijg in de Kempen* (1899-1900) ; L. Van Laeken. *Vlaamsch Bloed. De Boerenkrijg in Klein-Brabant* (1930) ; F. Verachtert. *Brigands in ‘t geweer* (1939).

ONGEPUBLICEERD WERK

“Neen, Vlaanderen is geen gelovig land meer. Het is failliet” Een ongepubliceerd artikel over kerk en repressie

ETIENNE VAN NEYGEN

Het hiernavolgende vlijmscherpe, maar niet altijd glasheldere artikel over de rol van de kerk en de katholieken tijdens de repressieperiode in Vlaanderen schreef Filip De Pillecyn ergens tussen midden januari en midden februari 1949 in de gevangenis van Sint-Gillis.¹ Hem wachtte nog een half jaar gevangenschap, maar dat wist hij toen nog niet met zekerheid. Op 10 juli 1949 werd hij voorwaardelijk in vrijheid gesteld, na iets minder dan de helft van zijn straf te hebben uitgezeten. De wet Lejeune werd op ‘zwarten’ zuinigjes toegepast.

Het artikel was bestemd voor de rubriek “Ongeloof in Vlaanderen” in het jezuïetenweekblad *De Vlaamse Linie* dat kort daarvoor, om precies te zijn op 1 oktober 1948, zijn eerste nummer het Vlaamse krantenwereldje in stuurde. De Pillecyn bezorgde de tekst aan zijn dochter Lieve² met het verzoek hem door te geven aan de kapucijn Norbert Wildiers die verantwoordelijk was voor de rubriek. De tekst werd door de pater niet opgenomen. Hij verwees er ook niet naar in zijn eigen artikels en citeerde er evenmin uit. De thematiek die De Pillecyn aansneed, kwam wel sporadisch aan bod.

1. Dochter Lieve en pater Wildiers : twee steunpunten buiten de gevangenis

Beste Lieveke,

Kunt gij dit niet aan pater Wildiers voor de rubriek “Ongeloof in Vlaanderen” ter hand stellen.

Veel kussen van
Papa

Dit lieve kattedelletje van onze auteur aan zijn dochter moet dus samen met het artikel in één enveloppe hebben gezeten.³ Het is een van de zestien brieven die De Pillecyn vanuit de gevangenis aan zijn dochter stuurde. Het gebeurde wel meer dat vader zijn dochter vroeg iets voor hem te regelen. Dit is wel het enige mini-briefje met een puur zakelijke boodschap. In de an-

dere brieven spreekt de liefhebbende vader, die zijn bezorgdheid uit over zijn dochter (haar gezondheid, haar werksituatie, haar huwelijk met een gevangen oud-Oostfronter) en die vaderlijke raad geeft. Herhaaldelijk spreekt hij zijn hoop en verwachting uit spoedig vrij te komen. Hij bespaart Lieve duidelijk zijn moedeloze momenten.

De eigenlijke geadresseerde van de tekst was de toen 44-jarige kapucijner-pater Norbert (later Max) Wildiers (Antwerpen 1904 - Ekeren 1996). Hij studeerde aan de gregoriaanse universiteit te Rome en werd professor theologie aan het seminarie van zijn orde in Izegem. Zijn modernistisch getinte opvattingen vielen niet in de smaak van zijn collega's en oversten, zodat zijn leeropdracht hem in 1940 ontnomen werd. Dat ontslag gaf hem de kans zich gedurende tien jaar toe te leggen op de studie van de biologie in Leuven. Hij gaf in die tijd les aan de Sociale School in Heverlee en de Katholieke Vlaamse Hogeschool voor Vrouwen in Antwerpen. Na de Tweede Wereldoorlog spande hij zich in voor de getroffen en van de repressie en was o.m. medestichter en aalmoezenier van de «Zilvermeeuwjes», een Brusselse jeugdbeweging voor repressiekinderen.

De Pillecyn kende pater Wildiers ongetwijfeld al van voor de oorlog. Beiden waren zij toen medewerkers van *De Standaard* en van het 'professorenweekblad' *Nieuw Vlaanderen*. De pater moet de schrijver een aantal keren bezocht hebben in de gevangenis. In zijn gesprek met Joos Florquin noemt hij De Pillecyn in elk geval een van de 'goede vrienden' die hij heeft 'getracht te helpen'.⁴ Zowel door zijn engagement voor de repressieslachtoffers als door zijn zoekend gelovige houding was Wildiers iemand in wie de schrijver vertrouwen kon hebben, aan wie hij zijn tekst durfde opsturen.

Maar Wildiers deed, voor zover bekend, niets met De Pillecyns artikel. Kreeg hij het eigenlijk wel in handen? Zo ja, vond hij het misschien te emotioneel? Heeft hij er met de auteur over gesproken in de gevangenis? Wilde hij hem misschien zelfs tegen zichzelf beschermen?⁵ Hoe dan ook, na zijn vrijlating hield De Pillecyn nauw contact met de pater. Wildiers speelde niet alleen als raadsman en bestuurslid een belangrijke rol in de uitgeverij «De Clauwaert», hij werd ook een vriend des huizes. De jonge Lutgart De Pillecyn (°1943), die tijdens de grote vakantie bij haar oom en voogd Filip De Pillecyn en zijn echtgenote Suzanne (Suzeke) Decavel verbleef, getuigde dat de pater er af en toe op bezoek kwam.⁶

2. De Vlaamse Linie : een toevluchtsoord voor 'zwarten' ?⁷

Het weekblad *De Vlaamse Linie*, dat voor het eerst verscheen op 1 oktober 1948, werd opgericht door de Vlaamse jezuïeten als een compromisloos katholiek blad. In de kop van het blad was de boerenkrijgleuze "Voor outer en heerd" te lezen. Een en ander moet natuurlijk gezien worden in de Belgische en internationale context van die dagen : in België de polarisering tussen links en rechts en tussen Vlaanderen en Wallonië door de repressie en de koningskwesitie ; op internationaal vlak de Koude Oorlog tussen Oost en West die zijn ijzigste faze binnentrad.

De Vlaamse Linie richtte zich tot Vlaamsgezinde katholieke intellectuelen. Karl Drabbe typeerde het beoogde lezerspubliek als een ratjetoe van voornamelijk flaminganten, 'ultramontanen', katholieke integristen, anti-communistische hardliners', repressieslachtoffers en Leopoldisten.⁸ Het blad werd in elk geval veel gelezen door repressiegevangenen.⁹ Een van hen was Filip De Pillecyn. In dit strijdbaar, vaak fanatiek katholiek blad¹⁰ was de rubriek die pater Wildiers een zevental maanden¹¹ onder zijn hoede nam eigenlijk een kleine oase van openheid. Hier geen katholieke strijdbaarheid, maar bereidheid tot gesprek met andersdenkenden. In zijn eerste artikel formuleerde de rubriekleider zijn opzet als volgt : 'Wij wensen toenadering en samenspraak met alle eerlijke zoekers naar waarheid, en verlangen alle toestanden en opvattingen objectief en sereen onder ogen te nemen. Zeer graag zullen wij hierbij ook andersdenkenden aan het woord laten.' Wildiers wilde in de rubriek nogal wat aandacht schenken 'aan de verschillende oorzaken die in de huidige omstandigheden tot geloofscrisis en geloofsverzaking aanleiding geven.' En hij vestigde in dat verband al dadelijk de aandacht op 'de repressie en haar gevolgen op het geloofsleven van de grote massa der getroffen'.¹²

Het was het artikel 'Kracht en zwakheid van het Christendom' van J.V.G. dat De Pillecyn tot een scherpe reactie bewoog. J.V.G. bedoelde met de kracht van het christendom de christelijke boodschap van caritas, met de zwakheid het 'op ergerlijke wijze' tekortschieten van de christenen op dat vlak 'zowel in het private als in het openbare leven'. 'Wat heeft de heidense haatpsychose van oorlog en na-oorlog ook in Christelijke kringen huis gehouden', riep hij uit. En hij citeerde uitvoerig uit een brief uit de gevangenis van 'één der edelste mensen die wij in Vlaanderen tellen'. Die geciteerde briefschrijver verwijt zoals De Pillecyn de kerk haar gebrek aan caritas, maar hij mist diens bitterheid : 'Sedert vier jaar worden tienduizenden materieel ten gronde gericht, duizenden worden in hun zedelijk en familiaal leven voor altijd geknakt en men zwijgt.

Machteloos ben ik getuige van verbittering en geloofsafval, al weet ik dat de arme gekruisigde Christus die wanhoopsdaden met verbazende mildheid zal beoordelen. Buiten kan men zich de schrijnende nood der gevangenen niet in concreto voorstellen, want anders zou niemand met gerust gemoed het Kerstfeest kunnen vieren. Dat schrijft u iemand die voor zichzelf zijn gevangenschap als een 'donum dei' beschouwt.¹³ De Pillecyn zal een en ander te vaag hebben gevonden en vooral dat 'donum dei'(godsgeschenk) moet hem geërgerd hebben.

In de slotalinea van zijn artikel maande de auteur het weekblad aan radicaal de waarheid over de repressie te schrijven en zo een steen des aanstoots te durven zijn. Onder de tweede hoofdredacteur Karel Van Isacker werd De Pillecyn op zijn wenken bediend. Het blad engageerde zich zo sterk voor de repressieslachtoffers dat vanuit de beheerraad en de kerkelijke hiërarchie scherpe kritiek kwam. Van Isacker moest na een jaar de inhoud van het blad te hebben bepaald in juni 1950 het veld ruimen voor een nieuwe hoofdredacteur. Onder hoofdredacteur Karel Van Isacker was het strijdend katholieke karakter van het weekblad overigens afgezwakt en profileerde het blad zich vooral als een Vlaamsgezind weekblad. Hij wierf nogal wat Vlaams-nationalisten aan die zich in de collaboratie begeven hadden. Een van hen was de zeer productieve redacteur Lode Claes, overigens een vrijzinnige. Een andere - Filip De Pillecyn die drie jaar aan het blad zou meewerken en schrijven over diverse onderwerpen. Zijn artikel, gesigneerd Citroen, verscheen telkens op de frontpagina, met een getekend portret van Pil. Dankzij zijn schuilnaam kon De Pillecyn het publicatieverbod dat hem na zijn vrijlating was opgelegd omzeilen.

3. Een frontale aanval op de houding van de kerk en de katholieken tijdens de repressie

Terug nu naar het ongepubliceerd artikel van De Pillecyn. Daarin stelde hij dat de katholieke kerk in haar geheel (parochiepriesters, aalmoezeniers, katholieke liefdadigheidsorganisaties, het hoogste kerkelijk gezag inclusief) tijdens de hele repressieperiode fundamenteel is tekortgeschoten. Niet alleen is zij medeplichtig doordat de geestelijkheid en de gelovigen niet in de bres zijn gesprongen voor de slachtoffers van de 'volkswoede' of, in zijn woorden, de terreur van de septemberdagen. Zij hebben zich soms ook medeplichtig gemaakt door aan te moedigen tot geweld. Zulke katholieken noemt De Pillecyn ongelovigen en hij steunt daarbij op het adagium 'het geloof zonder de

Monseigneur Van Roey

" Les Soviets ont
beaucoup évolué "

*Tekening van Jamin (gevangeniskameraad van FDP) over Kardinaal Van Roey
(KADOC, Leuven)*

werken is dood'. De Pillecyn stelt bovendien dat veel katholieke repressie-slachtoffers zich van de kerk verwijderden. Een aantal bekeerde zich tot het protestantisme, een aantal verwijderde zich zelfs helemaal van het geloof. Hij wijt deze 'geloofsafval' aan de kerkelijke houding tijdens de repressie. Over zichzelf schrijft De Pillecyn dat hij zelfs niet weet of hij ongelovig is geworden. Hij heeft, schrijft hij, het geloof in de mens verloren.

Het is interessant zijn artikel even te vergelijken met wat hij over het onderwerp kerk en repressie schrijft in zijn gevangenismemoires *Face au mur*. Daar klinken dezelfde verwijten : priesters kwamen de vervolgdgen niet te hulp, maakten zich zelfs schuldig aan leedvermaak. Sommigen namen deel aan de vernederingen of kwellingen. Hij noemt parochiepriesters, paters, nonnen, leden van de bond van het Heilig Hart. Aalmoezeniers gedroegen zich als koude ambtenaren die neerkeken op de gevangenen. Ook de kardinaal wordt niet gespaard. In *Face au mur* is de auteur zelfs scherper voor Van Roey dan in het ongepubliceerde artikel. Op drie verschillende plaatsen in het boek verwijt hij hem sarcastisch zijn zwijgen.¹⁴

De auteur ziet weinig uitzonderingen : als voorbeelden van echt begripvolle liefdevolle priesters noemt hij de 'eerste aalmoezenier' (een pater) in het kamp van Lokeren, een Waalse pastoor die een brief schreef ten gunste van een Waalse gevangene, de hulpaalmoezenier en de protestantse zieleherder in Sint-Gillis.¹⁵

De feiten die De Pillecyn opsomt hebben zich ongetwijfeld voorgedaan. Maar is zijn verhaal niet wat eenzijdig ? Anders gezegd : hoe terecht is zijn scherpe kritiek ? Heel veel is er over dit thema niet geschreven. In 1976 schreef theoloog Herman Emiel Mertens er een artikel over voor het amnestienummer van *Kultuurleven*. Een eenduidig antwoord op de vraag naar de houding van de clerus geeft hij niet. Ik citeer de passage : 'Er zijn prelaten, parochiepriesters geweest die de repressie-slachtoffers met woord en daad hebben geholpen, soms op gevaar van vervolging. Sommige incivieken vonden een onderkomen in een of ander klooster of abdij (b.v. Tongerlo). Van de andere kant hebben echter vele geestelijken lijdzaam toegekeken en de volkswoede maar laten begaan. Erger nog, sommige priesters (zelfs gevangenis-aalmoezeniers) hebben de repressie-praktijken toegejuicht. Of de 'clerus in het algemeen' tijdens de woelige maanden na de bevrijding zich verzoenend en grootmoedig heeft gedragen, kan sterk betwijfeld worden. Des te schriller steekt hiertegen af de gedurfd houding van de geestelijken die zich wel het lot van de getroffen hebben aangetrokken, hetzij in de eerste jaren, hetzij later. (...) Hoe-

wel zij niet altijd vanwege de kerkelijke overheden de nodige steun ontvingen waarop zij eigenlijk recht hadden, toch zijn deze moedigen erin geslaagd het geschonden gelaat van de kerk enigszins te helen, want ook deze getuigen zijn 'kerk' in de volste zin van het woord, de verdachtmakingen van sommige gezagsdragers (en eigen confraters) ten spijt.¹⁶

Tijdens de septemberdagen verhiel geen van de Belgische bisschoppen zijn stem, maar in zijn pastorale brief van 25 januari 1945 protesteerde kardinaal Van Roey wel tegen de willekeurige arrestaties en mishandelingen en tegen de lichtzinnige verdachtmakingen van wie tijdens de bezetting op post bleef ten bate van het land. En de Luikse bisschop Mgr. L. J. Kerkhofs schreef in zijn herderlijke brief van 2 februari 1945 : 'binnen enkele jaren zal men maar moeilijk kunnen geloven dat zulke baldadigheden hebben kunnen plaatsvinden in een land als België, algemeen bekend om zijn gematigdheid, zijn vrijheidszin, zijn eerbied voor de menselijke persoon'. De kardinaal wees wel altijd de christelijke en religieuze motivatie als verzachtende omstandigheid voor de Oostfrontstijders van de hand. En in tegenstelling tot Nederland kwam het in België nooit tot een gezamenlijke verklaring van alle bisschoppen.¹⁷

Toen Herman E. Mertens zijn artikel schreef, waren de archieven van kardinaal Van Roey nog niet opengesteld. Dat was wel het geval toen Louis Van Roy aan zijn onderzoek begon naar de houding van de kerk tegenover de repressie. Hij ontdekte een tweeduizendtal brieven van repressieslachtoffers en van priesters die zich voor hen inzetten. In het boek *Brieven aan een kardinaal*, dat hij op basis van dat archiefonderzoek schreef, lees je honderden verhalen die De Pillecyns kritiek bevestigen. In zijn inleiding schreef pater Wildiers : 'Voor zover bekend bleven deze brieven, hoe schrijnend en tragisch ook, op een paar na, onbeantwoord. Nergens, ook niet uit andere bronnen, blijkt dat de kardinaal op een of andere wijze aan deze brieven enig gevolg heeft gegeven.'¹⁸

4. Verloor Filip De Pillecyn zijn geloof door de repressie ?

De bitterheid van het artikel is natuurlijk die van een gevangene die zich gedurende jaren ten onrechte van zijn vrijheid beroofd ziet en die de Kerk en de katholieken daaraan medeschuldig acht.¹⁹ Maar het gaat om meer dan galspuwen op kerk en katholieken. In de gevangenis onderging De Pillecyns houding tegenover kerk en geloof wel degelijk een verandering. Tegenover zijn medegevangenen gaf De Pillecyn ongegeneerd, of soms zelfs uitdagend, lucht aan zijn felle antiklerikalisme en zelfs geloofstwijfel, en dit soms tot hun ergernis.

Valère Depauw zat samen met De Pillecyn in het hechteniskamp van Lokeren. In zijn memoires schrijft hij : ‘Filip die redenen had om bitter te zijn - zo waren er meer - maakte een periode van verwoed anticlericalisme door, soms liet hij zelfs de indruk dat hij zijn geloof verloren had en wanneer wij op dat punt aangeland waren, werden de woorden bits wat ze, zeker dan, niet hadden mogen zijn. En op een nacht zei hij, en daarmee achtte hij de discussie gesloten : “Er zijn er veel meer die gelovig blijven uit schrik voor de hel dan er zijn die het blijven uit verlangen naar de hemel. En de Kerk heeft er geen idee van hoeveel leed het onderhouden van die angst heeft veroorzaakt en nog veroorzaakt”²⁰

Dichter Bert Peleman deelde met Filip De Pillecyn het gevangenisleven in Sint-Gillis. Zij wisselden clandestien brieven en handschriften uit. Peleman kon zo *Mensen achter de dijk* in handschrift lezen. In de bespreking die Bert Peleman aan Filip De Pilecyn zond, stond onder meer volgend zinnetje : ‘meer en meer zit ge met pastoors op uw neus die blijkbaar heel wat hebben verkorven. Goddank aanvaardt gij ook de uitzonderingen en verdedigt glansrijk hun beleid’. De Pillecyn antwoordde hierop : ‘Ik meen dat (...) pastoors en gelijkgestelden niet tevreden zullen zijn. Maar ik kan er werkelijk niets aan doen. Geloof mij, er is geen opzettelijkheid bij. Maar ik meen dat vier jaar gevangenis mij thans het recht geven op een grotere vrijheid van de geest. En in die zaken *voel* ik mij thans ook vrijer. Wat de mensen denken laat mij koud ; ik heb in deze jaren van gewetensonderzoek en afwegen van de menselijke waarden een onafhankelijkheid verworven die ik vroeger niet bezat.’²¹

De bitterheid van de auteur heeft in de loop der jaren van zijn scherpste verloren. Maar zijn verhouding met de kerk is nooit meer echt goed gekomen. Het op zondag ter kerke gaan was er voor De Pillecyn niet meer bij. Volgens Lutgart De Pillecyn maakte hij wel een onderscheid tussen priesters en ‘pastoors’. Met een aantal priesters bond hem een diepe vriendschap. Ik noem er een drietal. Er was eerst en vooral zijn neef Fernand Van de Velde. Voor hem schreef hij nog in de gevangenis ter gelegenheid van zijn priesterwijding op 23 april 1949 volgende boodschap, waarin hij zijn hoge opvatting van het priesterschap uitspreekt :

Voor Fernand

Wie Jezus Christus volgt heeft het harde pad gekozen, - want zijn spoor leidt naar Calvarie -.

Hij staat in het teken der tegenstrijdigheden en elken dag van zijn leven wordt hem de vraag gesteld wat des keizers en wat Godes is.

"Voor Fernand,

Wie Jezus Christus volgt heeft het harde pad
gekozen, — want Zijn spoor leidt naar Calvarie—.
Hij staat in het teken der tegenstrydigheden
en elken dag van zijn leven wordt hem de vraag
gesteld wat des Keizers en wat Godes is.

Hij staat te midden van het volk dat op Palmzon-
dag zijn kleren spreidde onder Hossanah-geroep
en op Goeden Vrijdag het "Kruisig hem," brulde.

Aan elken hoek van het leven hoort hij den
haan van Petrus kraaien. En alle paden die hij-
ziet voeren naar Pilatus. Een pad ligt verlaten:
het leidt Calvarie-waarts.

Zo kies het eenzaam en verlaten pad. Want
iedere dag van uw priesterleven

begint met het Offer.

En boven uw offerende handen hangt het beeld
van den man van duizend smarten.

Het hangt boven uw altaar en boven mijn hoofd
aan de muur van de cel.

Hij is onze Broeder in de gemeenschap
der offerenden.

Welaan dan, jonge priester,

ga en druk het spoor van uw Meester.

Goeden Vrijdag 1949

Gevangenis te Sint-Gillis, cel 199

Filip „

Boodschap van Filip de Nillecyn gericht aan zijn neef
Fernand Van de Velde naar aanleiding van diens priesterwijding
op 25 april 1949.

Hij staat te midden van het volk dat op Palmzondag zijn kleren spreidde onder hosanna-geroep en op Goeden Vrijdag het “Kruisig hem” brulde.

Aan elken hoek van het leven hoort hij den haan van Petrus kraaien. En alle paden die hij ziet voeren naar Pilatus. Eén pad ligt verlaten : het leidt Calvarie-waarts.

Zo kies het eenzaam en verlaten pad. Want iedere dag van uw priesterleven begint met het Offer.

En boven uw offerende handen hangt het beeld van den man van duizend smarten.

Het hangt boven uw altaar en boven mijn hoofd aan de muur van de cel.

Hij is onze broeder in de gemeenschap der offerenden.

Welaan dan jonge priester, ga en druk het spoor van uw Meester.

Goeden Vrijdag 1949

Gevangenis te Sint-Gillis, cel 199

Filip

Ook met Anton Van Wilderode, vriend en reisgenoot van Fernand Van de Velde, raakte hij bevriend. De dichter werd, zoals bekend, De Pillecyns eerste biograaf. En met pater Wildiers hield de vriendschap stand tot in zijn laatste uren. De vriendschap en achting was wederzijds. Nicht Lutgart vroeg de pater eens of hij ‘nonkel Flip’ kwam bekeren. Zij kreeg als antwoord : ‘Uw nonkel hoef ik niet te bekeren. Dat is de meest christelijke mens die ik ken.’ Het was ook Wildiers die de auteur, op diens vraag, op zijn sterfbed in het Gentse academisch ziekenhuis de laatste sacramenten toediende.

NOTEN

- 1 De Pillecyn verwijst naar een artikel in *De Vlaamse Linie* van 14 januari 1949 en naar het protest tegen de aanhouding van kardinaal Mindszenty. De aanhouding vond plaats op tweede kerstdag 1948. Maar het protest kwam pas echt op gang na zijn proces begin februari. *De Vlaamse Linie* publiceerde een speciaal nummer aan hem gewijd op 11 februari 1949.
- 2 Hoe een en ander precies in zijn werk is gegaan, is niet meer te achterhalen. Het lijkt onwaarschijnlijk dat de gevangenscensuur een artikel als dit zou laten versturen. Een mogelijkheid is dat dochter Lieve een omslag met het artikel en bijhorend briefje buitensmokkelde na een bezoek aan haar vader. Misschien is nog het meest waarschijnlijk dat advocaat Willem Melis het bij een bezoek meekreeg om het aan Lieve te bezorgen. Vreemd is wel dat onze auteur zijn dochter vroeg als ‘postbode’ op te treden en niet zijn echtgenote Suzanne Decavel. Vreesde hij dat de laatste dat zou weigeren om hem tegen zichzelf te beschermen ? Vraag is of het artikel ooit in handen van pater Wildiers is geraakt.
- 3 Die enveloppe is niet bewaard. Zie noot 1 bij het artikel van De Pillecyn.
- 4 Joos Florquin. *Ten huize van* 7. Leuven 1971, p. 334.
- 5 In het archief van de jezuïeten is in dat verband mogelijk iets te vinden.
- 6 Interview met Lutgart De Pillecyn.

- 7 Karl Drabbe. 'De Vlaamse Linie en de heropleving van de naoorlogse Vlaamse beweging' // *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1998, 4, p. 217-236 ; Karl Drabbe. 'Een eigentijdse vorm van cultuurpropaganda. De lijn van de Vlaamse Linie (1948-1953)' // *Trajecta. Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholiek leven in de Nederlanden*, 1998, p. 70 - 87.
- 8 Drabbe // *Trajecta*, p. 77. Het is een niet erg logisch opgebouwd rijtje. Maar als je over de rare volgorde en de overlappingen heen kijkt, krijg je wel zicht op belangrijke segmenten van het lezerspubliek. Die typering zegt wel niet alles over het weekblad, zelfs niet tijdens de eerste jaargang. Regelmatige medewerkers waren toen inderdaad twee strijdbare anticommunisten en 'ultramontanen', de paters Gabriel Boutsen en Werenfried van Staaten. Maar je vindt er toen ook al filmrecensies van Maria Rosseels ('M.R.'), artikels van christelijk socialist en Europees federalist Hendrik Brugmans, van Maurits Coppieters en Anton Van Wilderode, van de sociaal bewogen katholiek Steven Debroey, van modernistisch architect (o ja, ook een 'repressieslachtoffer') Huib Hoste. En Jo Gérard schreef er o.a. over Flor Grammens.
- 9 Drabbe // *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1998, p. 227, noot 34.
- 10 Een van de schietschijven was bij voorbeeld Albert Westerlinck, die in *Dietsche Warande en Belfort* bepaalde vrijzinnige auteurs vanuit zuiver artistieke criteria hoger inschatte dan voorbeeldig katholieke schrijvers.
- 11 Van 29 oktober 1948 tot 27 mei 1949. Alles bij elkaar gaat het om twaalf artikels.
- 12 N. Wildiers. 'Ongelooft in Vlaanderen. Verkenningen aan de buitenrand' // *De Vlaamse Linie*, 29 oktober 1949.
- 13 *De Vlaamse Linie*, 14 januari 1949.
- 14 Filip De Pillecyn. *Face au mur*. Leuven 1981, p. 91, 122, 142.
- 15 *Ibidem*, p. 102, 130, 138.
- 16 H.E. Mertens. 'De kerk tegenover repressie en amnestie' // *Kultuurleven*, augustus-september 1976, p. 631.
- 17 *Ibidem*, p. 632-633.
- 18 L. Van Roy. *Brieven aan een kardinaal. Bijdrage tot de studie van de na-oorlogse periode*. Wielsbeke 1994, p. 7.
- 19 In deze tekst is, nog minder dan in *Face au mur*, enige sprake van zelfkritiek in verband met zijn engagement in de collaboratie. Integendeel aan het slot van zijn artikel uit *De Pillecyn* ongegeneerd zijn gevoel van morele superioriteit boven de vertegenwoordigers van het systeem dat hem strafe en wilde wederopvoeden. Zo'n houding kan de hedendaagse lezer afkeurend het hoofd doen schudden. Ik ga hier niet diep in op het thema 'vasthouden aan het eigen gelijk'. Ik wil alleen kwijt dat een historicus het thema, eerder dan door mee te neurien in het koor der verontwaardigden, zinniger kan aanpakken door de repressiegemeenschap binnen en buiten de gevangenis vanuit sociaal-psychologische (overigens ook vanuit sociaal-economische) hoek te bestuderen.
- 20 Valère Depauw. *Uit alle dalen der herinnering*. S.l., 1974, p. 153 -154.
- 21 Bert Peleman. *Geboeid maar... ongebonden. Getuigenissen uit een beloken tijd*. Retie 1983, p. 54-55.

Voor de rubriek “Ongeloof en Geloofsafval” in “De Vlaamse Linie”¹

FILIP DE PILLECYN

De kwestie van “Ongeloof in Vlaanderen” is belangrijk ook voor hem die ze alleen speculatief beschouwt, omdat ze terugvoert naar de kern van het probleem “volk”.² Maar ik heb den indruk dat in vele gevallen de vraag ofwel verkeerd ofwel onvolledig wordt gesteld.

Onder “ongeloof” en “geloofsafval” brengt men doorgaans alleen diegenen die de Kerk den rug hebben toegekeerd of er onverschillig tegenover staan. En de anderen ?

Ik spreek niet van hen, die op een ogenblik van massa-verdwazing, de instincten, die bij den mens erger zijn dan bij het dier, hebben laten triomferen. Ik spreek van een bestendige gemoedstoestand, van een gestabiliseerde levenshouding ; en ik vraag : hoeveel gelovige mensen zijn er nog in Vlaanderen ?

Want ik kan als “gelovige” niet erkennen iemand die, als samenvatting voor het woord “geloof” opsomt : de zondagsmis, de Paascommunie of zelfs de veelvuldige communie en Sint Pieterspenning.³ En daarnaast en daarbuiten zijn leven inricht in de jungle van de samenleving alsof God niet bestond. Hoeveel “gelovige” advocaten zijn er ? Hoeveel hebben de zwarten er wel gekend ? Hoeveel “gelovige” rechters ? En pastoors ? Zij zijn praktische ongelovigen zolang in de dagelijkse daad van hun leven de voorschriften van de christelijke levensleer onbestaande zijn. En is het billijk, in deze omstandigheden, van ongelooft te spreken alsof dit verschijnsel zich beperkt tot de categorie van de kerklozen ? In den echten zin van het woord is Vlaanderen zoals het waait en draait, ongelovig.

Hij die dit schrijft, vanuit zijn cel, beschouwt zijn gevangenis niet als een “donum dei”⁴, zoals een voorgaande correspondent.⁵ En hij weet, uit ervaring, dat 98 op honderd, van zijn lotgenoten, deze “donum dei” van de hand wijzen. En hij weet ook, eveneens uit lange ervaring, dat in het beluik der kerkmuren waar hij zijn dagen slijt, het procent edele mensen, eerlijk van hart, oprecht van levenswandel, en beziel met een offerzin die daarbuiten uitgestorven schijnt, groter is dan een zelfde getal, uit dezelfde middens, van hen die rondlopen als vrije en geëerde mensen.

Hij die dit schrijft, is afzijdig geworden van de Kerk. Hij weet zelfs niet of hij ongelovig is, omdat hij niet weet wat hij nog gelooft. Hij heeft het geloof in den mens verloren, en dat is een hoeksteen voor het geloof tout court. Hij

gelooft alleen nog in zijn kameraden. Hoe hij daartoe gekomen is ? Niemand kan voor zichzelf of voor iemand anders op deze vraag antwoord geven. Als ik een knaap was, stelde men het steeds zo voor dat iemand zijn geloof verloor door “het slecht leven”.

En, dat schijnt in de algemeen gangbare moraal uitsluitend onzedelijkheid⁶ te betekenen. Oneerlijkheid, onoprechtheid, harteloosheid, egoïsme, bedrog in handel en wandel, schijnen niet onder het etiket “slecht leven” te vallen. Ik heb trouwens, in mijn lang en welgevuld leven geleerd dat het zogenaamd “slecht leven” met het zogenaamde “ongeloof” zeer weinig uitstaans heeft, want ik ken tal van aanzienlijke leidende “gelovigen”, die op het gebied van smeerpoeiserij voor niemand hoeven achteruit te gaan.

Maar wel kan men, retrospectief, enigszins nagaan wat men “verstandelijk”, dus buiten de geheime gronden van geloofsdrang en geloofsnoodzakelijkheid om, in zijn betrekkingen met kerk en gelovigen heeft beleefd. En dat wil ik zeggen zonder het minste te verbloemen.

Ik ben stilaan beginnen menen dat niet zo heel veel pastoors in God geloven. Het geloof zonder de werken is immers dood. Best mogelijk dat ze met deze dode, met dat lijk, in hun boezem rondlopen. Hier is het Bijbelse woord van de witgekalkte graven⁷ vlees geworden. Ik spreek niet van uitzonderingen en erken niet als argument “de pastoor die met zijn meid slaapt”. Maar ik spreek over een haast algemene of tenminste in meerderheid heersende geestestoestand en levenshouding.

Ik heb lang in een concentratiekamp vertoefd ; (in België noemt men dat anders, daar wordt men geconcentreerd in hechteniskampen⁸) daar heb ik honderden mensen van stad en land gezien ; de meesten waren buitenlieden, het tegenovergestelde zou in Vlaanderen ondenkbaar zijn. Bijna allen waren katholiek opgebracht : kleine burgers, boeren, arbeiders, enkele intellectuelen. Ik heb aandachtig geluisterd : er waren zeer weinig dorpen waar pastoor of onderpastoor bij het inzetten van de Belgische terreur (bevrijding noemen ze dat) zich niet medeplichtig hebben gemaakt aan plundering, mishandeling, brandstichting, geweld. Ik zeg “medeplichtig”, d.i. goedkeurend toezien, tevreden glimlachen, aanmoedigen. Jarenlange liefdeloosheid, een dooreengooien van Staatsraison en geloof, het halsstarrige en aanhoudende verbreken van de broederschap in Xo⁹. Ik ken mannen die nog de lidtekens (sic) dragen van slagen hun door geestelijken toegebracht, ik weet dat priesters zonder protest vrouwen op ontrendende wijze hebben zien folteren ; maar ik weet niet of de mitraille- of pistooldragende priesters, pastoors die dynamiet in hun kerk verborgen en in de Septemberdagen rondliepen in de uniformjas van de O.F.¹⁰ ooit door hun bisschop op de vingers zijn getikt.

Op hoeveel dorpen en grotere gemeenten waren plundering, brandstichting, mishandeling voorkomen geweest had de geestelijkheid, in plaats van zich te verlustigen in het schouwspel, den moed gehad priester te zijn.

In de katholieke kranten staat af en toe te lezen dat Caritas Catholica kinderen uit Frankrijk, Oostenrijk en elders, zelfs uit Palestina, voedt en kleedt. Dat lezen hier niet tientallen, maar honderden sukkelaars die zakken plakken zodat zij, na een paar jaren, niet meer weten of zij nog mensen zijn. En dan de paar honderd franks die zij met honderde uren verstompde arbeid verdienen, naar huis sturen waar hun kinderen op een boterham wachten ; - en af en toe een pijp tabak krijgen van hun kameraden. Dat lezen vaders die weten dat hun kinderen verstrooid zijn of wild lopen, en bij het eten van het bittere gevangenisbrood, weten dat hun vrouw haar lichaam verkoopt om brood voor haar kinderen te winnen. Maar Caritas Catholica heeft edeler zorgen.

Uit persoonlijke ervaring ken ik verschillende aalmoezeniers. Zo verheven¹¹ kan hun ambt wezen. Zij hebben een parochie zoals geen enkel pastoor er een heeft : de overgrote meerderheid van zijn parochianen zijn mensen die lijden om wat zij met een eerlijk hart hebben gedaan. Hun ziel is verscheurd door den ondergang van hun droom en den ondergang van hun gezin. En velen dragen nog in hun lichaam de sporen van wat men, met een sinistere profanatie van het woord “volk”, de volkswoede¹² heeft genoemd. Daar is een arbeidsveld voor een priesterhart. En in meer dan één geval zou zelfs een priester er kunnen leren wat sublieme lotsaanvaarding is.

De aalmoezeniers zouden de élite van het priesterschap moeten zijn. Bijna allen zijn zij ambtenaars zonder meer. In een gevangenis die ik ken, wordt nooit een mis opgedragen voor de zielerust van een der sukkelaars die in den kerker sterven... of omkomen aan den executiepaal. Nooit. Wel wordt men er vergast op zielemissen voor cipiers die komen te overlijden.

Gij zult zeggen : dat alles raakt de kern van het geloof niet, zelfs al waren alle pastoors zo als gij zegt, dan bewijst het nog niet dat de Kerk verkeerd is. Minute. De practische band van den gelovige met de zaken van het geloof, gaat over de geestelijkheid ; komt ons geestelijk onderricht, de geloofszekerheid, niet langs hen ? En als dat wegvalt ? Iedereen weet nog hoe Kard. Van Roey zich tijdens de bezetting heeft uitgelaten over de stelselmatige moordpartijen : het was af te keuren om de nadelige gevolgen die zij konden hebben voor de bevolking.¹³ Waaruit de “Libre Belgique” (clandestine) de gevolgtrekking haalde : dus wordt de moord als dusdanig niet afgekeurd ; schiet er maar op los, jongens.¹⁴ Is het dan te verwonderen dat bij dergelijke morele stellingname, men zegt : die hebben het recht niet meer mij te leren wat goed of kwaad is. En komt daar niet alles op neer ?

Er rijzen nu protesten over de aanhouding van kard. Miszenty (sic).¹⁵ Het is te begrijpen. Maar waarom hebben deze monden gezwezen toen, in eigen land, Mgr. Dom van Assche¹⁶, die ook bisschop¹⁷ was, als een dier werd geslagen en als een boef moest sterven ?

Wat ik hierboven schrijf weet iedereen, ook daarbuiten, maar ik heb er nog nergens iets over kunnen lezen, ook niet in het proza over ongeloof of geloofsafval. En toch, alleen veritas liberabit nos¹⁸, hoe pijnlijk zij ook weze. En dan weet ge tevens waar een der voornaamste, de voornaamste oorzaak ligt waarom zo vele zwarten afzijdig of afkerig van de Kerk zijn gaan staan. En waarom een aantal dergenen die, na pijnlijke zelfstrijd, toch niet konden ontkomen aan innerlijke geloofsdrang, tot het protestantisme zijn overgegaan. Het protestantisme had het voordeel onbestaande te zijn in de Septemberdagen.¹⁹ De pastoor heeft die mensen naar den dominee gejaagd.

Neen, Vlaanderen is geen gelovig land meer. Het is failliet. Tussen een katholiek politicus en een logebroeder, een katholiek journalist en een godloochenend confrater is geen verschil te bespeuren. Zij leven op etiketten zonder inhoud, zij geloven zelf niet wat zij anderen voorhouden, zij kunnen geen levensinhoud aan anderen schenken omdat zij zelf zonder substantie zijn. En steeds verder gaat het zo, van etiket naar etiket, van hypocrisie naar hypocrisie, van lafheid tot lafheid. En dan komt het IJzeren Gordijn.

Wij zijn incivieken. Goed. Het interesseert ons niet daarover te praten met hen die ons veroordeelden of met de bonte bende van hun handlangers, aanhangers, sympathisanten of “brave mensen”. Wij hebben, gelukkig, de manie van het debatteren verleerd. Maar aan degenen die ons van hun superioriteit willen overtuigen en in hun grote goedheid ons wel willen wederopvoeden om “nuttige elementen te worden in de maatschappij”, stellen wij de vraag : Welke maatschappij ? De uwe ? Bewijst dan dat gij goed zijt, toont ons dat gij beter zijt dan wij, dat uw menselijke hoedanigheid hoger staat, dat gij oprechter, eerlijker, onbaatzuchtiger zijt en bereid vijf jaar te gaan zitten voor de idee die u lief is. En wij wachten vergeefs op het antwoord.

En aan de Vlaamse Linie zeggen wij : de wonde is zo vuil en zo diep in gevreten dat zachte dokters mogen thuis blijven. Braafheid, omzichtigheid, “égards pour les susceptibilités” komen te laat. Gij hebt geen reden van bestaan indien gij, naar het woord van uw Meester, niet zijt “een steen des aanstoots”.²⁰

NOTEN

- 1 Dit artikel trof ik aan in een van de twee dozen archivalia die Jan Muys aan het AMVC-Letterenhuis schonk na de dood van zijn echtgenote, Lieve De Pillecyn, de dochter van de auteur. Het gaat om twee grote dozen met kranten en tijdschriften, boeken, kopies van boeken, knipsels, foto's,

- brieven, typoscripten. Ik dank directeur Leen van Dijk en archivaris Marc Somers die mij inzage gaven in dit nog niet verwerkte materiaal. De tekst is bewaard als een typoscript van vier bladzijden zonder titel en zonder aanduiding van het auteurschap. Maar het gaat hier duidelijk om een tekst van Filip De Pillecyn. Bovenaan op de eerste bladzijde staat in De Pillecyns handschrift de bestemming van het artikel : Voor de rubriek "Ongeloof en Geloofsafval" in "De Vlaamse Linie". In dezelfde doos bevindt zich overigens ook het briefje van de auteur aan dochter Lieve, dat in de inleiding volledig geciteerd wordt. Ook de inhoud van het artikel laat geen twijfel bestaan over het auteurschap. Bepaalde passages komen soms bijna letterlijk overeen met passages in *Face au mur*, het gevangenisdagboek van de auteur. De tekst is geschreven in de gevangenis. Heeft De Pillecyn hem ook zelf getypt ? Hij bevat in elk geval een aantal tikfouten van het type "toegeleerd" in de plaats van "toegekeerd", "aanhoudende" in de plaats van "aanhoudende". Die fouten zijn hier gecorrigeerd. Andere spellingeigenaardigheden bleven behouden.
- 2 In dit artikel maakt De Pillecyn niet echt duidelijk wat hij met dat probleem 'volk' bedoelt. Hij komt er verderop nog wel even op terug (zie noot 12). Afgaande op wat hij daar zegt en op basis van een aantal passages in *Face au mur* zou je het 'probleem' als volgt kunnen formuleren : is het 'volk' waarvan hij als nationalist had gedroomd en waarvoor hij zich meende te hebben ingezet, het zelfde als het volk dat in september 1944 plunderde, brandstichtte, vernederde, verminkte en zelfs moordde ?
 - 3 Geldelijke bijdrage van de gelovigen voor de paus.
 - 4 Godsgeschenk.
 - 5 De Pillecyn verwijst hier naar het artikel 'Kracht en zwakheid van het Christendom' door J.V.G in *De Vlaamse Linie* van 14 januari 1949.
 - 6 De Pillecyn viseert hier de katholieke fixatie op de seksuele moraal.
 - 7 Mattheus 23, 27 : 'Wee u, schriftgeleerden en Farizeeën, huichelaars ! Gij lijkt op gekalkte graven die er van buiten wel mooi uitzien, maar van binnen vol zijn met doodsbeenderen en allerhande onreinheid.'
 - 8 Bedoeld is het interneringskamp Lokeren waar De Pillecyn verbleef van februari 1945 tot juli 1946.
 - 9 In Christo.
 - 10 Onafhankelijkheidsfront. Door communisten opgerichte en geleide 'pluralistische' Belgische verzetsorganisatie.
 - 11 = Hoe verheven...
 - 12 Het woord 'profanatie' is sprekend voor De Pillecyn. Vanuit zijn verheven, haast sacrale kijk op het begrip 'volk' kan hij bijna niet geloven dat de septemberterreur een uiting van volkswoede was, m.a.w. door het echte Vlaamse volk werd uitgeoefend. Ook historici die de idealistische visie van De Pillecyn niet delen, zoals Lode Wils en Wilfried Pauwels, stellen ernstige vragen bij de straatrepressie als uiting van spontane volkswoede.
 - 13 Verwijzing naar de oproep van kardinaal Van Roey d.d. 13 januari 1943 naar aanleiding van de aanslagen en sabotagedaden uitgaande van het verzet. De collaboratiekringen, vooral in DeVlag en Rex reageerden door contra-terreur. De tekst werd voorgelezen in alle kerken. Zie : Karel Van Isacker. *Herderlijke brieven over politiek*. Antwerpen 1969, p. 141-142. De Pillecyn verwijst naar volgende passage : 'Wij kennen de daders van deze aanslagen niet, noch de doeleinden die zij beogen : maar, welke ook hun bedoelingen en hun drijfveren zijn, niettemin zien wij vóór onze ogen zich de noodlottige gevolgen ontwikkelen, welke hun handelwijze in feite voor onze ongelukkige bevolking meebrengt. Ter wille van deze gevolgen, achten wij dat de huidige geweldplegingen niet geoorloofd zijn, en keuren wij al de aanslagen op het leven af en veroordelen ze openlijk.'
 - 14 'Monseigneur Van Roey et les attentats'// *La Libre Belgique*, 12 februari 1943 (KB Microfilm 262). Een citaat : 'Si l'on dépouille le texte de tous ses à côtés, la phrase centrale surgit immédiatement : «En raison de ces conséquences, nous estimons que les violences actuelles ne se justifient pas et nous réprouvons et condamnons pratiquement tous les attentats contre la vie». Phrase qui synthétise en quelques mots tout le système traditionnel de l'Eglise en la matière. L'attentat n'est pas condamné en lui-même ; il n'est réprouvé qu'en raison des conséquences graves qu'il peut entraîner pour le reste de la population. L'acte n'est pas, comme dans d'autres proclamations, déclaré lâcheté ou crime ; il n'est pas jugé en lui-même ; il apparaît comme blâmable parce que le reste de la population belge en pâtit'. De Pillecyn schrijft dus terecht dat *La Libre Belgique* beklemtoont dat kardinaal Van Roey de moordaanslagen niet principieel veroordeelde. De krant schreef de kardinaal ook het

standpunt toe dat 'chaque citoyen est, en ce moment, un soldat de son pays ; chaque citoyen doit tout mettre en oeuvre pour chasser le boche ; mais la moralité de ses actes et procédés est mesurée par leur efficacité du point de vue du but à atteindre et de l'intérêt général du pays'. De krant deed dus wel degelijk aan een Hineininterpretierung, maar dat deed De Pillecyn ook als hij het artikel interpreteerde als een oproep om er op los te schieten. De krant betreunde overigens dat 'aucune autorité' de schendingen van het internationaal recht door 'les boches' veroordeelde. Zij permitteerde zich dus voorzichtige kritiek op de kardinaal.

- 15 De Hongaarse kardinaal Jozef Mindszenty (1892-1975) werd op tweede kerstdag 1948 gearresteerd door het communistische regime. Zijn proces duurde drie dagen (3-5 februari 1949). Het was een van de hoogtepunten van de Koude Oorlog. Zijn aanhouding en proces leidden tot protesten vanwege de paus en verscheidene kardinalen, ook van Kardinaal Van Roey. *De Vlaamse Linie* wijdde veel aandacht aan de aanhouding en het proces van Mindszenty. Op 11 februari 1949 wijdde zij een heel nummer aan de zaak : 'Ons zwartboek'.
- 16 Alfons van Assche, kloosternaam Modestus (1891-1945) Abt van de Sint-Pietersabdij van Steenbrugge. 'Van Assche werd op bevel van minister van justitie Antoine Delfosse op 25 september 1944 geïnterneerd in het kamp Sint-Kruis, en op 28 september op arrestatiebevel te Brugge in de gevangenis geplaatst. Mede door tussenkomst van minister Herman Vos - niet dus zijn kerkelijke overste, de bisschop van Brugge, laat staan Kardinaal Van Roey - werd hij op 6 februari 1945 voorlopig in vrijheid gesteld. Omwille van een zeer omstreden beschuldiging van verklikking, afgelegd door de Duitser Gerhard Kling, werd hij op 15 maart 1945 opnieuw te Brugge opgesloten. Hij was ondertussen zwaar ziek geworden en hij overleed op 30 oktober 1945 in het Sint-Janshospitaal te Brugge. De zaak-Van Assche bleef door zijn dood onopgelost en gaf hierdoor aanleiding tot felle controverses. Zijn dood in gevangenschap als 'slachtoffer van de anti-Vlaamse repressie' maakte van hem een belangrijk naoorlogs symbool. Ernest Claes aanroept hem in zijn gevangenisdagboek Cel 269 zelfs : 'Heilige Modestus Van Assche, bid voor ons, en bid voor Vlaanderen'. De figuur van de abt mag dan al geïdealiseerd geweest zijn in Vlaamsgezinde kringen, de bewering dat hij gemarteld en vermoord zou zijn door België mag dan al overdreven zijn, uit het historisch onderzoek van pater Smits blijkt dat Modest Van Assche zeer ruw behandeld, psychisch gekweld en vernederd werd. Betrouwbare getuigen verklaarden dat hij in de psychiatrische afdeling van de gevangenis in Vorst ook seksueel werd aangerand door gevangenen die als verpleger optraden (A. Smits. *Dom Modest van Assche. Kersten en Vlaming*. Steenbrugge 1986, p. 365-410 ; Nico Wouters. 'Assche, Alfons van'// *NEVB*, p. 362.
- 17 De Pillecyn vergist zich hier. Een abt zoals Dom Modest van Assche droeg bij liturgische plechtigheden staf en mijter en op de borst een groot kruis. Maar een echte bisschop was hij niet. Hij kon dus ook geen priesters wijden. Wel worden abten gerekend tot de prelaten van de kerk. Met dank aan kanunnik Frans Temmerman en aan oud-collegedirecteur Germain Roeyers die mij deze informatie bezorgden. De essentie van De Pillecyns kritiek blijft natuurlijk wel overeind : geen van de Belgische bisschoppen sprong voor de abt van Steenbrugge in de bres.
- 18 Johannes 8, 32 : 'Dan zult gij de waarheid kennen en de waarheid zal u vrijmaken'.
- 19 September 1944, de maand van de bevrijding die door (al dan niet terecht) verdachten van collaboratie ervaren werd als de maand van de straatterreur.
- 20 Eerste brief van Petrus, 2, 6-8 ; Paulus, Brief aan de Romeinen, 9, 32.

EXTRA MUROS

De Eerste Wereldoorlog blijft, ook tachtig jaar na de officiële beëindiging ervan, onverminderd in het culturele geheugen gegrift van alle naties die erbij betrokken waren. De unieke museumomgeving waarin wij ons vandaag bevinden, vormt daarvan slechts een van de vele bewijzen. Ook nu de laatste overlevenden van de ‘Groote Oorlog’ er nauwelijks nog zijn om actief hun verhaal te doen, blijft hun aanwezigheid onveranderd overeind. Daarvan getuigen tal van monumenten en plaatsen, terwijl de Wereldoorlog voorts, en zelfs meer dan ooit, in woord en beeld wordt bestudeerd in tal van publicaties.

Toch is in ons taalgebied tot hertoe relatief weinig aandacht uitgegaan naar de talrijke historische frontgedichten, nochtans de rechtstreekse literaire getuigenissen van tijdgenoten van die ‘Groote Oorlog’. Die veronachtzaming staat alleszins in schril contrast met de vele bloemlezingen die elders aan het thema zijn gewijd, met name in de Engelstalige wereld. Daar behoort een aantal verzen trouwens tot het culturele geheugen van zelfs de jongere generaties, net zoals elders in Europa. Het essay dat Geert Buelens eerstdaags publiceert, brengt die massale internationale belangstelling voor de grootste wereldbrand voortreffelijk in kaart. Ook uit de literaire getuigenissen in binnen- en buitenland blijkt dat het hier gaat om cruciale jaren, die niet enkel het definitieve einde inluiden van de zogenaamde ‘lange’ negentiende eeuw, maar ook op traumatische wijze de hele naoorlogse periode intens hebben beïnvloed.

Die relatieve leemte in ons culturele geheugen hangt nochtans niet samen met het ontbreken van dergelijke frontgedichten in ons taalgebied. Integendeel, wie een beetje bibliografisch onderzoek verricht, ontdekt werkelijk tientallen dichtbundels die, rechtstreeks of op meer indirecte wijze, getuigen van het leven aan het front. Het is dan ook een merkwaardige speling van het lot dat van die vele dichters nauwelijks iemand een vermelding in de courante literatuurgeschiedenissen heeft gekregen. Dat hangt grotendeels samen met het feit dat deze verzen overwegend geschreven werden in de stijl van de ‘klassieke poëzie’, een lyriek die bewust functioneert binnen de voorschriften van de traditie, met behoud van vaste strofen, rijm en ritmiek. Uitgerekend in de oorlogsjaren is dit type van poëzie-beoefening echter sterk in de verdrukking geraakt door de resolute opgang van het expressionisme, met zijn

experimentele houding op vlak van woord, stijl en thematiek. Mede door die breuk in de opvattingen over 'waardevolle' literatuur is *Bezette stad*, de bundel die Paul van Ostaijen schreef in Berlijn, uitgegroeid tot de belangrijkste oorlogsgetuigenis in onze Vlaamse letteren. De verzen van Daan Boens en zijn soortgenoten zijn geheel in de schaduw van die nieuwlichter verdwenen, ook al doet hun verontrustende retoriek af en toe denken aan het proza van Céline en verdienen zij alleen al daarom enige aandacht.

Minstens even revelerend als die vele bescheiden dichtbundels van ooggetuigen, vaak gepubliceerd in Franse veldhospitals of in eigen beheer, is de onvermoede schat aan verzen die verscheen in de talrijke kleine frontbladen. Het betreft hier werkelijk honderden onbekend gebleven schrijfsels, vaak van de hand van amateur-dichters die niet veel verder raakten dan een stilistisch onbeholpen getuigenis van hun aarzelingen, hun angsten en hun dromen. Hun soms ronduit stuntelige pogingen om die prangende ervaringen te verliteraturen doen echter niets af aan de oprechtheid en de intensiteit van hun lyrische getuigenis.

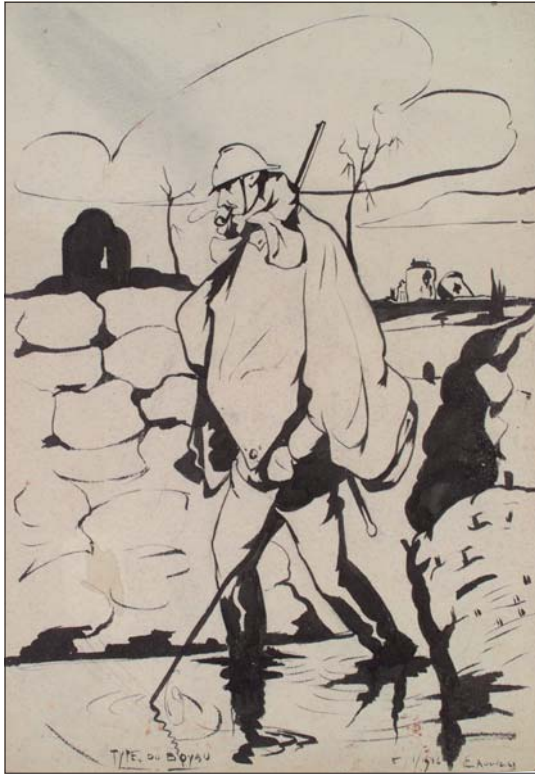
Overigens bestond er tijdens de oorlogsjaren zelf al een behoefte om die weelde aan gelegenheidspoëzie in kaart te brengen. Zo verscheen bijvoorbeeld in 1916 de bundel *Oorlogspoëzie. Verschenen in 1914 en 1915 en onuitgegeven gedichten* waarin een groot aantal verzen werd samengebracht. Samenstellers van dienst waren Jan Bernaerts, krijgsaalmoezenier, en Hendrik Heyman, toegevoegd kamerlid. Plaats van uitgave was Port-Villez, waar het boek werd gedrukt in de 'Drukkerij van het Militair Gesticht van Vak-Heropleiding voor Zwaar Gekwetsten uit den Oorlog'. Het boek bevat meer dan 200 gedichten, overzichtelijk gerangschikt volgens een aantal thema's, variërend van 'Op-roep' en 'Gewonden en gesneuvelden' tot 'Herinnering aan de geliefden' en 'Gemarteld land', om uit te monden in reeksen over 'De vijand', 'Vertrouwen in den eindzege' en 'Eendracht'. Opmerkelijk – maar in feite een constante in de oorlogspoëzie van die jaren – is de grote aandacht die daarbij het Belgisch vorstenhuis te beurt valt, met tal van (Vlaamse) gedichten over Koning Albert, over koningin Elisabeth en prins Leopold. Dat die rijke oogst aan gelegenheidsverzen, geschreven met een uitdrukkelijke boodschap, niet langer bekend is, heeft alles te maken met een verschuiving in literaire smaak. In het spoor van de literaire avant-garde wordt van poëzie verwacht dat ze hoofdzakelijk haar eigen taal exploreert, dat ze experimenteel is ; voor gelegenheidspoëzie, een lyriek die haar inspiratie niet vindt in de taal zelf maar in de werkelijkheid, is binnen dat model geen plaats.

Gelukkig zijn wij nu stilaan op het ogenblik dat opnieuw (en terecht) aandacht ontstaat voor die vergeten episode uit ons literaire erfgoed, ook al gebeurt dat hoofdzakelijk op literair-historische en niet zozeer op literair-artistieke gronden. De fraaie heruitgave van de frontgedichten van Filip de Pillecyn die vandaag wordt voorgesteld, vormt daartoe een uitstekende gelegenheid. Oorspronkelijk stonden deze gedichten niet op zich, maar maakten ze deel uit van een uitgebreider geheel ; ze werden namelijk in 1920 gepubliceerd door Joris Lannoo (een uitgever die het activisme niet ongenegen was), samen met twee gedichtenreeksen van Jozef Simons, een auteur die vandaag hooguit bij ingewijden nog faam geniet met zijn activistische roman *Eer Vlaanderen vergaat* of als tekstschrijver van het wereldberoemde kerstlied 'Susa nina'.

De titel van die verzamelbundel, *Onder den hiel*, verwijst nadrukkelijk naar de dreiging van de Duitse bezetter, al kan hij misschien ook gelezen worden als een enigszins verdoken verwijzing naar de Vlaamse zaak in een Belgische context. In ieder geval waren de twee auteurs, Jozef Simons en Filip de Pillecyn, op dat ogenblik al vrij bekend : als politieke activisten maar evenzeer als literaire auteur en omwille van hun journalistieke werk. De poëtische bijdrage van Filip de Pillecyn aan *Onder den hiel* vormt alleszins een typische illustratie van de spanning die ik zonet schetste. Aan de ene kant wil hij als dichter getuigenis afleggen en aan zijn lezers een boodschap meegeven ; aan de andere kant hoedt hij zich ervoor louter 'documentair' of 'journalistiek' te schrijven door nadrukkelijk aandacht te vragen voor de poëtische verwoording van die thematiek. Op die manier zitten deze gedichten geprangd tussen een heteronoom literatuurbegrip (literatuur als zending, als boodschap) en een autonoom literatuurbegrip (literatuur als een eigen taalkunstwerk).

Allereerst valt in dat verband een spanning op tussen het concrete moment enerzijds en de drang naar een meer transhistorisch perspectief anderzijds. Of anders gesteld : het vers wil uitdrukking geven aan de realiteit van het specifieke ogenblik, maar tegelijk ambieert het die aanleiding te overstijgen in een soort van tijdeloze zeggings.

Men stelt inderdaad vast hoe de verzen van *Onder den hiel* expliciet gerelateerd worden aan de concrete historische ervaring van het IJzerfront. Sommige teksten gaan nadrukkelijk in op het leven aan de frontlinie, en een enkele maal wordt tot in de titel toe die actuele impact van het vers beklemtoond ; dat gebeurt misschien wel het duidelijkst in het vers dat is opgedragen aan 'Leo De Naeyer', een van de vrienden van de dichter die de oorlog niet heeft overleefd. Ook in de andere verzen vormen de oorlog en het landschap van de IJzervlak-

Aquarel van de in 1918 gesneuvelde frontsoldaat Karel Lauwers (In Flanders Fields, Ieper), gereproduceerd in Filip De Pillecyn. Onder den hiel. Gedichten over de Groote Oorlog. Hamme 2008.

Aquarel van de in 1918 gesneuvelde frontsoldaat Karel Lauwers (In Flanders Fields, Ieper), gereproduceerd in Filip De Pillecyn. Onder den hiel. Gedichten over de Groote Oorlog. Hamme 2008.

te echter steevast de achtergrond, het kader waarbinnen de gebeurtenissen en de gevoelens van het gedicht begrepen moeten worden. De meest expliciete aanduiding van die band met de realiteit is het feit dat de meeste gedichten, via de ondertekening, voorzien zijn van een verwijzing naar de concrete plaats en/of het tijdstip waarop ze geschreven zijn. Ook al is daarbij geen sprake van een kroniek in de strikte zin (de gedichten zijn immers niet chronologisch geordend), toch staat het cruciale belang van tijd en ruimte buiten kijf.

Tegelijk echter zal een historicus met *Onder den hiel* niet zoveel kunnen aanvangen. De anekdotiek van de oorlog wordt in deze verzen immers zoveel mogelijk naar de achtergrond gebannen, op uitzondering van occasionele vermeldingen van wapentuig of een historische persoon. Zelfs de plaatsnamen worden doelbewust buiten het lichaam van de eigenlijke poëtische tekst gehouden. Die relatieve de-historisering hangt nauw samen met het project van De Pillecyn als dichter. Hij wil net, via het gebruik van poëtische taal, loskomen van het hier-en-nu van de loopgraven, het niveau van de realiteit overstijgen om te komen tot een meer algemeen inzicht en, daarmee verbonden, een gevoel van fundamentele loutering. Veel verzen staan daarom in de tegenwoordige tijd : niet omdat ze gebonden zouden zijn aan een specifiek ogenblik, maar net omdat ze de opeenvolging van ogenblikken (en zelfs de begrenzing van een mensenleven) willen overstijgen in een tijdloos heden. De ruimte wordt trouwens op een vergelijkbare mythische wijze ontgrensd. Het decor dat in deze gedichten op de voorgrond treedt, is dat van een kosmische eenheid waarbij de vier elementen (vooral dan wind en vuur) de centrale actoren vormen. Via personificaties en een goed gekozen beeldspraak worden zij de hoofdpersonages in de kosmische strijd die de oorlog is.

Ook de persoonlijke anekdotiek wordt op een gelijkaardige wijze getransformeerd. In het gros van de frontpoëzie is sprake van een permanent contrast tussen het verleden van het ouderlijke of echtelijke dak en de realiteit van het front. Het ik van de dichter neemt bij dat sterk autobiografische project een vooraanstaande plaats in. Bij de gedichten van Filip de Pillecyn valt van dat anekdotische egocentrisme weinig of niets te merken. Het verleden komt slechts sporadisch ter sprake, en ook het heden staat in feite ten dienste van de uitkomst van de strijd, van een helder visioen op de toekomst. Dat wordt gearticuleerd in termen van overwinning en triomf, in beelden die een soort van paradijs evoceren, maar ook met behulp van een verwoording die expliciet het 'Vlaamse project' ten tonele voert. Het lot van ieder individu, ook van de gesneuvelde soldaten, is uiteindelijk aan die prioritaire doelstelling ondergeschikt.

Die algemene doelstelling uit zich ook nog op een andere wijze. Zo blijft het dichterlijke ik in *Onder den hiel* vrijwel steeds op de achtergrond, en waar het optreedt omvat het steevast meer dan het dichterlijk ik alleen. Het zwaar-tepunt ligt in deze verzen trouwens veelal op de tweede persoon die wordt aangesproken. Doorgaans wordt die aangesprokene niet benoemd, maar ge-appelleerd via imperatieven, aanmoedigingen of bezwerende formules. Op die manier is dit een poëzie die inderdaad boven alles een oproep wil zijn, een appel aan de lezer.

Tegelijk gaat het echter nadrukkelijk om literatuur, en niet om een louter journalistieke of pamflettaire missie. Die andere toon hangt samen met het feit dat Filip de Pillecyn in deze teksten duidelijk blijk geeft van een literaire ambitie. Daarin verschilt hij niet van de talloze andere frontgedichten, waarin evenzeer sprake is van een poging om zoveel mogelijk de gevestigde literaire traditie te imiteren en als 'poëzie' te klinken. Vaak nemen de jonge amateur-dichters daarbij hun toevlucht tot de poëzie die ze net tevoren op de schoolbanken hebben leren kennen ; vooral de melodieuze toon van Gezelle, compleet met het cultiveren van gewesttaal, blijkt een bijzonder probaat middelje om 'litterair' uit de hoek te komen voor wie nauwelijks enig verbaal talent bezit. Even populair is het model van de liedtekst ; dat zorgt er meteen voor dat de verzen ritmisch min of meer in de haak zitten. Soms wordt dat verband met de muzikale inspiratiebron expliciet aangegeven, maar dat is lang niet steeds het geval. In het geval van Filip de Pillecyn spelen dergelijke populaire literaire invloeden in veel mindere mate een rol. De dichter streeft vooral naar een eigen toon, ook al doet die vooralsnog onhandig aan. Vooral op formeel vlak zijn een aantal van de hier verzamelde verzen in feite onbeholpen. Het openingsvers start bijvoorbeeld veelbelovend als een lied, vol retoriek en met een krachtig 'Hoezee' in de kortere slotregel. In de daaropvolgende strofen wordt dat hechte schema echter steevast met de voeten getreden : teveel lettergrepen, zwak ritme, een onhandige zinsbouw. Blijkbaar overweegt de drang om zich persoonlijk te uiten op het schema van het vers. Iets vergelijkbaars geldt tot op zekere hoogte ook voor de meeste van de strofische gedichten en sonnetten in *Onder den hiel*. De ambitie van de dichter om aansluiting te vinden bij de meest prestigieuze lyrische genres verheelt niet dat hij moeite heeft om lange, complexe zinnen te schrijven, om de versvoeten overzichtelijk te ordenen, om esthetische franjes te verbinden met een functionele zeggingswijze. Op zijn beste momenten is hier een beloftevolle dichter aan het woord, maar tegelijk is het geen toeval dat De Pillecyn – zelfkritisch als hij was – al snel zou opteren voor het proza.

En toch, wie vertrouwd is met het latere werk van de auteur vindt hier toch al enige aanduidingen die schuchter vooruitlopen op wat komen zou.

Allereerst is er de klemtoon op een plastisch taalgebruik, met veel oog voor het sprekende detail. De manier waarop de ruimte en de strijd worden opgeroepen, is bijvoorbeeld sterk metonymisch : niet via expliciete aanduidingen, maar via suggestieve details en sprekende beelden, die daarenboven vaak in een soort van opsomming of herhaling worden verbonden. Die intense suggestiviteit gaat tevens gepaard met een doelbewuste vervaging van de achtergrond, waardoor de contouren van de centrale gebeurtenis indringender worden weergegeven. Vooral echter is er de ‘mannelijke’ retoriek : van de natuurelementen wordt bijvoorbeeld vaak gezegd dat ze in de ruimte ‘staan’, afgescheiden tegen de horizon. En tegelijk klinkt daaronder, als een soort van onderhuids leidmotief, het verlangen naar de bruid, naar een vrouwelijk evenwicht voor die mannelijke orde.

Dames en heren, u ziet het. Deze gedichten mogen dan wel literaire probeersels zijn, ze worden er – voor de geduldige lezer – niet minder interessant om. Wat deze uitgave daarenboven werkelijk uniek maakt, is de combinatie van de verzen van De Pillecyn met de tekeningen van Karel Lauwers, een van de vele kunstenaars die aan het front werkzaam was. Ook deze tekeningen laten een zelfde spanning zien tussen observatie en symbool, tussen realisme en de drang om iets vast te leggen voor later, misschien zelfs voor altijd. Tegelijk getuigenis en literatuur, herdenking en actualiteit, observatie en toekomstvisioen. Deze uitgave is er een om te koesteren maar ook om uit te leren, vandaag en morgen.

< Toespraak gehouden op de presentatie van de bibliotheek editie *Onder den hiel. Gedichten over de Groote Oorlog* in het Museum «In Flanders Fields» op donderdag 6 november 2008.

“Filip De Pillecyn Studies” : een terugblik

HERMAN VAN GOETHEM

Met dit vierde deel van de *Filip De Pillecyn Studies* kijken we terug op een reeks indrukwekkende, hoogstaande boeken waarin vanuit diverse hoeken leven en werk van De Pillecyn worden belicht.

Ook in dit deel wordt aandacht besteed aan enkel minder gekende werken van De Pillecyn. De tekst *De dief* wordt ons gepresenteerd door Bart Janssens. Interessant in dat verband is de adaptatie ervan die in het penitentiair centrum van Hoogstraten wordt doorgevoerd, met het oog op het aanvaardbaar maken voor het gevangenistijdschrift *Verbroken Boeien*. Frans-Jos Verdoodt brengt ons heel interessante bijzonderheden over de bronnen van de zo mooie novelle *Monsieur Hawarden*. Roger De Vos en Emmanuel Waegemans editeren in dit deel IV ook het dagboek van Alexandre Micha, begin 20ste eeuw, waarin authentieke herinneringen aan monsieur Hawarden.

Piet van Hees merkte bij de presentatie van het derde deel op dat het grote literaire talent van De Pillecyn niet wegneemt dat zijn teksten, zoals die van zovele prinsen van de Nederlandse letteren, niet meer gelezen worden. Zoals Stijn Streuvels of Felix Timmermans bij ons, zoals Van Schendel, Du Perron en Vestdijk bij onze noorderburen, *alles geht vorbei*. Dit heeft ongetwijfeld te maken met het evolutieve karakter van het Nederlands, ook in Nederland. Daardoor verouderen boeken vrij snel. De laatste dertig jaar geraakt dat alles in een stroomversnelling door de invloed van de media op onze taal en op de taalvorming van de jeugd. Zelfs een meer statische taal als de Franse ontkomt niet aan die invloed. Balzac, Flaubert en Zola zijn nu vrijwel helemaal uit het literaire leesveld verdwenen, daar waar die auteurs vroeger generaties lang stand hebben standgehouden. De nieuwe generaties van vandaag lezen zulke teksten niet meer.

De benadering van de *Filips De Pillecyn Studies* is ook van een heel andere aard. Het jaarboek valt keer op keer op door het heel gedegen cultuurhistorische perspectief van waaruit het leven en werk van De Pillecyn wordt geanalyseerd. De jaarboeken zijn ontstaan vanuit de kruisbestuiving tussen literatuurwetenschap en geschiedenis. In wat hierna volgt, wil ik eerst wat stilstaan op de verhouding tussen literatuur en geschiedenis. Daarna zal ik wat meer concreet ingaan op een aantal bijdragen in dit deel IV.

Taal is teken. Met tekens maak je dan een tekening van woorden. De fijn besnaarde stilist die Filip De Pillecyn was, tastte de taal af als teken en tekening, zoals impressionisten en expressionisten het deden met hun penseelwerk. Filip De Pillecyn lijkt me verwant aan een Emile Claus, zelfs aan een Eugène Laermans. Taal is tastend teken, maar het is ook tastend teken in de tijd. Elk schrijven, elk verbeelden, elk artefact is getekend door de tijd waarin het tot stand komt. Zoals zovele kunstenaars is Filip De Pillecyn op zoek gegaan naar de uitgepuurde zuivere schoonheid in een volmaakte wereld, maar die schoonheid was heel erg gedateerd. En dat precies maakt hem vandaag de dag zo interessant.

Objectieve en dus ook tijdloze schoonheid bestaat niet. In Rusland probeerden tijdgenoten van Filip De Pillecyn zoals Malevitsj en Rodtsjenko rond 1917 een uitgepuurde picturale vorm te creëren die aan de historische oorsprong ligt van de moderne kunst. Kleuren, vlakken en strepen, die los stonden van de rand van het schilderij, uitgebalanceerd in esthetisch evenwicht, staande op zich, zuivere, tijdloze schoonheid. Suprematismen noemden zij dat, draaiende, zwevende vormen in een esthetische tijdloze balans. We moeten toegeven dat ze al in de buurt van die tijdloosheid zijn geraakt, omdat de abstracte schilderkunst na de Russische avantgarde eigenlijk niets nieuws meer zou brengen, tot aan de introductie van nieuwe media zoals videokunst. Na het vierkant en de cirkel van Malevitsj en na de suprematismen van Rodtsjenko was alles eigenlijk gezegd. En toch was wat ze deden erg gedateerd. Ten eerste omdat het teken was voor de nieuwe samenleving die zich revolutionair aankondigde. In de westerse cultuur kon dit op zijn vroegst rond 1917 ontstaan, en het gebeurde ook. In 1850 was Malevitsj ondenkbaar geweest. Ten tweede is het gedateerd, omdat wie vandaag de dag iets maakt à la Malevitsj – en er zijn heel velen die op dat thema voortborduren – in feite verouderde, ouderwetse kunst brengt.

Kunsthistorici zijn soms gevangen van stijlanalyse, gevangen in stijl *an sich*, als late echo wellicht van een vroeger geloof in zuivere stijl. Vanuit dit esthetiserende isolement gaan ze dan voorbij aan de historische contextualisering, die zo bepalend en constitutief is geweest voor het werk. Voor elk werk.

Ook de verhouding tussen literatuur en geschiedenis is nogal eens in dat bedje ziek geweest. Niet dus in de *Filip De Pillecyn Studies* die, zoals ik al zei, vooral de focus richten op een cultuurhistorische benadering. Het gaat er eigenlijk om dat elk artefact tot stand komt (a) vanuit een welbepaalde persoonlijkheid (de kunstenaar) en (b) op een welbepaald moment. Die kunstenaar beoefent een scheppende activiteit, hij is Schepper, vanuit zijn vorming, zijn geloof,

zijn idealen, zijn gebreken, zijn temperament, zijn angsten, zijn passies... Het gaat dus om zowel elementen die we vandaag de dag met de individuele psychè verbinden (het temperament, de angstige of melancholische 'ziel', enz.) als om elementen die worden geschraagd en gevoed door een bepaalde maatschappelijke cultuur, in de ruimste zin van het woord. Dat alles moet worden betrokken in de analyse.

Het grasduinen in een persoonlijk archief is dan ook een goed vertrekpunt voor degelijk onderzoek naar een kunstenaar. Wie die stap zet, zal al gauw beseffen dat hij verder moet gaan en zich in de tijd van toen moet inwerken, om te begrijpen. De goede literatuurwetenschapper gaat dan ook de historische methode in zijn onderzoek betrekken. En zo krijg je dan deze schitterende reeks *Filip De Pillecyn Studies*.

Zoals de Russische avantgarde niet in (zeg maar) 1850 had kunnen ontstaan, zo kon ook *De Soldaat Johan* dat niet. *De Soldaat Johan* is nog veel minder tijdloos dan die avantgarde, want toch zo gedateerd : 1939. Dirk De Geest merkte heel terecht op in deel 3 dat men het oeuvre van Filip De Pillecyn niet naadloos mag inlijven bij een politiek debat, maar dat men anderzijds ook niet zijn oeuvre op zich kan lezen, los van de culturele en historische context. De Pillecyn is, ik citeer, 'kind van zijn tijd, literator én activist'.

In deel IV wordt opgemerkt dat het thema van het land en de boer, zo present in *De Soldaat Johan* en in het gehele oeuvre van De Pillecyn, nog om een grondige analyse vraagt. Misschien is dat thema tot nu links blijven liggen, omdat de onderzoekers ervan uitgaan dat we daar 'enkel' zullen kennismaken met de louter esthetiserende De Pillecyn. Een wat minder spannend verhaal dus. Ik vermoed dat de onderzoeker op leuke verrassingen zal stuiten. Eenzelfde discours over het land en de boeren, over de sterke kracht en zuiverheid van de grond, vinden we ook terug in de oorlogstoespraken van Philippe Pétain. Hij wil dan het domein van de politiek verlaten en de Franse oproepen om terug te keren naar de oude echte waarden van Frankrijk. We moeten leren uit de vergissingen van het verleden, aldus Pétain. Gedaan met de corruptie, neen aan de luxe en aan de bandeloze vrijheid, aan het hedonisme. Keer u af van de judeomaçonnieke ploutodemocratie van vroeger, er komt nu een nieuwe samenleving, een nieuwe orde. Geen algemeen stemrecht meer, want eindelijk komt er een einde aan de dwaze mythe van het getal. De politiek moet weg van het volk. Leiders zullen het staatsbestier ter harte nemen, en gij, Fransen, volgt ze, dien ze. Geef u over aan de leiders, in mystieke verbondenheid. Dien ze als soldaat, indien nodig, en voor het overige blijf bij

uw grond, uw graan, uw patatten, laat uw leven bepalen door het ritme van de seizoenen, waarin alles cyclisch wordt en niets meer verandert, de steeds wederkerende verbondenheid met de grond, *la terre, la France*.

Het rurale discours van Filip De Pillecyn zou dus best wel eens de literaire metafoor kunnen zijn van een antiparlementair gedachtegoed dat de politiek weghaalt van bij Jan Modaal. Deze rurale uitsmijter en verrassing wordt misschien iets voor deel V. Intussen reikt het voorliggende deel IV ons weer verrassende en boeiende bijdragen aan op het kruispunt tussen literatuur en geschiedenis.

Vanuit zijn ouderlijke roots worstelt Pol Hoste met Filip De Pillecyn. Ze zijn gekend, de soms opvallende banden tussen links en rechts, als het gaat om maatschappijcontestatie. Of hoe communistische flaminganten de collaboratie met Duitsland kunnen aangaan vanuit, bijvoorbeeld, het geografische territorium als enig mogelijke organische vertrekpunt voor zijn eigen leven. Eens te meer de grond.

Van grond gesproken : *Mensen achter de dijk*, de naoorlogse roman van Filip De Pillecyn, wordt geanalyseerd door Stijn Vanclooster, vooral vanuit de contemporaine recensies van toen. Sommige recensenten brachten het boek in verband met de eigen persoonlijke situatie van De Pillecyn. Zovele jaren later is het veel makkelijker een afstandelijke analyse te maken van dat boek. Het boek *Mensen echter de dijk* lijkt me de echo te zijn van een maatschappijbeeld dat we ook terugvinden in Kris Humbeeck's fijnmazige en diep gravende analyse van *Aanvaard het leven* uit 1956. Bijzonder is de positie van de vrouw in het werk van Filip De Pillecyn, zoals die naar voor komt in *Mensen achter de dijk* en in *Aanvaard het leven*. De inmiddels bejaarde schrijver had het, meer algemeen, duidelijk moeilijk met de moderne samenleving die na 1945 resoluut opnieuw koos voor het emancipatorische model van de Franse Revolutie en tegelijk zich ook begon te plooiën naar steeds toenemende Amerikaanse cultuurinvloeden.

En dan moet je onwillekeurig toch ook weer terugvallen op Filip De Pillecyn tijdens de oorlog. In deze bundel wordt daar weer op ingegaan, vooral in het artikel van Jurgen De Pillecyn over de culturele contacten van de schrijver met Duitsland in WO II en meer bepaald de cultuurreizen naar Weimar in 1941. Het denken zelf van Filip De Pillecyn zie je niet doorheen die reis ; maar er is natuurlijk wel de veelbetekende keuze om naar ginds te gaan. De Pillecyn zal er na de oorlog zwaar voor betalen. Een diepere kijk in Filip De Pillecyn

krijgen we in zijn geëngageerde terugblik op het frontleven in WO I, in zijn toespraak in 1957 bij de huldiging van Ildefons Peeters. Etienne Van Neygen presenteert ons hier een erg interessante toespraak en vestigt ondermeer heel terecht de aandacht op het zo belangrijke offerdiscours, dat een zo belangrijke rol speelde in het engagement tussen 1914 en 1944.

In 2005 verscheen het eerste deel van de *Filip De Pillecyn Studies*, en nu, 2008, ligt het vierde er. In 2007 publiceerde Herman Verbeeck ook de bibliografie van De Pillecyn. Het komt me voor dat weldra de sprong naar een echte biografie kan worden genomen. Die zou kunnen vertrekken vanuit een coherente, overkoepelende analyse van mens- en maatschappijbeeld bij Filip De Pillecyn, waarbij dan wordt nagegaan hoe zich dit vertaald heeft als engagement. Engagement in zijn schrijversloopbaan, engagement in zijn administratieve loopbaan, engagement in zijn familie en gezin.

Zulke studie, op het kruispunt tussen literatuur en geschiedenis, zou ons erg veel kunnen leren over mens en maatschappij in het België van pakweg 1910 tot in de jaren 1960.

< Toespraak op de presentatie van de *Filip De Pillecyn Studies IV* op 17 november 2008 in Huize Vermeire-Lagae, Hamme.

Van een overkant (*)

Wer den Dichter will verstehn
Soll in Dichters Lande gehn.
Goethe

STAF DE WILDE

kom je mee, de boot vaart uit
een zomeravond met zetels op het dek
een spreker voor een microfoon

we zullen door de bochten gaan
verhalen horen over een Veerman,
een Jonkvrouw, een dappere dijkgravin

kom mee, dit is het begin
hier zijn de woorden ontstaan
de blauwe lis bloeit in de oever
de karrekiet oefent een spaarzaam lied

kom, je dient te weten waar de dichter
woonde om zijn verzen te verstaan
je moet net als hij door alle bochten
de zandplaten ontwijken, zien hoe
een kerktoren boven de populieren rijst

beeld je dan in hoe een veerman toen
worstelde met het water, de stroming
met hem speelde, voel de nevel

zoals elke avond, voel hoe koel de aarde
zweet en altijd weer om de zwarte handdoek
vraagt van de bezorgde nacht

kom mee naar de moeder van de dichter,
zijn vader, de stroom die machtig is en spreekt
van later, een haven – kom naar de rivier
nu afgesloten, het slib dat boten afweert
alsof ze horzels zijn, dazen die steken
door zijn vel

hoor nu van op de schuivende boot
hoe fel het ritselt in het riet
al dat verdoken leven, en ook
wat stil ligt in het landschap, trilt

Uit : *Van toen en thuis*, 2007

(*) naar aanleiding van de eerste literaire boottocht 2005

KRONIEK

Kroniek 2008

- Op woensdag 13 februari werd in het Vlaams-Nederlands Huis «deBuren» (Brussel) een hommage aan FDP gebracht. De voorzitter lichtte kort de werking van het Comité toe, Etienne Van Neygen sprak over het belang van de bibliografie van FDP door Herman Verbeeck en historicus Piet van Hees (oud-medewerker universiteit Utrecht) sprak uitvoerig over de *Filip De Pillecyn Studies*, waarover hij veel lovende woorden wist te vertellen ('drie stevige delen met belangwekkende studies' die 'een brede en totale blik op De Pillecyns werk bieden.'). Vooral de Nederlandse invalshoek gaf een nieuwe kijk op het fenomeen De Pillecyn. Piet van Hees gaf ook eerste aanzetten tot een herlezen van 'de intrigerende roman' *De soldaat Johan* die z.i. in de politieke en historische context van de late jaren dertig moet en kan worden gelezen. De auteur zou een politieke allegorie in zijn werk gelegd kunnen hebben.
- Op dinsdag 18 maart organiseerde Davidsfonds Anderlecht in het kader van de «Nacht der geschiedenis» een FDP-avond. Jurgen De Pillecyn hield een lezing over de ongrijpbare De Pillecyn, Manu Waegemans stelde het Comité en de toekomstige plannen voor, Luk Buyle vertoonde zijn documentaire over de jeugdjaren van FDP. De avond werd door de plaatselijke Davidsfondsleden erg op prijs gesteld.
- Op dinsdag 3 juni vond de vernissage plaats van de tentoonstelling «Filip De Pillecyn geïllustreerd» in de Bibliotheca Wasiana (Sint-Niklaas). Schepen voor cultuur Lieve Van Daele lichtte het belang van de bibliotheek in het bewaren en ontsluiten van het plaatselijk erfgoed toe, de voorzitter benadrukte de band van de Hamse schrijver met Sint-Niklaas, waar hij college liep. Marcel Ryssen hield een enthousiaste causerie over 'FDP en het Waasland', doorspekt met talrijke passages uit het werk van de schrijver. In de documentaire van Luk Buyle over de jeugdjaren van FDP kwamen zijn studie jaren aan het Sint-Jozef-Klein-Seminarie uitvoerig aan bod. De opkomst was groot (80 man). De avond werd afgesloten met een receptie.
- Op zondag 31 augustus vond onze jaarlijkse literaire boottocht plaats aan boord van de «Jan Plezier». We voeren van Hamme naar Sint-Amands, waar men de mogelijkheid had het Emile Verhaeren Museum of het kunst-atelier / museum «Onder den bloten hemel» te bezoeken. We mochten genieten van stralend weer en de sfeer en de geuren van de Durme en

Schelde opsnuiven die De Pillecyn zo sterk geïnspireerd hebben. De begeleiding werd verzorgd door Roger De Vos. De dag werd afgesloten met een vriendschappelijke maaltijd in restaurant «Driegoten».

- Op donderdag 6 november werd de bibliothele editie *Onder den hiel. Gedichten over de Grootte Oorlog* gepresenteerd in het Museum «In Flanders Fields» in Ieper. Coördinator Piet Chielens sprak over het belang van de oorlogspoëzie en Prof. Dirk de Geest (KUL) hield een lezing over ‘deze werkelijk unieke uitgave’, een ‘uitgave om te koesteren’ – dankzij de combinatie van de verzen van Filip De Pillecyn en de tekeningen van frontsoldaat Karel Lauwers. Spreker benadrukte dat je in deze soms formeel zwakke verzen het latere werk van De Pillecyn al herkent : plastisch taalgebruik, suggestieve details en sprekende beelden, vage achtergrond, mannelijke retoriek en verlangen naar vrouwelijk evenwicht in de mannelijke orde. De avond werd afgerond door de sterke lectuur van drie gedichten uit de bundel door voordrachtskunstenares Tine Ruyschaert.
- Op maandag 17 november vond in Huize Vermeire-Lagae te Hamme de presentatie plaats van de *Studies IV*. De laudatio werd gehouden door Prof. Herman Van Goethem (UA) die lovende woorden had voor de ‘schitterende reeks studies’, jaarboeken die ontstaan zijn ‘vanuit de kruisbestuiving tussen literatuurwetenschap en geschiedenis’, die ‘verrassende en boeiende bijdragen’ brengen en die keer op keer opvallen ‘door het heel gedegen cultuurhistorische perspectief van waaruit het leven en werk van de Pillecyn wordt geanalyseerd’. De spreker sprak de suggestie uit dat iemand zich eens moet buigen over ‘het rurale discours’ van De Pillecyn, dat wel eens voor ‘leuke verrassingen’ zou kunnen zorgen. Daarna werd de bibliothele editie *Onder den hiel* voorgesteld, waaruit voordrachtskunstenaar Jan Van Hove enkele gedichten voorlas, die begeleid werden door de muzikale compositie van Jurgen De Pillecyn. Op een stijlvolle receptie werd nog lang nagepraat met de genodigden, die talrijk waren opgekomen.

BIBLIOGRAFIE

Filip De Pillecyn. Eindverhandelingen aan Belgische universiteiten en hogescholen

ROGER TAVERNIER

In de bibliografie van Herman Verbeeck zijn geen eindverhandelingen ('theses') opgenomen die aan universiteiten of hogescholen gemaakt zijn. Aangezien vooral hier studies over Filip De Pillecyn ondernomen werden, vonden we het opportuun de overigens imposante bibliografie van Herman Verbeeck aan te vullen.

Florent BORGONJON

Filip de Pillecyn. Zijn leven en romans

1958, 226 p.

KUL

Emiel van AKEN

Het thema van de eenzaamheid in het werk van Filip de Pillecyn

1968

VUB

Erwin WOUTERS

Struktuuranalyse van een ik-roman. "Mensen achter de Dijk" van Filip de Pillecyn

1971, 172 p.

RUG

August THIRY

Het karakter van het hoofdpersonage in het scheppend proza van Filip De Pillecyn

1972, 242 p.

KUL

Florimond de PRETER

Het verbeeldingsleven bij Filip de Pillecyn

1972, 277 p.

KUL

Nancy CUSTERS

Filip de Pillecijn : een bijdrage tot de kennis van zijn leven, persoonlijkheid en scheppend oeuvre.

1972, IV + 106 + 24 p.

RUG

Kristine van RHODE

De vrouw als personage : een onderzoek naar de vrouw in drie Vlaamse romans : Maurice Roelants : Het leven dat we droomden. Hubert Lampo : Hélène Defraye. Filip de Pillecijn : De veerman en de jonkvrouw

1976, 154 p.

KUL

Jean-Paul de LOECKER

De Centrale Held. De ontwikkeling van een betekenispatroon in enkele proza-werken van Filip de Pillecijn

1976

VUB

Francine VERMEIR

Aanwezig verleden : een onderzoek naar de objectieve en subjectieve tijd in het proza van Filip de Pillecijn, 1935-1938 : Monsieur Hawarden (1936), Hans van Malmedy (1935), Schaduwen (1937) en De aanwezigheid (1938)

1978, 131 p.

KUL

Lutgarde VINCK

Veerman worden in een woelige tijd. Een sociologische benadering van de roman 'Mensen achter de dijk' en 'De veerman en de jonkvrouw van Filip de Pillecijn

1979, 223 p.

KUL

Anne-Marie CAREMANS

Filip de Pillecijn, een generatie later

1984

VUB

Peter de GRAEF

Het journalistieke werk en de politiek-kulturele activiteit van Filip de Pillecyn, katholiek Vlaams-nationalist

1986, 214 p.

RUG

Danielle MEURON

De literaire ruimte in het oeuvre van F. de Pillecyn

1987

UCL

Elsje de PAUW

Blauwbaard of het motief van de wreedheid. Met een analyse van de bewerking door De Pillecyn en van Van de Woestijne

1987, 166 p.

RUG

Veerle BOSCH

Zonde en kwaad in het oeuvre van Filip De Pillecyn.

1989, V +18 + 70 p.

KUL

Dorothy OGER

'Monsieur Hawarden' door Filip de Pillecyn. Vertaling met commentaar

1990

UCL

Tine VANHEE

De maatschappelijke context in en rond Zwart en wit van Gerard Walschap, Aanvaard het leven van Filip de Pillecyn en De levenden en de doden van André Demedts

1995, 123 p.

KUL

Tine van den HEUVEL

De invloed van de fascistische ideologie op volksverbonden literatuur in Vlaanderen. Case-study : het literair werk van Filip de Pillecyn voor en na W.O.II

1996

UIA

Diederik van GORP

Bespreking van enkele elementen van de ruimte in De soldaat Johan van Filip de Pillecyn

1999, 150 p.

KUL

Sandra DE CLERCQ

Analyse van de ruimte in het scheppend proza van Filip De Pillecyn.

1999, 129 p.

RUG

Stijn DERUDDER

Ik geloof dat rechtvaardigheid er komen zal : een thematische analyse van een vergelijking tussen De soldaat Johan en Jan Tervaert van Filip De Pillecyn

2004, 133 p.

UGent

PERSONALIA

- BREMS ELKE (° 1971) doceert Nederlandse literatuur en vertaalwetenschap aan de Hogeschool-Universiteit Brussel en is onderzoeker aan de KULeuven. Ze doet o.m. onderzoek naar de receptie van buitenlandse literatuur in Vlaanderen tijdens het interbellum.
- DE GEEST DIRK (° 1957) doceert moderne Nederlandse literatuur en algemene literatuurwetenschap aan de K.U.Leuven. Hij werkt aan een studie over de roman in Vlaanderen tijdens het interbellum.
- DE LOOZE HUGO (° 1949) Licentiaat politieke en sociale wetenschappen. Journalist. Auteur van historische en heemkundige studies, o.m. in de reeks «Waar is de tijd : 1000 jaar Waaslanders» en in de publicaties van de Geschied- en Heemkundige Kring Osschaert Hamme. Auteur *75 Jaar Vigor-Wuitens Hamme 1908 - 1983*
- DE SMET MARCEL (° 1948) Gewoon hoogleraar K.U.Leuven (Heuristiek en Methodologie ; Editiewetenschap). Wetenschappelijk werk vooral in het domein van de teksteditie. Voorzitter Stijn Streuvelsgenootschap en Dr. F.A.Snellaertcomité.
- DURNÉZ GASTON (°1928) journalist en schrijver. Talrijke onderscheidingen en prijzen. Redacteur van de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (1989)) en *Ons Erfdeel* (1965-2000), auteur van *De Standaard. Het levensverhaal van een Vlaamse krant* (1985, 1993), *Felix Timmermans. Een biografie* (2000).
- HERMANN CHRISTINE (° 1961) Studeerde vertaalwetenschap en neerlandistiek, doceert Nederlandse letterkunde aan de Universiteit van Wenen. Werkt aan een dissertatie over ruimte in de postmoderne literatuur.
- HUMBEECK KRIS (° 1962). Doceert Moderne Nederlandse literatuur en literatuurtheorie aan de Universiteit Antwerpen. Directeur van het aan de UA verbonden L.P.Boon-documentatiecentrum. Zie <http://anet.ua.ac.be/acadbib/ua/2695>
- JANSSENS BART (° 1974). Classicus. Is verantwoordelijk voor de uitgaven Latijn en Grieks bij Brepols Publishers (Turnhout).

- TAVERNIER ROGER (° 1932) ex-bibliothecaris KULeuven. Publiceerde over Belgisch-Russische relaties. Auteur van *Russia and the Low Countries. An international bibliography 1500-2000* (2006).
- VAN GOETHEM Herman (° 1958) Jurist en historicus, hoogleraar aan de Universiteit Antwerpen. Publiceert over politieke geschiedenis van België (Vlaamse beweging, monarchie, collaboratie).
- VANLANDSCHOOT ROMAIN (° 1933). Werkte mee aan de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, redactielid van *Wetenschappelijke Tijdingen*, auteur van biografieën over Cyriel Verschaeve en Albrecht Rodenbach. Werkt aan een studie over Hugo Verriest. Lid van het Guido Gezelle- en Stijn Streuvelsgenootschap.
- VAN NEYGEN ETIENNE (° 1948). Germanist. Medewerker cultuur en onderwijs van *Tertio*, voordien van *De Standaard*. Auteur van *Wegbereiders. Portretten van Vlaamse pacifisten* (1989). Werkt aan een biografie van Filip De Pillecyn.

Filip De Pillecyn Kabinet, Plezantstraat, Hamme, ingehuldigd 14 juni 2009.

HERMAN VERBEECK

Bibliografie van Filip de Pillecyn

Primaire bibliografie
1912-2005

Brussel
Koninklijke Bibliotheek van België
2007

In 2007 is de *Bibliografie van Filip de Pillecyn* verschenen. De twee omvangrijke boekdelen zijn het werk van Herman Verbeeck, bibliograaf in de Koninklijke Bibliotheek, die jarenlang alle grote bibliotheken en archieven van België heeft afgezocht naar alles van en over De Pillecyn. Dit werk is de basis voor alle toekomstige onderzoek naar het literaire werk, de politieke carrière en de journalistieke loopbaan van Filip De Pillecyn.

Wie in deze bibliografie bladert, zal verbaasd staan over de veelzijdigheid van de schrijver-journalist : Filip De Pillecyn is niet alleen de schrijver van *De soldaat Johan*, *Monsieur Hawarden*, *Blauwbaard* en *Mensen achter de dijk*, maar ook de (al dan niet anonieme) auteur van honderden bijdragen in de Vlaamse pers : *Ons Leven*, *De Standaard*, *Dietsche Warande en Belfort*, *Ons Vaderland*, *Ons Volk Ontwaakt*, *Pallieter*, *De Tijd*, *V.O.S.*, *Jong Dietsland*, *Nieuw Vlaanderen*, *Het Laatste Nieuws*, *Volk en Cultuur*, *Opbouw*, *De Volksunie*, e.v.a.

De bibliografie leert ons Filip De Pillecyn kennen niet alleen als prozaïst, maar ook als chroniqueur, satiricus, flamingant, antimilitarist en opvoeder. Niet te missen voor al wie de veelzijdige en complexe persoonlijkheid van FDP wil leren kennen.

HERMAN VERBEECK

Bibliografie van Filip de Pillecyn 1912-2005.

Deel I : Primaire bibliografie

Deel II : Secundaire bibliografie

Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België, 2007, 683 p. in 2 vol.

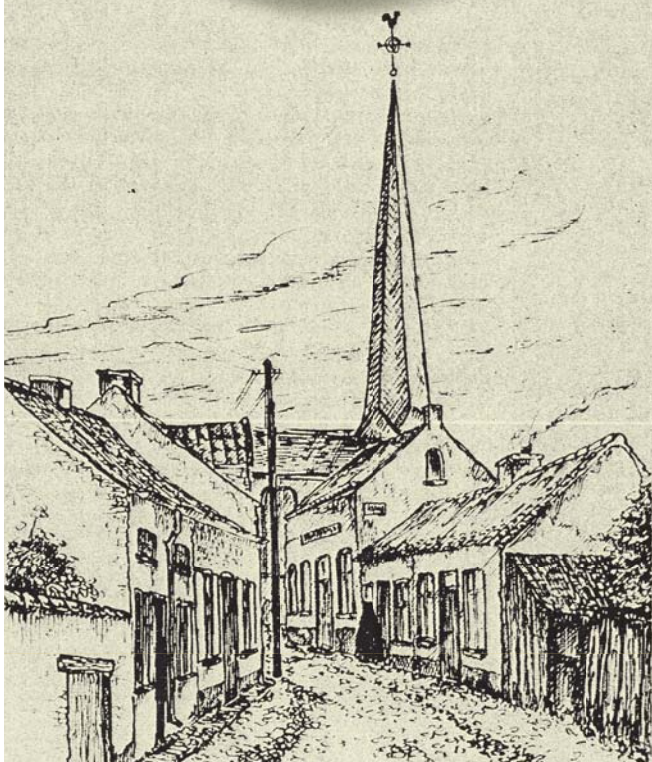
(Bibliotheca Regia Belgica / Series bibliographica)

30 kleuren- en zwart-wit illustraties

ISBN 90-6637-140-4 & 90-6637-141-2

De publicatie kan besteld worden
door overschrijving van 50 € (port gratis)
op 850-8108291-59 van het
Filip De Pillecyn Comité
p/a Marktplaats 1
9220 Hamme
erik.vermeire@skynet.be

ZESTIG JAAR “MENSEN ACHTER DE DIJK”

PROVINCIE OOST-VLAANDEREN

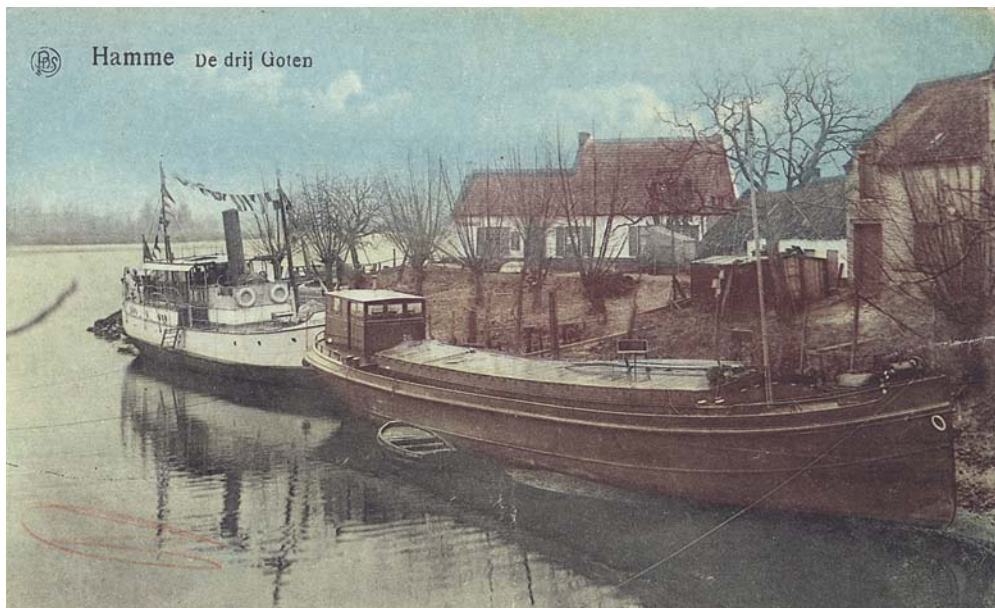
GEMEENTE

HAMME

Hamme De drij Goten

De voorzitter van het Filip De Pillecyncomité, Emmanuel Waegemans, brengt een rijkelijk geïllustreerd boek uit dat de leefwereld van Filip De Pillecyn in Hamme en omgeving reconstrueert zoals die in zijn meesterwerk *Mensen achter de dijk* geëvoceerd wordt.

Aan de hand van oude prentbriefkaarten, schilderijen van klassiekers (Isidore Meyers, Achiel Van Sassenbrouck, Albert Servaes, James Ensor e.a.), tekeningen (Frans Masureel, Romain Malfliet e.a.) en kunstfoto's wordt het Hamme van einde 19^e – begin 20^e eeuw opgeroepen, de wereld zoals de jonge De Pillecyn die kende en die in zijn roman een prominente rol speelt.

Alles wordt geïllustreerd met citaten uit *Mensen achter de dijk*.

Het fotoboek wordt voorafgegaan door een korte terugblik op de ontvangst van de roman en de wijze waarop er in literatuurgeschiedenissen tegenaan gekeken wordt. Als historische achtergrond brengt het boek een hoofdstuk uit de reportage *Door arm Vlaanderen* van August de Winne, waarin de armoede en de ellende van Vlaanderen begin 20^e eeuw wordt getekend. In het hoofdstuk over 'de verborgen geschiedenis van *Mensen achter de dijk*' wordt verteld hoe het boek in Hamme zelf onthaald werd en hoe met name de toenmalige notabelen weinig opgezet waren met het boek. Er is ook een hoofdstuk over de katholieke censuur op de roman.

Het boek wil een hommage brengen aan Filip De Pillecyn en aan zijn geboortedorp Hamme.

Prachtig fotoboek, ideaal relatiegeschenk.

150 pagina's, 84 illustraties
(47 kleur, 37 zwart-wit)
Linnen kaft met opdruk,
garengenaaide hardcover,
115 gr papier

Verkoopprijs : € 43, leden : € 38
Inschrijven op rekening van het Filip De
Pillecyncomité, Marktplein 1, 9220 Hamme
Rek. 850-8108291-59.

LID WORDEN VAN HET FILIP DE PILLECYNCOMITE

U kunt lid worden van het Filip De Pillecyncomité voor 25 € per jaar. Daarvoor krijgt u gratis het jaarboek toegestuurd – *Filip De Pillecyn Studies*. Dit mooi uitgegeven en rijkelijk geïllustreerd tijdschrift is integraal gewijd is aan de studie van leven en werk van onze Vlaamse klassieker.

Door lid te worden steunt u tegelijk de vele activiteiten die het Comité in de loop van de volgende jaren organiseert :

- lezingen
- presentaties
- bibliothele uitgaven van onbekend of nog moeilijk te vinden werk
- studiedagen
- concerten
- tentoonstellingen (de mooiste boeken van De Pillecyn, de illustratoren van De Pillecyn), samen met kunstenaars die geïnspireerd werden door het werk, de thematiek en de geboortestreek van Filip De Pillecyn.

Het Filip De Pillecyncomité biedt drie soorten lidmaatschap aan :

- gewoon lid : 25 € per jaar
- steunend lid : 35 €
- erelid : vanaf 50 €

Leden worden ook automatisch uitgenodigd voor alle activiteiten van het Filip De Pillecyncomité. Gelieve bij storting op rekening 850 – 8108291 – 59

Filip De Pillecyncomité,
p/a Marktpllein 1, 9220 Hamme

te vermelden 'lidmaatschap jaar'

Mensen achter de dijk

in Rusland

Cover Russische editie, mooi geïllustreerd door Luc Verbist !
Moskou, uitgeverij OGI, 2004, vertaald door Dmitri Silvestrov.

Het hoofdwerk van Filip De Pillecyn – Mensen achter de dijk – is nu ook te krijgen in Russische vertaling. Maak uw Russische vrienden, collega's of zakenrelaties blij met een Vlaamse klassieker.

Bestellen : door overschrijving van 15 € op rekening 850-8108291-59 van
het Filip De Pillecyncomité, p/a Marktpllein 2, 9220 Hamme
(m.v.v. 'Russische editie').